

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNYI VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 4(246) 2018**Засновники**

Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор**Володимир ПОПИК,**

член-кореспондент НАН України,
генеральний директор
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Editor-in-Chief**Volodymyr POPYK,**

Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Director General
of Vernadsky National Library of Ukraine

Редакційна колегія

В. Горovий (*заступник головного редактора*)
Л. Дубровина (*заступник головного редактора*)
Н. Маслакова (*заступник головного редактора*)

Г. Боряк**О. Василенко****О. Воскобойнікова-Гузєва****Т. Гранчак****І. Давидова****Т. Добко****Г. Ковальчук****С. Кулешов****К. Лобузина****В. Омельчук****О. Онищенко****М. Романюк****Г. Солоїденко****Н. Стрішенець****В. Широков****В. Леонов** (Російська Федерація)**Р. Мотульський** (Білорусь)**С. Нарбутас** (Литва)**Є. Потшебницька** (Польща)

Заснований у червні 1993 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17072-5842 ПР від 09.08.2010 р.

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:

НБУВ, пр-т Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

Електронна версія журналу:

http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Bib_Visnyk/index.html

Передплатний індекс 74049

Видання індексується Google Scholar

Журнал включено

до Переліку наукових фахових видань України
у галузях історичні науки
(наказ МОН України №1021 від 29 вересня 2015 р.)
та соціальні комунікації
(наказ МОН України №1328 від 21 грудня 2015 р.)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Editorial board

V. Horovyi (*Deputy Editor-in-Chief*)
L. Dubrovina (*Deputy Editor-in-Chief*)
N. Maslakova (*Deputy Editor-in-Chief*)

H. Boriak**O. Vasylenko****O. Voskoboinikova-Huzeva****T. Hranchak****I. Davydova****T. Dobko****H. Kovalchuk****S. Kuleshov****K. Lobuzina****V. Omelchuk****O. Onyshchenko****M. Romaniuk****H. Soloidenko****N. Strishenets****V. Shyrokov****V. Leonov** (Russian Federation)**R. Motulskyi** (Belarus)**S. Narbutas** (Lithuania)**Ye. Potshebnytska** (Poland)

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:
КВ № 17072-5842 ПР of 09.08.2010
Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt Holiivskyi, Kyiv, 03039, Ukraine

Tel.: (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

Electronic version of the journal:

http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Bib_Visnyk/index.html

Subscription Index 74049

The journal is indexed in Google Scholar

The opinions expressed herein are solely the views
of the authors and do not necessarily reflect those
of the editorial board.

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Зміст

- Костенко Л., Симоненко Т., Жабін О.**
Цифрова гуманітаристика в бібліотеці:
від е-каталогу до наукометрії. 3
- Лобузінa К., Галицька С., Орешина Н.**
Формування системи відповідності
між Рубрикатором НБУВ і УДК
в електронному каталозі. 10
- Федотова О.** Музична література
в бібліотеках УРСР як об'єкт цензурування
(1946–1952) 15
- Музичко О.** Південноукраїнські історики
в енциклопедичному дискурсі XIX–XX ст. 20
- Соколов В.** Теорія бібліопсихології М. О. Рубакіна
та її інтерпретації 28
- ДО 100-РІЧЧЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**
- Ковальчук Г.** Книгознавчі наукові школи
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського:
спроба ретроспективного аналізу. 42

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

- Всеукраїнська науково-практична конференція
«Тенденції розвитку освітянських бібліотек
в інформаційному суспільстві» 51

Contents

- Kostenko L., Symonenko T., Zhabin O.**
Digital Humanities in the Library:
From e-Catalog to Scientometrics 3
- Lobuzina K., Halytska S., Orieshyna N.** Formation of
Conformity System Between the Rubricator
of the Vernadsky National Library and UDC in
Vernadsky National Library Electronic Catalog . . . 10
- Fedotova O.** Musical Literature in Libraries
of the Ukrainian SSR as the Object of Censorship
(1946–1952) 15
- Muzychko O.** Historians from Southern Ukraine
in Encyclopaedic Discourse of XIX–XX Centuries . . . 20
- Sokolov V. M.** O. Rubakin's Theory
of Bibliopsihology and Its Interpretation. 28
- TO THE 100th ANNIVERSARY
OF VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE**
- Kovalchuk H.** Bibliological Scholarly Schools
of Vernadsky National Library
of Ukraine: an Attempt
of Retrospective Analysis 42

CRONICLE OF SCIENTIFIC EVENTS

- All-Ukrainian Scientific and Practical Conference
«Trends in the Development of Educational Libraries
in the Information Society». 51

Леонід Костенко,

канд. техн. наук, завідувач відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Тетяна Симоненко,

канд. наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Олександр Жабін,

науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Цифрова гуманітаристика в бібліотеці: від е-каталогу до наукометрії

Розглянуто особливості становлення цифрової гуманітаристики в світі. Висвітлено вплив інформатизації на процеси бібліографування та реферування, формування репозиторіїв і проведення наукометричних досліджень. Обґрунтовано потребу реферування української наукової екстеріоріки. Окреслено напрями розвитку цифрової гуманітаристики в бібліотеці, до яких віднесено формування баз первинних наукових даних, виділення з інформаційних масивів нових знань.

К л ю ч о в і с л о в а: глобальна бібліометрика, цифрова гуманітаристика, цифрові технології, бібліометричні платформи, первинні наукові дані, виділення знань.

За час свого існування науковий напрям, що отримав сьогодні назву «цифрова гуманітаристика», іменувався гуманітарною інформатикою, комп'ютерною лінгвістикою, цифровими ресурсами в гуманітарних науках тощо [19]. Термін «цифрова гуманітаристика» набув загального визнання після ухвалення 2010 р. у Парижі Маніфесту «Digital Humanities» [27]. У ньому зазначається, що сьогодні неможливо розвивати гуманітарні науки, ігноруючи домінування інформаційно-комунікаційних технологій. Опанування цифровими методами та інструментами дає змогу розширити дослідницьке поле у галузі гуманітарних наук і надати гуманітаріям можливість зробити свій внесок у розвиток інформатики.

Напрямок досліджень «Цифрова гуманітаристика» став можливим з появою засобів обчислювальної техніки. Його витоки – робота зі створення й лінгвістичного аналізу повного зібрання текстів італійського теолога XIII ст. Фоми Аквінського. Вона була започаткована наприкінці 40-х років XX ст., коли стало можливим використання перфокарт та сортувальних машин, а завершилась вже на комп'ютерах серії IBM (International Business Machines). Кінцевий результат роботи – покажчик «Index Thomisticus» обсягом приблизно 70 тис. сторінок (56 томів). Він містив понад 10 млн упорядкованих словоформ. Це, по суті, впорядкована лексична картотека, в якій зареєстровані списки слів, вибудовані за частотою їх вживання в прямому та зворотному алфавітному порядку, або ж кон-

корданс – особливий тип словника, в якому кожне слово або поняття розташоване в алфавітному порядку з мінімальним контекстом і всіма випадками вживання у цьому тексті [19].

У рамках цифрової гуманітаристики значного поширення набули проекти з оцифрування та лінгвістичного аналізу історико-культурної спадщини. Першим з них став «Project Gutenberg», започаткований 1971 р. в Іллінойському університеті [28]. За 45 років існування проекту сформовано та надано у вільний доступ понад 50 тис. книжкових видань. Більша частина колекції – англійська. З інших мов найчастіше можна зустріти французьку і німецьку.

Найбільше цифрове зібрання книг (25 млн) створено в рамках бібліотечного проекту корпорації Google [1]. Всі вони доступні в одному з чотирьох режимів перегляду: повний, обмежений, фрагментарний, ознайомлення з бібліографічними даними. Сьогодні проект розвивається у двох напрямках: Google ebookstore (Інтернет-магазин електронних книг) і Books Ngram Viewer (інструмент аналізу частоти вживання слів протягом певного часу у відсканованих книгах).

Проблематикою цифрової гуманітаристики нині опікується понад 430 структур (інститути, центри, кафедри, відділи, лабораторії) з 42 країн [25]. Серед них 174 структури в Європі з домінантою у Великій Британії (27), 160 – у Північній Америці (137 у США), 65 – в Азії з домінантою в Японії (33). Основними осередками досліджень цифрової гуманітаристики є університети. Наприклад, у

Каліфорнійському університеті (University of California, Los Angeles) функціонує п'ять таких підрозділів: Центр цифрових гуманітарних наук (Center for Digital Humanities), (Academic Technology Services), Емпіричний технологічний центр (the Experiential Technologies Center), Інститут цифрової науки та освіти (the Institute for Digital Research and Education), Лабораторія цифрової культурної спадщини (the Ahamanson Laboratory for Digital Cultural Heritage). Їх інтеграцію забезпечує Бібліотека університету (the UCLA Library).

У Великій Британії лідерами застосування цифрових технологій у мистецтві, гуманітарних і соціальних науках вважаються факультет цифрових гуманітарних наук Школи мистецтв та факультет гуманітарних наук Королівського коледжу в Лондоні. 2011 р. у Кембриджі створено Цифрову мережу гуманітарних наук (The Cambridge Digital Humanities Network), яка об'єднує дослідників, зацікавлених не тільки у використанні цифрових інструментів, але й у вивченні результатів їх застосування та впливів на трансформацію знанневих процесів у галузі гуманітарних і суспільних наук [25].

В останні роки дедалі помітнішими стають процеси консолідації та самоорганізації вчених для розроблення загальних принципів, методів наукових досліджень, створення інноваційного цифрового інструментарію. Найбільш відомий проект у цьому напрямі реалізувала Австралійська асоціація цифрової гуманітаристики, яка здійснила об'єднання профільних структур Великої Британії, Японії, США, Канади. У великому розмаїтті організаційних структур цифрової гуманітаристики можна виокремити понад 20 подібних мережевих об'єднань [25].

Координації діяльності дослідників сприяє організація низки профільних періодичних видань (наприклад, журналів «Digital Humanities Quarterly», «Journal of Digital Humanities») і конференцій. Серед останніх слід назвати щорічний конгрес «Digital Humanities», який проводиться під егідою Альянсу цифрових гуманітарних організацій. Вперше цей захід відбувся 1989 р. у Канаді. Про представницький рівень цього форуму свідчить участь у ньому в 2016 р. понад 900 дослідників з 45 країн [25].

Україна також має досягнення у сфері цифрової гуманітаристики. Наприклад, здійснене академіком НАН України В. А. Широковим поглиблення уважень про трансдисциплінарність мови й інформації, що стимулює розвиток ідей квантової лінгвістики,

які сьогодні перебувають на стадії наукових прогнозів [21]. Під його керівництвом в Українському мовно-інформаційному фонді розроблено теорію семантичних станів, яка є надійним підґрунтям для формалізованого опису широкого кола мовних явищ. З урахуванням положень цієї теорії створено Український лінгвістичний портал, де представлено лінгвістичний корпус, який має обсяг понад 43 млн слововживань і становить сучасну експериментальну основу для проведення фундаментальних мовознавчих досліджень, укладання лексикографічних праць нового покоління [18].

Ключовим елементом гуманітарної сфери є наукова бібліотека, яка в останні роки стрімко трансформувалася з ортодоксально-консервативної установи в одного з лідерів інформатизації суспільства. Проблематика цифрової гуманітаристики стала для бібліотеки новим викликом. Пошук адекватної відповіді на нього потребує посиленої уваги до розроблення теоретичних і прикладних питань, які перебувають на межі бібліотекознавства й інформатики.

Мета статті – проаналізувати етапи становлення і перспективи розвитку цифрової гуманітаристики в бібліотеці.

Бібліографування та реферування. Традиційно перший етап упровадження цифрових технологій у бібліотеці – створення е-каталогу. Бібліографічна діяльність часто вважається рутинною, хоча це досить важливий складник наукової обробки документів, який полягає в аналітико-синтетичній переробці первинної документної інформації у вторинну бібліографічну.

Цифрові технології створення та надання користувачам бібліографічної інформації вже освоєні вітчизняними бібліотеками. Зокрема, НБУВ однією з перших у 1994 р. розпочала формувати електронний каталог поточних надходжень [10], ресурси якого з 1997-го надаються користувачам мережі Інтернет [5]. Згодом (у 2008 р.) було проведено оцифрування та представлення на сайті бібліотеки генерального алфавітного каталогу (5 млн зображень карток) і каталогу дисертацій (100 тис. карток) з двоступеневим пошуково-навігаційним апаратом. Спочатку пошук проводиться за роздільниками, тобто спеціальними каталожними картками, що відокремлюють масиви зображень карток один від одного. Після знаходження потрібного роздільника здійснюється послідовний перегляд зображень карток, розміщених у алфавітному порядку [23]. Сьогодні е-каталогами послуговується більшість бібліотек України.

Нині бібліотеки активно освоюють також процес створення реферативної інформації. В Україні створення національної системи реферування наукової літератури розпочалося ще у 1998 р. За цю нетрадиційну для бібліотек роботу взялися два провідні науково-інформаційні центри держави – НБУВ та Інститут проблем реєстрації інформації НАН України [17]. Цифрові технології дали змогу реалізувати реферування української наукової літератури спільними зусиллями суб'єктів системи документальних комунікацій з подальшою централізованою кумуляцією кооперативно створених масивів реферативної інформації в загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова». У цій базі представлено праці, опубліковані вітчизняними видавництвами. Останнім часом особливої актуальності набуває отримання інформації про зростаючий потік зарубіжних публікацій українських науковців. Тому вкрай важливо провести всі необхідні дослідження для започаткування реферування української наукової екстеріоріки.

Формування репозиторіїв. Наступним етапом розвитку цифрової гуманітаристики в бібліотеці фахівці вважають формування повнотекстових ресурсів. Спочатку зібрання таких ресурсів іменувалися електронними (віртуальними, мережевими, онлайнними, цифровими) бібліотеками [13]. З часом замість згаданих словосполучень почали вживати термін «репозиторій». Це не уточнення назви, а кардинальна зміна парадигми соціальних комунікацій та нормативно-правових засад бібліотечно-інформаційної діяльності. Оскільки дослідження проводяться, як правило, за кошти платників податків, то обов'язок ученого – відзвітувати перед суспільством публікацією отриманих результатів. Автор, передаючи матеріали про свої інтелектуальні напрацювання до видавництва, надає йому й право розпоряджатися ними у подальшому. Нині саме видавництва заради прибутку створюють бар'єри для доступу до інформації, посиляючись на Закон України «Про авторське право та суміжні права».

Інтенсифікація глобалізаційних процесів, суттєве зростання ролі інформаційно-комунікаційних технологій зумовило необхідність пошуку нових підходів, які б вирішували проблеми одержання та поширення інформації, не порушуючи прав виробників, посередників і користувачів інформації. Таким компромісним підходом стала концепція «Budapest Open Access Initiative» [24]. Зібрання повнотекстових ресурсів, створені у рамках цієї концепції, одержали назву інституційних, або тематичних репозиторіїв. Їх принци-

пова відмінність від електронних бібліотек полягає в тому, що такі репозиторії представляють собою інтегроване науково-видавниче та бібліотечно-інформаційне середовище, в якому питання, пов'язані з авторським правом, не виникає.

Станом на середину 2018 р. у світі вже функціонує понад 4,6 тис. таких репозиторіїв, в Україні – 99 [29]. Серед вітчизняних найбільшими зібраннями з вільним доступом до повнотекстових ресурсів є «Автореферати дисертацій, захищених в Україні» та «Наукова періодика України», формування яких започатковано НБУВ. Наповнення репозиторію авторефератів дисертацій здійснювалось упродовж 1998–2011 рр. на основі електронних версій, що надходили до бібліотеки з ВАК України [20]. Обсяг зібрання досяг 64 тис. повнотекстових документів. Формування репозиторію «Наукова періодика України» розпочалось у 2005 р. Концептуальні засади його створення викладено в статті Т. Симоненко «Проект відкритого доступу – портал «Наукова періодика України» [15]. У 2012 р. розробниками репозиторію запропоновано рішення про модернізацію його програмного інструментарію шляхом упровадження адаптованого під потреби вітчизняних видавців програмного пакету Open Journal Systems, дистрибутив якого є безкоштовним [16]. Нова платформа наукової періодики України запущена у 2013 р. видавничою службою Асоціації користувачів Української науково-освітньої телекомунікаційної мережі «УРАН» [12].

Становить інтерес такий напрям розвитку цифрової гуманітаристики в бібліотеці, як архівування суспільно значущих інформаційних ресурсів мережі Інтернет. Йдеться про поширення меморіальної і комунікаційної функцій бібліотеки на плінні онлайнні джерела інформації й забезпечення на цій основі єдності традиційного та мережевого сегментів документного простору [7].

Якщо в світі проекти оцифрування текстових матеріалів вже стали масовим явищем, то в Україні спостерігається відставання бібліотек у цьому сегменті цифрової гуманітаристики, що пояснюється недостатнім фінансуванням робіт зі створення сучасної матеріально-технічної бази сканування. Певним винятком є діяльність НБУВ і Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого з формування фонду Світової цифрової бібліотеки (World Digital Library) – проекту, ініційованого у 2005 р. Бібліотекою Конгресу США, в якій станом на 2018 р. на єдиній технологічній платформі зберігається 20 тис. цифрових копій найцінніших матеріалів з історії та культури держав і народів

світу, починаючи з другого тисячоліття до н. е. [30]. Від України першими об'єктами фонду Світової цифрової бібліотеки стали три історико-культурні пам'ятки з фондів НБУВ: Київські глаголичні листки (IX–X ст.) – одна з найдавніших пам'яток старослов'янської писемності; Апостол (1574) – перша точно датована книга, надрукована на українських землях; Кобзар (1840) – перше прижиттєве видання збірки поезій класика української літератури Т. Г. Шевченка. Вони з'явилися на сайті World Digital Library у листопаді 2011 р. Потрібно відзначити, що станом на 2018 р. більшість надходжень від України забезпечила Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого (75 пам'яток).

Бібліометрія та наукометрія. Наявність у бібліотеці повнотекстових електронних ресурсів, значних обчислювальних потужностей створює передумови для активізації запровадження в ній бібліометричних технологій і наукометричних досліджень. У НБУВ такі роботи розпочалися у 2009 р. На перших етапах зусилля фахівців спрямовувалися на одержання показників, що характеризують представлення української науки у комерційній бібліометричній базі даних Scopus [8]. Із запровадженням загальнодоступної бібліометричної платформи Google Scholar у науковій спільноті з'явилася можливість висвітлювати результати своїх досліджень у вигляді бібліометричних профілів. Профіль містить вивірений безпосередньо науковцем список його публікацій, індекси та діаграму їх цитувань, фото та коло наукових інтересів дослідника тощо. Для акумуляції профілів вітчизняних науковців у НБУВ створено інформаційно-аналітичну систему «Бібліометрика української науки» [2]. Вона надає суспільству цілісне уявлення про вітчизняне дослідницьке середовище, про його галузеву, відомчу та регіональну структуру. «Бібліометрика української науки» – унікальний проект, який розвивається за безпосередньої участі наукової спільноти. Наразі має місце активізація створення вченими своїх бібліометричних профілів: станом на червень 2018 р. система включає інформацію про понад 42 тис. профілів науковців.

У світі нині функціонує кілька десятків систем з наукометричним інструментарієм, однак, жодна з них не є вичерпним джерелом бібліометричних даних. Різні бібліометричні платформи укладають між собою угоди про обмін посиланнями, проте їхні потужності щодо цього залишаються обмеженими. Найбільш авторитетні міжнародні бібліометричні платформи Web of Science та Scopus мають недостатнє географічне, мовне, видове та тематичне

індексування наукової продукції. Вони охоплюють лише незначну частину наукової періодики – відповідно, 12 і 22 тис. журналів. За даними бази даних Ulrich's Periodicals Directory, сьогодні у світі виходить майже 200 тис. наукових періодичних видань. Постає питання: чи дає вибірка з 22 тис. журналів вичерпну картину наукового світу? Саме тому в окремих країнах (Китай, Іран, Іспанія, Росія та ін.) створюють національні бібліометричні проекти [11]. Така кількість національних індексів була б непотрібна, якби існувала єдина система індексування наукових журналів. Міжнародні корпорації Clarivate Analytics та Elsevier не ставлять завдання опрацювати всі видання. Їхня політика – спонукати науковців світу до опублікування результатів дослідницької діяльності в певному колі, насамперед в англійськомовних журналах, на комерційних засадах.

Потреба об'єктивного оцінювання результативності дослідницької діяльності вимагає створення бібліометрики глобального виміру – інформаційно-аналітичної системи, яка б забезпечувала максимально повне покриття наявних наукових ресурсів і уможлилювала отримання статистично достовірної картини стосовно стану світової науки. Реалізувати глобальну бібліометрику можна на синергетичних засадах, шляхом створення та наступної інтеграції національних інтеперабельних бібліометричних проектів, яким є «Бібліометрика української науки» [14].

Традиційно в наукометрії використовуються показники, що ґрунтуються на цитуванні публікацій. Альтернативні метрики, зокрема аналіз статистики звернень до публікацій, сьогодні ще не набули належного поширення. До головних переваг такого підходу слід віднести можливість вимірювання соціального ефекту досліджень, а також оперативність отримання даних і гнучкість показників. Водночас альтернативні показники не позбавлені таких недоліків, як маніпулятивність. Тому передчасно говорити про застосування альтернативних метрик в управлінні наукою, однак доцільно використовувати їх інформаційні функції.

Головною особливістю розвідок гуманітарних наук є те, що вони спрямовані на вирішення проблем, актуальних для конкретної країни. Кожна нація має свою, притаманну лише їй, історію, мову тощо, і місія гуманітарної науки – досліджувати цю проблематику. Гуманітаристика більшою мірою, ніж технічні чи природничі науки, потерпає від американоцентризму та лінгвістичної асиметрії найбільших бібліометричних баз, що виливається у дискримінацію публікацій національними мова-

ми. Орієнтація цих баз, у першу чергу, на журнальні статті і меншою мірою на інші види друкованої продукції також обмежує соціогуманітарні дисципліни. Тому при проведенні наукометричних досліджень у цифровій гуманітаристиці слід звертати увагу на альтернативні метрики [22].

У рамках бібліометричних досліджень цифрової гуманітаристики проведено узагальнення емпіричних закономірностей Бредфорда, Лотки та Ципфа, котрі описують явища і процеси самоорганізації в різних сферах соціальних комунікацій. Відзначено масштабну інваріантність сімейства таких закономірностей і неможливість їх точного опису елементарними функціями. Обґрунтовано математичну модель процесів самоорганізації як вияв стійкого закону розподілу ймовірностей. Визначено характеристичний показник цього закону, що дорівнює константі золотого перетину [9]. Сукупність цих результатів становить вагомий внесок цифрової гуманітаристики в інформатику.

Первинні наукові дані. Сьогодні наукова спільнота приходить до розуміння того, що інформаційно-комунікаційні технології є двигуном дослідницького процесу, а первинні дані (результати моніторингу демографічних процесів, археологічних розвідок, соціологічних обстежень тощо) – паливом для нього. Середовище первинних наукових даних принципово важливе для наукових бібліотек. Залучення їх до обґрунтування результатів досліджень вже на початкових етапах наукової роботи призводить до необхідності перегляду ролі та статусу бібліотек – з елементів інформаційної інфраструктури вони трансформуються в учасників дослідницької діяльності. Первинні наукові дані починають розглядатися як повноцінні результати професійної діяльності вчених, які мають враховуватися при оцінюванні результативності їхньої роботи [6].

Менеджмент первинних наукових даних виявився привабливим для бібліотек дослідницьких інституцій. Діяльність бібліотек, спрямована на підтримку формування, зберігання та багаторазового використання наукових даних, отримала назву Data Curation (адміністрування даних). В Україні сервіси Data Curation поки що не набули поширення. Однак ми маємо тут певні здобутки. Прикладом може слугувати віртуальна лексикографічна лабораторія «Словник української мови», розроблена Українським мовно-інформаційним фондом НАН України для укладання тлумачних словників української мови у віртуальному режимі групою територіально розподілених лексикографів [3]. Важ-

ливо, щоб бібліотеки прагнули апробувати технології опрацювання первинних наукових даних. Приклад такої технології – вебметричний моніторинг інформаційних потоків на бібліотечних сайтах для аналізу процесів у системі наукових комунікацій і формування джерельної бази експертного оцінювання напрямів розвитку науки.

Виділення нових знань. Перспективним напрямом розвитку цифрової гуманітаристики є використання текстів для одержання нової інформації. Для цього задіюються технології Data Mining і Text Mining. Термін Data Mining введений у науковий обіг у 1989 р. Г. Пятецьким-Шапіро для «позначення сукупності методів виявлення в даних раніше невідомих, нетривіальних, практично корисних і доступних для інтерпретації знань, необхідних для ухвалення рішень у різних сферах людської діяльності» [4]. Англійське словосполучення «Data Mining» поки не має усталеного перекладу українською мовою. Вважається більш точним і повним його переклад як «виявлення знань у базах даних». Основу Data Mining становлять методи класифікації, моделювання та прогнозування. Сюди також відносять статистичні методи (дескриптивний, кореляційний, факторний аналіз тощо). Одне з найважливіших призначень Data Mining – наочне подання результатів обчислень (візуалізація), що дає змогу використовувати цей інструментарій дослідниками, котрі не мають спеціальної математичної підготовки.

Text Mining – сукупність методів і технологій, призначених для екстракції знань з неструктурованої текстової інформації. Вони уможливають алгоритмічне виявлення раніше невідомих зв'язків і кореляцій у текстових даних. Інші важливі завдання Text Mining: віднесення документів до деяких категорій із заданої схеми їх систематизації, забезпечення нового рівня семантичного пошуку документів. Сьогодні технології Text Mining застосовуються, наприклад, при сортуванні повідомлень електронної пошти, вибіркового поширенні новин, розміщенні документів по певних папках. Text Mining використовує результати тематичного індексування для пошуку документів, що відповідають вимогам користувача, зокрема містять зазначені ним ключові слова [26].

Висновки. Цифрова гуманітаристика – бачення традиційної гуманітарної науки крізь призму інформаційно-комунікаційних технологій. Бібліотеки мають певні здобутки в цій сфері: вони вже освоїли інтегрований технологічний цикл наукометричних процесів, що включають бібліографуван-

ня та реферування, формування репозиторіїв, проведення наукометричних досліджень. Перспективними напрямками подальших розвідок у галузі цифрової гуманітаристики в бібліотеках вважаються формування в них баз первинних наукових даних і виділення з інформаційних масивів нових знань.

Розвиток вітчизняної цифрової гуманітаристики потребує консолідації зусиль науковців і представників профільних структур для розроблення нових методологічних підходів до проведення досліджень, створення інноваційного інструментарію. Нагальним є питання підготовки фахівців нової генерації – бібліотекарів-аналітиків, в яких би гуманітарна освіта органічно поєднувалася з навичками роботи з цифровими технологіями.

Бібліографічні посилання

1. Бібліотечний проект Google. URL: <http://support.google.com/books/partner/faq/3396243?hl=uk> (дата звернення: 15.06.2018).
2. Костенко Л., Жабін О., Кузнецов О., Кухарчук Є., Симоненко Т. Бібліометрика української науки: інформаційно-аналітична система. *Бібл. вісник*. 2014. № 4. С. 8–12.
3. Віртуальна лексикографічна лабораторія «Словник української мови». URL: <http://files.nas.gov.ua/NASDevelopmentsBook/PDF/0403.pdf> (дата звернення: 15.06.2018).
4. Пятацкий-Шапиро Г. *Data Mining и перегрузка информации. Анализ данных и процессов*. СПб : БХВ-Петербург, 2009. 512 с.
5. Жабін О. І. Web-сервер Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек : матеріали міжнар. наук. конф.* (Київ, 14–17 жовтня 1997 р.). К., 1997. С. 76–77.
6. Копанева В. О. Бібліотека цифрової науки. *Вісн. Національної академії наук України*. 2018. № 4. С. 76–85.
7. Копанева В. О. *Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету*. К., 2009. 198 с.
8. Костенко Л., Соловяненко Д. Бібліотека та наукометрія: світовий досвід, українська перспектива. *Бібл. вісник*. 2009. № 6. С. 29–32.
9. Костенко Л. Закономірності соціальних комунікацій. *Вісн. Кн. палати*. 2017. № 11. С. 12–15.
10. Костенко Л. І. Формирование компьютерного библиотечного центра в Национальной библиотеке Украины им. В. И. Вернадского. Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : 3-я Международ. конф. «Крым-96»: материалы конф. М., 1996. Т. 1. С. 222–225.
11. Костенко Л. Й., Жабін О. І., Копанева Є. О., Симоненко Є. О. *Наукова періодика України та бібліометричні дослідження*. К., 2014. 239 с.
12. Наукова періодика України. URL: <http://journals.urau.ua/> (дата звернення: 15.06.2018).
13. Павлуша І. А. Електронні бібліотеки: зарубіжний досвід, питання розробки української концепції. *Бібл. вісник*. 1999. № 4. С. 13–24.
14. Симоненко Т. Глобальна бібліометрика: концептуальна модель. *Вісн. Кн. палати*. 2016. № 6. С. 12–14.
15. Симоненко Т. Проект «відкритого доступу» – портал «Наукова періодика України». *Бібл. вісник*. 2009. № 1. С. 3–6.
16. Соловяненко Д. В., Симоненко Т. В. Нова технологічна

платформа для проекту «Наукова періодика України». *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2012. № 1. С. 34–40.

17. Сорока М. Б. Система реферування українських наукових видань (основні концептуальні положення). *Бібл. вісник*. 1999. № 3. С. 5–7.
18. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. URL: <http://www.ulif.org.ua/> (дата звернення: 15.06.2018).
19. Цифровые гуманитарные науки : хрестоматия / под ред. М. Террас, Д. Найхан, Э. Ванхутта, И. Кижнер; пер. с англ. Красноярск : Сиб. федер. ун-т, 2017. 352 с.
20. Шерепа Т. А. Система галузевих серій електронних видань: основні концептуальні положення. *Бібл. вісник*. 2004. № 1. С. 26–29.
21. Широков В. *Язык. Информация. Система: Трансдисциплинарность в лингвистике*. Рига : Palmarium Academic Publishing, 2017. 280 с.
22. Юревич М. А., Цепенко И. П. *Перспективы применения алтметрики в социокультурных науках*. URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/42a7a8e63b0f583444257e4a004f5090> (дата обращения: 15.06.2018).
23. Яковлева Ю. В. Сканийний каталог дисертацій на сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. *Вісн. Кн. палати*. 2011. № 9. С. 25–27.
24. Budapest Open Access Initiative. URL: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read> (Last accessed: 15.01.2018).
25. *Digital Humanities: гуманитарные науки в цифровую эпоху* / под ред. Г. В. Можяевой. Томск : Изд-во Том. ун-та, 2016. 120 с.
26. Hotho A., Numberger A., Paaz G. A. Brief Survey of Text Mining. *Ldv Forum*. 2005. Vol. 20. P. 19–62.
27. Manifesto for the Digital Humanities. URL: <http://tcp.hypotheses.org/411> (Last accessed: 15.01.2018).
28. Project Gutenberg. URL: <http://www.gutenberg.org/>. (Last accessed: 15.01.2018).
29. Registry of Open Access Repositories. URL: <http://roar.eprints.org/> (Last accessed: 15.01.2018).
30. World Digital Library. URL: <http://www.wdl.org/> (Last accessed: 15.01.2018).

References

1. (2004). Biblioteknyi projekt Google [Google Library Project]. Retrieved 15.06.2018 from <http://support.google.com/books/partner/faq/3396243?hl=uk>. [in Ukrainian].
2. Kostenko, L., Zhabin, O., Kuznetsov, O., Kuharchuk, Ye., Symonenko, T. (2014). Bibliometryka ukrainiskoi nauky: informatsiino-analitychna sistema [Bibliometrics of ukrainian science: information and analytical system]. *Biblioteknyi Visnyk*, 4, 8–12. [in Ukrainian].
3. (2018). Virtualna leksykohrafichna laboratoriiia «Slovyk ukrainiskoi movy» [Virtual Lexicon Laboratory «Ukrainian Language Dictionary»]. Retrieved 15.06.2018 from <http://files.nas.gov.ua/NASDevelopmentsBook/PDF/0403.pdf> [in Ukrainian].
4. Piatetskii-Shapiro, G. (2009). Data Mining i peregruzka informatsiei [Data Mining and Information Overloading]. St. Petersburg : BHV-Peterburg. [in Russian].
5. Zhabin, O. (1997). Web-server Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Web-server of the The Vernadsky National Library of Ukraine]. In *Problemy vdoskonalennia katalohiv naukovykh bibliotek* (pp.76-77). Kyiv. [in Ukrainian].
6. Kopanieva, V. O. (2018). Biblioteka tsyfrovoy nauky [Digital

Science Library]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy*, 4, 76-85. [in Ukrainian].

7. Kopanieva, V. O. (2009). *Biblioteka yak tsentr zberezhennia informatsiinykh resursiv Internetu* [Library as the center of preservation of information resources of the Internet]. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Kostenko, L., Solovianenko, D. (2009). *Biblioteka ta naukometriia: svitovyi dosvid, ukrainska perspektyva* [Library and scientometrics: world experience, ukrainian perspective]. *Biblioteknyi Visnyk*, 6, 29-32. [in Ukrainian].

9. Kostenko, L. (2017). *Zakonomirnosti sotsialnykh komunikatsii* [Patterns of social communications]. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 11, 12-15. [in Ukrainian].

10. Kostenko, L. I. (1996). *Formirovanie kompiuternogo bibliotekhnogo tsentra v Natsionalnoi biblioteke Ukrainy im. V. I. Vernadskogo* [Formation of a computer library center in the Vernadsky National Library of Ukraine]. In *Biblioteki i assotsiatsii v mentaiushchensia mire: novye tehnologii i novye formy sotrudnichestva (Vol. 1)*, (pp. 222–225). Moscow. [in Russian].

11. Kostenko, L. I., Zhabin, O. I., Kopanieva, Ie. O., Symonenko, T. V. (2014). *Naukova periodyka Ukrainy ta bibliometrychni doslidzhennia* [Scientific periodicals of Ukraine and bibliometric studies]. Kyiv. [in Ukrainian].

12. (2018). *Naukova periodyka Ukrainy* [Scientific periodicals of Ukraine] Retrieved 15.06.2018 from <http://journals.urau.ua> [in Ukrainian].

13. Pavlusha, I. A. (1999). *Elektronni biblioteki: zarubizhnyi dosvid, pytannia rozrobky ukrainskoї kontseptsii* [Electronic libraries: foreign experience, development of the Ukrainian concept]. *Biblioteknyi Visnyk*, 4, 13-24. [in Ukrainian].

14. Symonenko, T. (2016). *Hlobalna bibliometryka: kontseptualna model* [Global bibliometrics: a conceptual model]. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 6, 12-14. [in Ukrainian].

15. Symonenko, T. (2009). *Proekt «vidkrytoho dostupu» – portal «Naukova periodyka Ukrainy»* [Open Access Project – the portal «Scientific periodicals of Ukraine»]. *Biblioteknyi Visnyk*, 1, 3–6. [in Ukrainian].

16. Solovianenko, D. V., Symonenko, T. V. (2012). *Nova tekhnolohichna platforma dlia proektu «Naukova periodyka Ukrainy»* [New technological platform for the project «Scientific periodicals of Ukraine»]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 1, 34–40. [in Ukrainian].

17. Soroka, M. B. (1999). *Systema referuvannia ukrainskykh naukovykh vydan (osnovni kontseptualni polozhennia)* [System

of referencing Ukrainian scientific publications (main conceptual provisions)]. *Biblioteknyi Visnyk*, 3, 5–7. [in Ukrainian].

18. (2001). *Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy* [Ukrainian language and information fund of the NAS Ukraine]. Retrieved 15.06.2018 from <http://www.ulif.org.ua> [in Ukrainian].

19. Terras, M., Naihán, D., Vanhutta, E., Kizhner, I. (2017). *Tsifrovye humanitarne nauki* [Digital Humanities]. Krasnoyarsk: Sibirskii federalnyi universitet. [in Russian].

20. Sherepa, T. A. (2004). *Systema haluzevykh serii elektronnykh vydan: osnovni kontseptualni polozhennia* [System of series of electronic publications: basic conceptual provisions]. *Biblioteknyi Visnyk*, 1, 26-29. [in Ukrainian].

21. Shirokov, V. A. (2017). *Yazyk. Informatsia. Sistema: Transdistsiplinarnost v lingvistike* [Language. Information. System: Transdisciplinarity in linguistics]. Riga: Palmarium Academic Publishing. [in Russian].

22. Yurevich, M. A., Tsapenko, I. P. (2018). *Perspektivy primeneniia altmetriki v sotsiugumanitarnykh nauках* [Prospects for the use of altmetrics in the social sciences and humanities]. Retrieved 15.06.2018 from <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/42a7a8e63b0f583444257efa004f5090> [in Russian].

23. Yakovlieva, Yu. V. (2011). *Skanovanyi katalog dysertatsii na saiti Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho* [Scanned directory of theses on the site of The Vernadsky National Library of Ukraine]. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 9, 25-27. [in Ukrainian].

24. (2002). *Budapest Open Access Initiative*. Retrieved 15.06.2018 from <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>

25. Mozhaeva, G. V. (Ed.). (2016). *Digital Humanities: humanities in the digital age*. Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo universiteta. [in Russian].

26. Hotho, A., Nurnberger, A., Paaz, G., Brief, A. (2005). *Survey of Text Mining*. *Ldv Forum*, 20, 19-62.

27. (2010). *Manifesto for the Digital Humanities*. Retrieved 15.06.2018 from <http://tcp.hypotheses.org/411>

28. (1971). *Project Gutenberg*. Retrieved 15.06.2018 from <http://www.gutenberg.org>

29. (2003). *Registry of Open Access Repositories*. Retrieved 15.06.2018 from <http://roar.eprints.org>

30. (2009). *World Digital Library*. Retrieved 15.06.2018 from <http://www.wdl.org>

Leonid Kostenko,

Candidate of Technical Sciences, Head of the Department, Vernadsky National Library of Ukraine

Tetiana Symonenko,

Candidate of Social Communications, Research Fellow, Vernadsky National Library of Ukraine

Oleksandr Zhabin,

Research Fellow, Vernadsky National Library of Ukraine

DIGITAL HUMANITIES IN THE LIBRARY: FROM E-CATALOG TO SCIENTOMETRICS

The development of digital humanities in the world was considered. The influence of informatization on the processes of bibliography and abstracting, the formation of repositories and the conducting a scientometrics researches were highlighted. The necessity of abstracting publications of the Ukrainian scientists outside the country was justified. The directions of the development of digital humanities in the library, which include the formation of data-bases of primary scientific data and the allocation of new knowledge from information arrays, were determined.

К е y o р д с: global bibliometrics, digital humanities, digital technologies, bibliometric platforms, primary scientific data, knowledge allocation.

Стаття надійшла до редакції 2.07.2018 р.

УДК 025.4

Катерина Лобузінa,

д-р наук із соціальних комунікацій,

директор Інституту інформаційних технологій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Світлана Галицька,

наук. співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Наталія Орєшина,

молодш. науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Формування системи відповідності між Рубрикатором НБУВ і УДК в електронному каталозі

У статті розглядаються питання удосконалення лінгвістичних засобів наукової бібліотеки та засоби адаптації власної класифікаційної системи бібліотеки до УДК. Наголошується на важливості формування електронного алфавітно-предметного покажчика до бібліотечної класифікації, що дає змогу реалізувати предметний доступ до ресурсів бібліотечного фонду через онлайн-інтерфейс електронного каталогу.

К л ю ч о в і с л о в а: Рубрикатор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, електронний каталог, алфавітно-предметний покажчик, тематичний навігатор, індекси УДК, предметний пошук, система відповідності.

Автоматизовані системи сучасних бібліотек використовують різні засоби пошуку інформації. Найефективнішим є поглиблений тематичний пошук, який виконується з використанням усього комплексу пошукових можливостей інформаційної системи бібліотеки. При цьому різні способи пошуку не є альтернативними, вони доповнюють один одного. Можливість використовувати усі переваги автоматизованих бібліотечних систем – особливо актуальна під час наукового опрацювання документів. Тому удосконалення цих систем, нарощування їх лінгвістичного забезпечення і постійна його актуалізація — пріоритетний напрям наукової роботи відповідних відділів бібліотек.

Зручний та гнучкий апарат електронного каталогу (ЕК) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) містить широкий спектр пошукових засобів сучасних автоматизованих бібліотечних систем. Він надає користувачу можливість розпочати пошук, наприклад, за будь-яким елементом бібліографічного опису, а потім розширювати його і формувати переліки документів, використовуючи класифікаційні індекси та заголовки рубрик як зв'язок між базами даних ЕК НБУВ.

Досить ефективною інформаційно-пошуковою мовою (ІПМ) є Рубрикатор НБУВ, побудований за принципами наукової класифікації, ієрархічної структури, багатоаспектності, широкого охоплення усього спектра розділів знань, універсальності

тощо. Саме ІПМ класифікаційного типу мають низку переваг для розкриття та представлення електронних інформаційних ресурсів, зокрема: «мають добре розроблені методичні засади для підтримки в актуальному стані; охоплюють всі галузі знання та надають можливість обмежувати сферу пошуку, виділяти необхідну тематичну частину великої колекції» [2, с. 39].

2017 р. НБУВ запровадила аналітико-синтетичне опрацювання документів одночасно за двома класифікаційними схемами – за Рубрикатором НБУВ і таблицями Універсальної десятикової класифікації (УДК). Новація, яка удосконалює традиційний бібліотечний процес і істотно поліпшує якість автоматизованої інформаційної системи бібліотеки, вимагає удосконалення довідково-методичного апарата, зокрема, розроблення таблиць відповідності між цими класифікаціями.

Послідовність процесів аналітико-синтетичного опрацювання документів є однаковою для індексування за різними класифікаціями: аналіз і визначення змісту документа як об'єкта індексування; виявлення і відбір змістових компонентів (понять), які характеризують зміст документа природною мовою; відбір термінів індексування для позначення змістових компонентів (понять) відповідною ІПМ; ухвалення рішення про склад пошукового образу документа та його формування з обраних термінів індексування відповідно до системи граматичних засобів відповідної ІПМ

[9, с. 88]. Складність роботи одночасно за двома (або більше) незалежними класифікаціями зумовлена тим, що кожна ППМ має свої структурні особливості, власну методику формування пошукового образу документа. Тому таблиці відповідності між різними класифікаціями, які є системою логічних зв'язків між рубриками різних ППМ, безумовно, здатні полегшити та прискорити процес наукового опрацювання документів з необхідною глибиною, точністю та багатоаспектністю.

Варто зазначити, що Книжкова палата України упродовж 2010–2016 рр. підготувала і видала 5 випусків таблиці відповідності скорочених варіантів УДК і ББК, яка містить основні класифікаційні рубрики УДК і ББК. До останнього випуску увійшли зміни та доповнення до УДК станом на 2011 р. При розробленні таблиці використовувалися робочі таблиці ББК для масових бібліотек (1997 р.). Таблиця «підказує користувачам, який індекс потрібно обрати для точного відображення теми (поняття) як в УДК, так і у ББК, і не перекладає індекси з однієї системи в іншу, а лише вказує місце теми (поняття) в обох класифікаціях» [5, с. 20].

«Таблиця зіставлення індексів УДК і ББК» [11], що побачила світ у 2016 р., розроблена Книжковою палатою України на основі скорочених таблиць УДК станом на 2011 р. і таблиць ББК для масових бібліотек (1997 р.). Вона більш детальна, налічує понад 1200 основних класифікаційних рубрик УДК і відповідних рубрик ББК, містить допоміжні таблиці визначників (близько 100 рубрик) і алфавітно-предметний покажчик до індексів УДК. У виданні також наведено приклади комбінування індексів основної таблиці з визначниками для утворення складних індексів. Це корисне довідкове видання, але перехід наукової бібліотеки до опрацювання документів за УДК потребує дещо іншого підходу до створення перевірених таблиць. Тому 2016 р. в НБУВ розпочато формування системи відповідності між Рубрикаторм НБУВ і УДК у базі даних «Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ для наукової бібліотеки» електронного каталогу НБУВ – засобу ефективної інформаційної навігації між різними бібліотечними класифікаціями.

Можливість використання одночасно різних класифікацій, які, як правило, надають перевагу різним аспектам розкриття теми або предмета, дасть змогу точніше аналізувати зміст документів і, як результат, підвищити якість інформаційного пошуку.

Підґрунтям для створення системи відповідності виступає багатопрофільне індексування документів за Рубрикаторм НБУВ і УДК одночасно. Вона є масивом визначених взаємозв'язків повної або часткової відповідності рубрик Рубрикатора НБУВ рубрикам УДК, який формується за принципом забезпечення синонімічності тематичних рубрик зазначених інформаційно-пошукових мов зіставленням їх класифікаційних рядів.

Визначення взаємозв'язку між різними штучними інформаційно-пошуковими мовами, які є неузгодженими між собою системами тематичного опису знань, тобто знаходження еквівалентності або значного співпадіння змісту певних рубрик, – це результат інтелектуального аналізу відповідності змістового наповнення рубрик [1, с. 319].

Система відповідності фіксує зв'язки між основними рубриками Рубрикатора НБУВ (понад 2200 рубрик) і рубриками другого видання еталонних таблиць УДК. Такі зв'язки відображають семантичну близькість понять, охоплених певними рубриками різних класифікацій.

Наприклад:

Рубрикаторм НБУВ:

П033 Класифікація ґрунтів

УДК:

631.44 Класифікація ґрунтів

Питання, зібрані під однією рубрикою Рубрикатора НБУВ, можуть розглядатися у різних рубриках УДК, тому передбачено можливість введення до опису рубрики кількох індексів УДК. Наприклад:

Рубрикаторм НБУВ:

П064 Ерозія ґрунтів і боротьба з нею

УДК:

631.459 Ерозія

631.6.02 Охорона та раціональне використання ґрунтових і водних ресурсів. Нагляд та регулювання ерозії

Варто зазначити, що структуру Рубрикатора НБУВ, створеного на основі таблиць ББК для наукових бібліотек, у результаті удосконалення відповідно до сучасних тенденцій розвитку науки, особливостей тематики надходжень та інформаційних потреб користувачів істотно змінено. Такі підрозділи, як «397 Інформаційна та обчислювальна техніка», «Т3 Історія» тощо, суттєво відрізняються від відповідних підрозділів ББК. Тому перехід НБУВ до опрацювання документів за УДК потребує визначення відповідності між індексами УДК і Рубрикатора НБУВ.

Порівняння незалежних класифікаційних схем – це зіставлення між собою предметних галузей (об'єктів, понять, явищ) з урахуванням прин-

ципів, покладених в основу кожної класифікації [6, с. 98]. Встановлення зв'язків між класифікаційними рубриками передбачає визначення повного або часткового збігу їх змісту, співвідношення обсягів тем і понять, охоплених ними, на основі змістового аналізу рубрик. Для встановлення максимально можливої змістової відповідності недостатньо зв'язків лише між заголовками рубрик. Тому було вирішено фіксувати зв'язки між термінами алфавітно-предметного покажчика (АПП), який є контрольованим інформаційно-пошуковим словником, і рубриками УДК. Передбачено можливість введення в опис рубрики двох індексів УДК до кожного терміна АПП.

Наприклад, рубриці «М48 Рукоділля», яка охоплює такі поняття, як «бісероплетіння», «вишивання», «в'язання», «домашнє пошиття одягу», «макrame», «плетіння» тощо, відповідають рубрики УДК:

689 Технічні та інші аматорські роботи. Рукоділля
746 Рукоділля. Домашнє вишивання

646.2 Виготовлення та пошиття одягу в домашніх умовах

Зрозуміло, що термінам АПП для цієї рубрики відповідають детальніші індекси УДК. Наприклад:

Вишивання – 746.3 Вишивання

Бісероплетіння – 746.5 Роботи з використанням бісеру

Домашнє пошиття одягу – 746.4 Кравецьке ремесло. Виготовлення одягу. Шиття. В'язання. В'язання гачком;
646.2 Виготовлення та пошиття одягу в домашніх умовах

За необхідності для будь-якої рубрики можна додатково вводити терміни АПП з відповідними індексами УДК.

Наприклад, під час опрацювання рубрики «Е0*11 Життя. Живі системи» АПП доповнено термінами (з відповідними рубриками УДК), які були раніше відсутні у скороченому варіанті Рубрикатора НБУВ:

дуалізм, віталізм – 573.01 Загальні теорії (дуалізм, віталізм);

екзобіологія – 573.5 Проблема виникнення життя. Життя на інших планетах. Екзобіологія

Під час зіставлення рубрик двох класифікацій виникають певні складнощі. Так, теоретичні питання хімії полімерів зібрано і класифіковано у Рубрикаторі НБУВ під рубрикою «Г7 Хімія високомолекулярних сполук (полімерів)» і підпорядкованим їй комплексом відповідних підрубрик («Г72 Синтетичні високомолекулярні сполуки (полімери)», «Г73 Природні високомолекулярні сполуки (полімери)» та інші). В УДК питання структури, властивостей, синтезу полімерів тощо збираються під індексами різних підрозділів розділу УДК «544 Фізична хімія»:

544.23 Некристалічні (аморфні та скловидні) речовини;
544.25 Рідкі кристали (анізотропічні рідини). Мезоморфний (паракристалічний) стан. Мезоморфізм. Мезофази,

а також у розділі «678 Промисловість високомолекулярних речовин. Виробництво гуми. Виробництво пластмас» та його рубриках, наприклад:

678.01 Властивості. Дефекти. Експлуатаційні якості. Відбір проб. Аналіз. Випробування;

678.6 Синтетичні продукти поліконденсації. Поліконденсати. Синтетичні (поліконденсаційні) смоли. Синтетичні волокна тощо;

678.7 Синтетичні продукти полімеризації. Полімеризаційні смоли. Синтетичні каучуки;

678.8 Інші високомолекулярні речовини, що не належать до 678.4/7.

Наведені рубрики належать не тільки до різних розділів, а й до різних класів УДК:

5 – Математика та природничі науки;

6 – Прикладні науки. Медицина. Техніка.

Для зручності опрацювання документів з відповідної тематики внесено деякі терміни АПП і відповідні рубрики УДК, наприклад:

Синтез полімерів – 544.23.057 Фізико-хімічні основи синтезу високомолекулярних сполук;

Властивості полімерів – 544.23.02/03 Структура і властивості високомолекулярних сполук; 678.01 Властивості. Дефекти. Експлуатаційні якості. Відбір проб. Аналіз. Випробування

Наведене демонструє розбіжність у структурах різних наукових класифікацій, що викликана різними підходами до визначення пріоритетної тематики та аспектів її розгляду, виокремлення відповідних розділів у класифікаційному ряді та групування в них матеріалу.

Саме з'ясування, визначення і фіксування змістових зв'язків повної або часткової відповідності між рубриками різних класифікацій за допомогою термінів АПП дає змогу створити чітку, розгалужену систему відповідності, спроможну забезпечувати якісне опрацювання документів одночасно за двома класифікаційними схемами і стабільно отримувати релевантні результати тематичного пошуку, незалежно від того, індекси якої з цих схем використовуються як пошукові елементи.

Таким чином, встановлення базової відповідності між Рубрикатором НБУВ (скорочений варіант) і УДК – це процес порівняння ієрархічної структури їх класифікаційних рядів, визначення співвідношення структур класифікації на понятійному рівні з урахуванням аспектів розгляду тем, предметів, явищ, знаходження еквівалентності або часткового збігу змісту рубрик двох класифікацій та коректних ієрархічних зв'язків. Зіставлення незалежних класифікацій дає змогу

з'ясувати не лише сутність предметних галузей та принципи їх рубрикації, а й зміст встановлених зв'язків, термінологічні, структурні та семантичні особливості представлення понять [6, с. 100].

Індекси обох класифікацій, наведені у рубриці, є повноцінними лінгвістичними компонентами її методичного апарата, важливим засобом багатоаспектного тематичного пошуку інформації.

Варто зазначити, що база даних «Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ для наукової бібліотеки» стала основою створення тематичного навігатора як складника пошукової системи бібліотеки. Тематичний навігатор, розміщений на сайті НБУВ, є потужним і зручним засобом навігації в масивах інформаційних ресурсів Бібліотеки, зокрема, тематичного пошуку за класифікаційними індексами. Він наочно демонструє ієрархічну структуру скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ у вигляді «тематичного дерева», дає змогу користувачам переходити з будь-якого рівня класифікаційної ієрархії на рівень вище або нижче для розширення або звуження меж тематичного пошуку, обирати необхідний розділ і переглядати його структуру, відкривати певні рубрики для перегляду їхнього змісту.

Описи рубрик тематичного навігатора містять відповідні класифікаційні індекси і заголовки рубрик УДК, які визначають повний або частковий збіг змісту рубрик двох класифікацій. Їх також можна використовувати у подальшому інтелектуальному пошуку інформації.

Крім того, тематичний навігатор надає відомості про кількість документів, зібраних під певною рубрикою (книжкові видання, періодика, реферативна інформація) і забезпечує швидкий перехід з рубрики до бібліографічної бази даних з формуванням бібліографічних записів документів відповідної тематики.

Отже, аналіз методів і засобів тематичного пошуку інформації в електронному каталозі НБУВ засвідчує, що класифікаційний індекс є важливим пошуковим елементом єдиного комплексу лінгвістичних засобів електронних ресурсів НБУВ, оптимальним варіантом вирішення пошукових завдань з огляду на забезпечення балансу між повнотою й точністю результатів пошуку.

Водночас, система відповідності між Рубрикаторм НБУВ і УДК у базі даних «Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ для наукової бібліотеки» – досить складна, розгалужена система логічних зв'язків між рубриками різних класифікацій, які є неузгодженими між собою схема-

ми представлення знань. Взаємовідповідність між індексами двох класифікаційних схем спрощує процес аналітико-синтетичного опрацювання документів, розширює діапазон пошукових засобів, допомагає користувачеві формулювати та уточнювати інформаційні запити, що, безумовно, підвищує ефективність пошукового апарата бібліотеки та забезпечує повноту і точність інтелектуального пошуку інформації. Проведені роботи створили умови для приведення бібліографічних записів каталогів НБУВ у відповідність з міжнародними стандартами (стосовно тематичного доступу) та застосування УДК як пошукового засобу в електронному каталозі на порталі НБУВ.

Бібліографічні посилання

1. Гиляревский Р. С., Шапкин А. В., Белоозеров В. Н. *Рубрикаторм как инструмент информационной навигации*. СПб : Профессия, 2008. 352 с.
2. Лобузiна К. *Бібліотечні класифікації в сучасних інформаційних сервісах* : монографія. Київ, 2010. 132 с.
3. Лобузiна К. В., Клочок А. Г. Електронний каталог НБУВ: проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища. *Бібл. вісник*. 2011. № 4. С. 3–10.
4. Лобузiна К. В. Сучасні підходи до інтеграції електронних бібліотечних інформаційних ресурсів. *Вісн. Кн. палати*. 2012. № 12. С. 24–28.
5. Набхан Ю. Універсальна десяткова класифікація в системі соціальних комунікацій: підсумки роботи Книжкової палати України за 2010 рік. *Вісн. Кн. палати*. 2011. № 3. С. 18–22.
6. Никольская И. Ю. Формирование системы тематической классификации с целью развития информационного обмена в научно-технической сфере. *Информационное обеспечение науки: новые технологии* : сборник научных трудов. Москва : БЕН РАН, 2015. С. 97–104.
7. Лобузiна К. В., Галицька С. В., Зайченко Н. Я., Медвідь Т. С., Орешина Н. В., Перенесієнко І. П., Сандул О. Г. *Рубрикаторм НБУВ. Скорочений варіант* / відп. ред. К. В. Лобузiна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 570 с.
8. Лобузiна К. В., Галицька С. В., Зайченко Н. Я., Медвідь Т. С., Орешина Н. В., Перенесієнко І. П., Сандул О. Г. *Рубрикаторм НБУВ. Скорочений варіант* / відп. ред. К. В. Лобузiна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 570 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIV/EIF0000074/ (дата звернення: 17.05.2017).
9. Сукиасян Э. Р. *Школа индексирования* : практ. пособие. М. : Либерея , 2006. 172 с.
10. Таблица відповідності скорочених варіантів УДК і ББК : зі змінами та допов. до УДК станом на 2008 рік, ББК – на 1997 рік / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. Івана Федорова» ; [уклад. : М. Й. Ахвердова та ін.]. Київ, 2010. 40 с.
11. Таблица зіставлення індексів УДК і ББК: УДК станом на 2011 р., ББК – на 1997 р. / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. Івана Федорова» ; [уклад. : М. Й. Ахвердова та ін.]. Київ, 2016. 70 с. : табл. Бібліогр. : с. 70.
12. Про припинення використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десят-

кової класифікації : постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2017 р. № 177. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249842722> (дата звернення: 17.05.2017).

References

- Gilarevskii, R. S., Shapkin, A. V., Beloozerov, V. N. (2008). *Rubrikator kak instrument informatsionnoi navigatsii* [Rubricator as an information navigation tool]. St. Petersburg: Professiiia. [in Russian].
- Lobuzina, K. V. (2010). *Bibliotechni klasyfikatsii v suchasnykh informatsiinykh servisakh* [Library classification of modern information services]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Lobuzina, K. V., Klochok, A. H. (2011). *Elektronnyi katalog natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: problemy adaptatsii do umov suchasnoho informatsiinoho sere-dovyshcha* [The electronic catalog Vernadsky National Library: Problems of adaptation to the modern information environment]. *Bibliotechnyi Visnyk*, 4, 3-10. [in Ukrainian].
- Lobuzina, K. V. (2012). *Suchasni pidkhody do intehratsii elektronnykh bibliotechnykh informatsiinykh resursiv* [Current approaches to the integration of electronic library information resources]. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 12, 24-28. [in Ukrainian].
- Nabkhan, Yu. (2011). *Universalna desiatkova klasyfikatsiia v systemi sotsialnykh komunikatsii: pidsumky roboty knyzhkovoї palaty Ukrainy za 2010 rik* [Universal Decimal Classification system of social communication: Results of the Book Chamber of Ukraine for 2010]. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 3, 18-22. [in Ukrainian].
- Nikolskaia, I. Yu. (2015). *Formirovanie sistemy temati-cheskoi klassifikatsii s tseliu razvitiia informatsionnogo obmena v nauchno-tekhnicheskoi sfere* [Formation of a system of thematic classification for the purpose of developing information exchange in the scientific and technical sphere]. In *Informatsionnoe obe-spechenie nauki: novye tekhnologii* (pp. 97-104). Moscow: BEN RAS. [in Russian].
- Lobuzina, K. V., Halytska, S. V., Zaichenko, N. Ya., Medvid, T. S., Orieshyna, N. V., Perenesiienko, I. P., Sandul, O. H. (2016). *Rubrykator Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Skorochenyi variant* [The Rubricator of The Vernadsky National Library of Ukraine. Short version] (K. V. Lobuzina, Ed.). Kyiv. [in Ukrainian].
- Lobuzina, K. V., Halytska, S. V., Zaichenko, N. Ya., Medvid, T. S., Orieshyna, N. V., Perenesiienko, I. P., Sandul, O. H. (2016). *Rubrykator Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Skorochenyi variant* [The Rubricator of The Vernadsky National Library of Ukraine. Short version] (K. V. Lobuzina, Ed.). Kyiv. [in Ukrainian]. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/EIF0000074/
- Sukiasian, E. R. (2006). *Shkola indeksirovaniia* [Indexing school]. Moscow: Libereia. [in Russian].
- Akhverdova, M. Y. (Ed.). (2010). *Tablytsia vidpovidnosti skorochenykh variantiv UDK i BBK: zi zminamy ta dopovnenniamy do UDK stanom na 2008 rik, BBK – na 1997 rik* [Table accordance shortened version of UDC and BBK, with amendments to the UDC as of 2008, BBK – for 1997]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Akhverdova, M. Y. (Ed.). (2016). *Tablytsia zistavleniia indeksiv UDK i BBK: UDK stanom na 2011 r., BBK – na 1997 r.* [Table of comparison of UDC and BBK indexes [Text]: UDC as of 2011, BCC – in 1997]. Kyiv. [in Ukrainian].
- (2017, March 22). Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. *Pro pryynennia vykorystannia Bibliotechno-bibliohrafichnoi klasyfikatsii ta vprovadzheniia universalnoi desiatkovoї klasyfikatsii* [Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. Stop using bibliographic classification and implementation of the Universal Decimal Classification (on 22 March 2017 r. Number 177)]. Retrieved from: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249842722>

Kateryna Lobuzina,

PhD in Social Communications, Head of Institut of Information Technologies, Vernadsky National Library of Ukraine

Svitlana Halytska,

Researcher, Department of integrated processing of documents, Vernadsky National Library of Ukraine

Nataliia Orieshyna,

Junior Researcher, Department of integrated processing of documents, Vernadsky National Library of Ukraine

FORMATION OF CONFORMITY SYSTEM BETWEEN THE RUBRICATOR OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY AND UDC IN VERNADSKY NATIONAL LIBRARY ELECTRONIC CATALOG

The publication considers issues of improving the linguistic resources of the scientific library. The approaches of adaptation of the own classification system of the library to the Universal Decimal System are considered. The importance of the formation of an alphabetical index to the library classification allowing to realize subject access to the resources of the library collection through the online interface of the electronic catalog of the VNLU is noted.

Keywords: the Rubricator of the Vernadsky National Library of Ukraine, electronic catalog, alphabetically-index, thematic navigator, index UDC, subject search, system of compliance.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2018 р.

Оксана Федотова,

д-р історичних наук, професор Київського національного університету культури і мистецтв

Музична література в бібліотеках УРСР як об'єкт цензурування (1946–1952)

У статті аналізується діяльність інститутів цензури з ідеологічного контролю музичної літератури в УРСР упродовж 1946–1952 рр. Виокремлено особливості обмеження музичних творів під час перевірок бібліотечних фондів. На підставі аналізу архівних джерел розкрито механізм заборони друкованих видань, процес передавання їх до закритих фондів та практику складання проскрипцій.

К л ю ч о в і с л о в а: радянська цензура, Головліт, ідеологічний контроль за друкованою продукцією, музична література, обмеження музичних видань, бібліотечні перевірки, закриті фонди, проскрипції.

Після Другої світової війни в СРСР значно посилювався ідеологічний нагляд над інтелектуальним життям суспільства. Вказаний період ознаменувався оформленням цензури у вигляді масштабної, розгалуженої індустрії. 1945 р. створюється Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У з такими підрозділами: пропаганди, агітації, культури, науки, літератури і мистецтв, друку, підготовки і перепідготовки партійних кадрів. Цензорські функції частково виконували також комісії по пресі та видавництвам, по літературі та мистецтву при Політбюро ЦК КП(б)У.

Влітку 1946 р. на підставі відповідного рішення ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР почало функціонувати Головне управління у справах літератури та видавництв (Головліт), повноваження якого суттєво розширювалися щодо нагляду за відкритою пресою й радіомовленням; контролю за ввезенням зарубіжної літератури та вивезенням усіх типів друкованих видань за кордон; відстеження публікацій іноземних кореспондентів, які працювали на теренах радянської держави.

З метою вдосконалення роботи органів цензури було також ухвалено низку нормативних документів, що містили безпосередні настанови стосовно посилення контролю, а саме: «Правила вироблення та випуску у світ творів друку», «Інструкція цензору», «Зведені вказівки по цензурі» та ін. Навесні 1947 р. Головліт УРСР навіть підготував і надіслав до партійних інстанцій на розгляд проект «Вказівки цензору художньої літератури», в якій чітко, по пунктах, були розписані базові вимоги оцінювання творів друку та основні параметри щодо їх заборони. На той момент пропозиція цензурного відомства не знайшла розуміння у верхах через занадто вільне «тлумачення даних вказівок», наслідком чого могли стати

«великі помилки» у справі політичного контролю творів, підготовлених до друку [17].

Одним із напрямів роботи органів цензури став пошук «ворожих книг, застарілих, написаних особами, які скомпрометували себе, виданих у період після Жовтневої революції, і таких, що втратили свою актуальність» [3, арк. 13]. Зокрема, згадані віяння торкнулися й бібліотечної сфери, свідченням чого може слугувати активізація на рівні республіканських цензорських інститутів роботи з рецензування «ідеологічно шкідливих» творів друку, що підлягали вилученню. Слід відзначити, найбільш завзято до вирішення поставлених завдань підійшли у Київському Облліті, де «загрозливі» для радянської влади видання внаслідок перевірки бібліотек міста шукали навіть у творах з музикознавства. Взяти хоча б рецензію начальника Київського обласного управління у справах літератури і видавництв Г. Ревенка на книгу Чемоданова «Історія музики у зв'язку з історією суспільного розвитку: Досвід марксистської побудови музики» (К., 1927) [13]. Рецензент констатував, що автор публікації є прибічником соціологічного методу, «засудженого радянськими мистецтвознавцями». Основною провиною музикознавця стало багаторазове наведення висловлювань Л. Троцького про мистецтво, а саме: «На стор. 14 Чемоданов також цитує Троцького і при цьому дає вельми позитивну оцінку щодо його поглядів: про думку Троцького з приводу співвідношення між формою і змістом він заявляє: «Ясно і виразно з цього приводу висловлюється Троцький» /5 стор./». На стор. 15 автор захоплюється справедливими зауваженнями Троцького про відображення епохи, класу та його світовідчуття у безсюжетній ліриці й соціальному романі» [13, арк. 26].

Відповідно до викладених аргументів, очільник Облліту пропонував вилучити книгу Чемоданова як «політично шкідливу».

Наведене вище та інші ініціативи Г. Ревенка були у подальшому враховані при підготовці постанови ЦК КП(б)У «Про стан бібліотек і заходи до поліпшення їх роботи» (1947 р.), де йшлося про нагальну потребу перебудови роботи бібліотек задля активізації їх участі у комуністичному будівництві. Окрім того, за вказівкою Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, був введений в дію наказ про очищення бібліотек республіки від ідеологічно шкідливої літератури, а також підготовлений «Зведений алфавітний список книг, що підлягають вилученню в макулатуру».

Про масштаби «перевірки» бібліотек України свідчить «Довідка про здійснену роботу з очищення бібліотек України за час з 1 січня 45 р. до 1 жовтня 48 р.», надана начальником Головліту К. Полонником Управлінню пропаганди і агітації ЦК КП(б)У. У ній, зокрема, зазначається, що інспектування фондів провадилося за наказами союзних та республіканських органів цензури, внаслідок чого книжкові масиви повністю переглянуто. Відповідно до постанови Оргбюро ЦК КП(б)У від 9 липня 1947 р., була здійснена суцільна перевірка їх складу. Згадана робота провадилася спеціально створеними комісіями у складі представників місцевих партійних організацій, бібліотечних працівників і цензорів.

Для посилення даного процесу Головліт УРСР також видав низку директивних документів, а саме: «Зведений алфавітний список книжок, що підлягають вилученню з бібліотек громадського користування за період з 1937 по 1 липня 1947 року включно» (К., 1947), до якого увійшло понад 3000 назв творів друку; «Алфавітний список застарілих видань, що не підлягають використанню в бібліотеках громадського користування та книготорговельній сітці» (К., 1948) – містив понад 2000 назв; «Список осіб, усі твори яких підлягають вилученню», котрий налічував 373 прізвища заборонених авторів [17].

Про обсяги очищувальної кампанії свідчать такі дані: у 1945 р. органами цензури з бібліотек республіки було вилучено 49 477 примірників ідеологічно ворожої літератури, у 1946-му – 174 093 екземпляри. Окрім того, протягом 1946 р. лише у Львові уповноваженими особами перевірено понад 600 тис. одиниць друкованої продукції, зібраної Союзом польських патріотів для вивезення до Польщі. З цієї партії було вилучено 3 тис. назв. У 1946–1947 рр. переглядалися також книжкові фонди церков і мо-

литовних будинків, з яких було вилучено 106 058 «ідеологічно ворожих» творів, а також «зроблено виправлення» у 14 789 виданнях. За 9 місяців 1948 р. органи контролю встигли вилучити 30 650 примірників небажаної літератури. Загалом же за згаданий період Головліт перевіряв 15 262 бібліотеки з фондом понад 47,9 млн видань [6, арк. 32].

На межі 1950-х після появи у газеті «Правда» статей «Невдала опера» та «Про оперу Богдан Хмельницький» інтенсифікувалися ідеологічні «чистки» у царині музики [10]. За невеликий проміжок часу нищівній критиці було піддано схвально зустрінуті громадськістю опери Г. Жуковського «Від усього серця» та К. Данькевича «Богдан Хмельницький». Перший згаданий твір звинуватили у зображенні сімейних колізій замість показу героїчної праці сільських трудівників, другий – у численних ідейних хибах.

У жовтні 1951 року на пленумі Спілки радянських композиторів України жорстко розкритикували керівників організації за підтримку згаданих опер. Засуджено було також п'єсу В. Нахабіна і Д. Клебанова «За ваше здоров'я», вокальний цикл П. Гайдамаки на слова В. Сосюри, низку пісень О. Сандлера, С. Жданова, П. Майбороди за неправильне й слабе «ідейне навантаження». Окремі твори отримали звинувачення у формалізмі [15].

Беручи до уваги ідеологічні чинники, компартійні керівники вимагали від радянських композиторів написання «якісних опер» на сучасну тематику, присвячених комуністичній партії та народові. При тому у своїх починаннях митці мали перевершити класичний оперний жанр.

Провідними сюжетними лініями визначалися:

- 1) показ простих трудівників міста й села;
- 2) демонстрація успіхів процесу індустріалізації радянської держави;
- 3) відображення здобутків передових промислових підприємств;
- 4) оспівування братської дружби народів тощо.

Подальше посилення контрольних функцій владних структур стало можливим у зв'язку зі структурними змінами в апараті ЦК КП(б)У: у 1952 р. відділ пропаганди і агітації був «подрібнений» на такі підрозділи:

- 1) пропаганди і агітації;
- 2) науки і вищих навчальних закладів;
- 3) художньої літератури та мистецтва;
- 4) шкіл [17].

Проведена реорганізація давала можливість партійним органам реалізовувати ідеологічний нагляд більш профільно.

7 березня 1952 р. від Спілки радянських композиторів до Головліту УРСР надійшов лист, який містив перелік прізвищ 15 композиторів і музикознавців, оголошених «ворогами Радянської Батьківщини». У вказаному списку фігурували такі діячі: В. Барвінський, О. Берндт, К. Богуславський, В. Верховинець, В. Грудин, Г. Драненко, В. Івановський, А. Корольков, В. Костенко, О. Кошиць, М. Недзведський, В. Овчаренко, О. Туренков, М. Фоменко, Ю. Фоменко [14, арк. 112].

Невдовзі начальник Головліту УРСР К. Полонник надіслав доповідну записку на ім'я секретаря ЦК КП(б)У І. Назаренка, де йшлося про те, що в довоєнні роки видавництва України випустили в світ твори композиторів та музикознавців, які згодом стали «ворогами більшовицької партії і радянської держави. Багато з них у роки Великої Вітчизняної війни активно співробітничали з фашистськими окупантами, частково втекли за кордон, а частково були спіймані і репресовані» [7, арк. 273].

Цензурний комітет, виконуючи настанови уряду щодо контролю творів мистецтва, здійснив вибірково перевірку нотних фондів бібліотек окремих установ. За свідченням його очільника, у низці з них була виявлена література за авторством небажаних осіб. Зокрема вказувалося, що студенти дирижерсько-хорового факультету Київської консерваторії використовують в якості навчального посібника хорові обробки українських народних пісень, виконані О. Кошицем. Популяризатор національної пісенної культури та церковного співу, він у різні часи працював диригентом хору Київської духовної академії, керував хоровим колективом студентів Київського університету, музичного товариства «Боян», театру М. Садовського, хором Вищих жіночих курсів, Київського оперного театру. До творчих здобутків О. Кошиця слід віднести постановку та відновлення низки опер у театрі М. Садовського, написання музики до п'єс М. Кропивницького і С. Черкасенка. Протягом кількох років обіймав посаду представника Театрального, а пізніше – музичного комітету при Українській Центральній Раді. Після реорганізації комітету на музичний відділ Міністерства освіти Української Народної Республіки працював його керівником. У січні 1919 р. за дорученням С. Петлюри митець заснував у Києві Українську республіканську капелу, гастролюючи із якою закордонням, невдовзі емігрував на Захід [9].

У бібліотеці Київської консерваторії також вилучили книгу «Єврейський музичний фольклор», засудженого у 1951 р. за «групову антирадянську діяльність», музикознавця, дослідника єврейського

фольклору України М. Береговського, який з 1927-го по 1950 р. працював у різних інституціях АН УРСР, зокрема завідував Кабінетом музичної фольклористики Інституту єврейської пролетарської культури, а також очолював у 1937–1941 та 1944–1948 рр. Кабінет музичної етнографії й звукозапису Київської консерваторії, викладав курс музичного фольклору на історико-теоретичному факультеті, паралельно займався науковою роботою в Інституті мови і літератури, досліджуючи народну музику. Головним творчим досягненням автора стала підготовка до друку п'ятитомної праці, до якої увійшло декілька тисяч зразків єврейських мелодій. Однак за життя дослідника у 1934 р. побачив світ лише перший том, який надалі, після арешту М. Береговського у 1950 р., очевидно, потрапив до проскрипційних списків Головліту [3].

Ретельній перевірці було піддано нотний відділ Державної публічної бібліотеки АН УРСР. Інспектори виявили примірники збірника українських народних пісень «Золоті ключі» Дмитра Ревуцького, де авторами музики, музичних обробок і текстів виступали «вороги народу», а саме: О. Кошиць, М. Вороний, К. Богуславський, Л. Старицька-Черняхівська, М. Хвильовий, В. Поліщук, Г. Чупринка, Г. Михайличенко, А. Панов [7, арк. 274].

Як зазначав голова цензурного комітету, у книгах зустрічалися пісні «явно націоналістичного характеру». Заслуговує на увагу аналіз творів, який є традиційним в умовах панування радянської ідеології:

«Наприклад, у пісні «Ой пише, пише та гетьман Мазепа» Іван Мазепа був представлений в якості позитивного героя.

У пісні «Ой, з-за гори, з-за лимана» говориться:

«Ой, з-за гори, з-за лимана вітер повіває,
Кругом Січі Запорозькій москаль облягає»

(підкреслення згідно з документом. – О. Ф.)

У пісні оплакується ліквідація Січі:

«Встає хмара з-за лимана, а другая з поля,
Заплакала Україна, така її доля!»»

[7, арк. 274–275].

У зв'язку з отриманою інформацією Головліт УРСР адресував листа голові Комітету в справах мистецтв УРСР з проханням вжити заходів щодо очищення нотних бібліотек музичних навчальних закладів і музичних установ республіки від творів, авторами яких (музики чи тексту) були «викриті вороги народу». Лист закінчувався такими приписами:

1) Спілці радянських композиторів скласти список композиторів і музикознавців – «ворогів більшовицької партії та Радянської держави», виключених з організації.

2) Книжковій палаті УРСР підготувати вичерпний список творів вказаних авторів.

На підставі наведеного вище документа директор Київської державної ордену Леніна консерваторії О. Климов 4 липня у своїй доповідній до ЦК КП(б)У уточнював, що бібліотека установи регулярно проводить вилучення книг [12]. Як вказувалося дописувачем, функціонує також закритий фонд, у якому зберігаються книги й ноти, обмежені для користування, однак на вилучення яких не надходило спеціальних вказівок. Отже, констатувався факт наявності в закритому фонді творів Барвінського, Туренкова, Кошиця, Овчаренка та інших авторів, котрі не фігурували у проскрипціях обласних органів контролю.

Зазначалося, що у березні того ж року завідувач бібліотеки звернувся до цензора Головліту Л. Кауфмана з метою отримання інструкцій щодо вилучення нот і музичних видань з фондів установи. Втім, уповноваженою особою було надано лише неофіційний список композиторів, твори яких раніше вже були зняті бібліотечними працівниками з полиць й зберігалися у закритому фонді.

Стосовно примірника книги М. Береговського «Єврейський музичний фольклор», відсутньої у списках Облліту, пояснювалося, що згадане видання з 1947 р. знаходилося у закритому фонді, як і усі твори за авторством О. Кошиця (промовистий випадок тотальної заборони).

Відповідне роз'яснення на ім'я заступника завідувача відділу художньої літератури і мистецтва ЦК КП(б)У Чехова було надано й дирекцією Державної публічної бібліотеки АН УРСР [11]. У ньому, зокрема, зазначалося, що збірник народних пісень «Золоті ключі» зберігається у нотно-музичному відділі установи і видається лише науковим працівникам для дослідницьких цілей за спеціальним розпорядженням.

Уточнювалося, що на вимогу Головліту вказана книга була видана через відділ спецфондів цензури Турон для перегляду. Загальні ж проскрипційні списки нотно-музичної літератури у практиці бібліотечних вилучень на даний момент не надходили. Конкретизувалося, що, відповідно до існуючої практики, література може бути знята з полиць загального фонду винятково за наказами органів цензури. До моменту отримання відповідних директив із списками застарілих видань остаточні вилучення у бібліотеці не провадилися.

У довідці консультанта відділу художньої літератури та мистецтва ЦК КП(б)У Нагорного секретарю ЦК КП(б)У Назаренку, датованій 7 липня,

повідомлялося, що працівниками спецфондів Державної публічної бібліотеки АН УРСР та Київської консерваторії здійснюється подальший перегляд бібліотечних фондів, а також рецензування творів і «теоретичних книг з музикознавства» даної категорії. За результатами проведеної роботи збираються відомості про «політично засмічені видання», які надаються органам цензури з метою внесення їх найменувань до наказів про вилучення літератури. Отримавши відповідні вказівки, Комітет в справах мистецтв УРСР доручив усім підвідомчим мистецьким закладам перевірити свої бібліотеки і вилучити «політично шкідливі видання».

У серпні 1952 р. цезурний комітет за сприяння Книжкової палати склав вичерпну бібліографію творів «опальних» композиторів і музикознавців. Проскрипційний список обсягом 17 сторінок був поданий на розгляд секретареві ЦК КП(б)У І. Назаренку [14]. Очевидно, пропозицію Головліту схвально зустріли у «верхах», адже невдовзі з'явився наказ про вилучення творів фігурантів з бібліотек громадського користування і книготорговельної мережі республіки.

Таким чином, можна зробити висновок, що протягом 1946–1952 рр. значно посилювався контроль за музичною літературою у бібліотеках УРСР, що було зумовлено змінами політики радянської держави. Внаслідок чергових перевірок бібліотечних фондів обмежувався доступ до творів друку, які не вписувалися в офіційний ідеологічний контекст. Внаслідок означених акцій на початку 1950-х рр. до проскрипційних списків потрапили музичні твори національно орієнтованих авторів, що у подальшому негативно відбилося на розвитку української культури.

Бібліографічні посилання

1. Баран В. Ідеологічний контроль на Україні в умовах тоталітаризму (40–50-ті рр.). *Тоталітаризм и антитоталитаристские движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20–80-е гг. XX в.)*. Харків, 1994. Т. 1. С. 38–45.
2. Береговский Моисей Яковлевич. *Российская еврейская энциклопедия*. URL: <http://www.rujen.ru/index.php>
3. Довідка до доповідної записки «Про стан бібліотек міста Києва та роботу Київського Обласного Управління у справах літератури та видавництва з контролю книжкових фондів» начальника Київського обласного Управління у справах літератури та видавництва Г. Ревенка від 12 травня 1947 р. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4499. Арк. 13–17.
4. Довідка заступника завідувача відділу Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У Сиромолотного від 27 березня 1948 р. з приводу доповідної записки начальника Київського обласного Управління у справах літератури та видавництва Г. Ревенка. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4499. Арк. 36.

5. Довідка консультанта відділу художньої літератури та мистецтва ЦК КП(б)У Нагорного до листа начальника Головліту УРСР К. Полонника від 7 липня 1952 р. секретарю ЦК КП(б)У І. Назаренку. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 1565. Арк. 272.
6. Довідка начальника Головліту УРСР К. Полонника «Про здійснену роботу з очищення бібліотек України за час з 1 січня 45 р. до 1 жовтня 48 р.» ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 1604. Арк. 32–34.
7. Доповідна записка начальника Головліту УРСР К. Полонника № 480-с від 21 червня 1952 р. секретарю ЦК КП(б)У І. Назаренку про вибіркову перевірку нотних фондів окремих установ. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 1565. Арк. 273–275.
8. Каганов Ю. О. Музика як ідеологічний феномен: радянський контекст і українська версія (друга половина XX ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXIII. С. 159–164.
9. Ковальчук О. О. Кошиць Олександр Антонович. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2009. Т. 5. С. 260. URL: <http://www.ukrmusic.org/entsyklopediya/k/oleksandr-koshyts.html>
10. Муха А. Національна Спілка композиторів України (історико-аналітичний нарис). URL: <http://www.composers-ukraine.org/index.php?id=115>
11. Пояснювальна записка директора Державної публічної бібліотеки АН УРСР В. Дончак на ім'я заступника завідувача відділу художньої літератури та мистецтва ЦК КП(б)У Чехова. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 1565. Арк. 276–277.
12. Пояснювальна записка директора Київської державної ордену Леніна консерваторії О. Климова від 4 липня 1952 р. до ЦК КП(б)У. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 1565. Арк. 275.
13. Рецензія начальника Київського обласного управління у справах літератури та видавництва Г. Ревенка на книгу Чемоданова [Приват-доцента 1-го Московського державного університету] «Історія музики у зв'язку з історією суспільного розвитку: досвід марксистської побудови музики». ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4499. Арк. 26.
14. Службова записка начальника Головліту УРСР К. Полонника № 662-с від 23 серпня 1952 р. секретарю ЦК КП(б)У І. Назаренку про видання наказу щодо вилучення творів композиторів-ворогів Радянської держави з бібліотек та книготорговельної мережі. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 1565. Арк. 112–117.
15. Федотова О. Музична сфера України під наглядом радянської цензури. *Мистецтвознавчі записки*. 2014. Вип. 26. С. 115–122.
16. Цензура в СССР. Документи 1917–1991 / сост. А. Блюм. Bochum, 1999. 247 с.
17. Шаповал Ю. Комуністична цензура в Україні: штрихи до портрета. *Бахмутський шлях*. 2001. № 1–2. С. 84–110.
18. Юрчук В. І. Культурне життя в Україні у повсенні роки: світло і тіні / НАН України, Ін-т нац. відносин і політології. Київ: Асоціація «Україна», 1995. 80 с.
3. (1947). Dovidka do dopovidnoi zapysky «Pro stan bibliotek mista Kyeva ta robotu Kyivskoho Oblasnoho Upravlinnia u spravakh literatury ta vydavnytstv za kontroliu knyzhkovykh fondiv» nachalnyka Kyivskoho oblasnoho Upravlinnia u spravakh literatury ta vydavnytstv H. Revenka vid 12 travnia 1947 r. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – CDAGOU). F. 1. Op. 23. Spr. 4499. [in Ukrainian].
4. (1948). Dovidka zastupnyka zaviduvacha viddilul Upravlinnia propahandy i ahitatsii TSK KP(b)U Syromolotnoho vid 27 bereznia 1948 r. z pryvodu dopovidnoi zapysky nachalnyka Kyivskoho oblasnoho Upravlinnia u spravakh literatury ta vydavnytstv H. Revenka. CDAGOU. F. 1. Op. 23. Spr. 4499. [in Ukrainian].
5. (1952). Dovidka konsultanta viddilul khudozhnoi literatury ta mystetstva TSK KP(b)U Nahornoho do lysta nachalnyka Holovlitu URSR K. Polonnyka. vid 7 lypnia 1952 r. sekretariu TSK KP(b)U I. Nazarenku. CDAGOU. F. 1. Op. 24. Spr. 1565. [in Ukrainian].
6. (1948). Dovidka nachalnyka Holovlitu URSR K. Polonnyka «Pro zdiisnenu robotu z ochyshchennia bibliotek Ukrainy za chas z 1 sichnia 45 r. do 1 zhovtnia 48 r.» CDAGOU. F. 1. Op. 70. Spr. 1604. Ark. 32-34. [in Ukrainian].
7. (1952). Dopovidna zapyska nachalnyka Holovlitu URSR K. Polonnyka № 480-s vid 21 chervnia 1952 r. sekretariu TSK KP(b)U I. Nazarenku pro vybirkovu perevirku notnykh fondiv okremykh ustanov. CDAGOU. F. 1. Op. 24. Spr. 1565. [in Ukrainian].
8. Kahanov, Yu. (2012). Muzyka yak ideolohichnyi fenomen: radianskyi kontekst i ukrainska versii (druha polovyna XX st.) [Music as ideological phenomenon: soviet context and Ukrainian version (second half of XX of century).] *Naukovi Pratsi Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Natsionalnoho Universytetu (Issue XXXIII)*, (pp. 159-164). Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
9. Kovalchuk, O. O. (2009). Koshyts Oleksandr Antonovych. [Koshits Alexander Antonovich]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* : u 10 t. (Vol. 5). Kyiv: Nauk. dumka. Retrieved from <http://www.ukrmusic.org/entsyklopediya/k/oleksandr-koshyts.html> [in Ukrainian].
10. Mukha, A. *Natsionalna Spilka kompozytoriv Ukrainy (istoryko-analitychnyi narys)* [National Union of composers of Ukraine (historically analytical essay)]. Retrieved from <http://www.composersukraine.org/index.php?id=115> [in Ukrainian].
11. Poiasniuvalna zapyska dyrektora Derzhavnoi publichnoi biblioteki AN URSR V. Donchaka na imia zastupnyka zaviduvacha viddilul khudozhnoi literatury ta mystetstva TSK KP(b)U Chehova. CDAGOU. F. 1. Op. 24. Spr. 1565. [in Ukrainian].
12. (1952). Poiasniuvalna zapyska dyrektora Kyivskoi derzhavnoi ordena Lenina konservatorii O. Klymova vid 4 lypnia 1952 r. do TSK KP(b)U. CDAGOU. F. 1. Op. 24. Spr. 1565. [in Ukrainian].
13. Retenziia nachalnyka Kyivskoho oblasnoho upravlinnia u spravakh literatury ta vydavnytstv H. Revenka na knyhu Chemodanova (Pryvat-docenta 1-ho Moskovskoho derzhavnoho universytetu) «Istoriia muzyky u zviazku z istorieiu spysilnoho rozvytku: Dosvid marksystskoi pobudovy muzyky». CDAGOU. F. 1. Op. 23. Spr. 4499. [in Ukrainian].
14. (1952). Sluzhbova zapyska nachalnyka Holovlitu URSR K. Polonnyka № 662-s vid 23 serpnia 1952 r. sekretariu TSK KP(b)U I. Nazarenku pro vydannia nakazu schodo vyluchennia tvoriv kompozytoriv-vorohiv Radianskoi derzhavy z bibliotek ta knyhotorhovelnoi merezhi. CDAGOU. F. 1. Op. 24. Spr. 1565. [in Ukrainian].
15. Fedotova, O. (2014). Muzychna sfera Ukrainy pid nahliadom radianskoi tsenzury [A musical sphere of Ukraine is under surveillance of soviet censorship]. *Mystetstvoznavchi zapysky. (Issue 26)*, (pp. 115-122). [in Ukrainian].
16. Blium, A. (Comp.) (1999). *Tsenzura v SSSR. Dokumenty 1917-1991*. [Censorship in the USSR. Documents 1917-1991]. Bochum. [in Russian].

References

1. Baran, V. (1994). Ideolohichnyi kontrol na Ukraini v umovakh totalitarizmu (40-50-ti rr.) [Ideological control on Ukraine in the conditions of totalitarianism (40-50th)]. In *Totalitarizm i antitotalitaristskie dvizheniia v Bolgarii, SSSR i drugih stranah Vostochnoi Evropy (20-80-e gg. XX v.)* (Vol. 1). Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Beregovskii Moisei Yakovlevich. *Rossiiskaia evreiskaia entsiklopediia*. Retrieved from <http://www.rujen.ru/index.php>. [in Russian].

17. Shapoval, Yu. (2001). *Komunistychna tsenzura v Ukraini: shtrykhy do portreta* [Communist censorship is in Ukraine: strokes are to the portrait]. *Bahmutskyi Shliakh*, 1-2. [in Ukrainian].

18. Yurchuk, V. I. (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini u povoeni roky: svitlo i tini* [Cultural life is in Ukraine in post-war years: Light and shadows]. Kyiv: Asotsiatsiia «Ukraina». [in Ukrainian].

Oksana Fedotova,

Doctor of Historical Sciences, Professor of Kyiv National University of Culture and Arts

MUSICAL LITERATURE IN LIBRARIES OF THE UKRAINIAN SSR AS THE OBJECT OF CENSORSHIP (1946-1952)

The article deals with the direction of the Soviet censorship institutes' work on the ideological control of musical literature in the Soviet Ukraine during 1946-1952.

The purpose of the proposed article is to show features of the implementation of censorship of music works in the libraries of the Ukrainian SSR.

In his work the author used such methods: a retrospective, source analysis, problem-chronological, descriptive, analytical, theoretical generalization, and others.

The study describes the practice of reviewing ideologically harmful works of the press, which were subject to withdrawal from the funds of the public use.

The specificity of the restriction of musical works in the course of inspections of library funds disclosed by the researcher.

Special attention is paid to the lists of authors of music, music treatments and texts that were declared «enemies of the people». Preparation of the proscriptions of books banned personalities of the Book chamber of Ukraine was analyzed by author.

As a result of the analysis of archival sources the scientist showed mechanism for the prohibition of printed editions, the process of transferring publications in closed funds.

The author came to the conclusion that in the late 1940's-early 1950-ies musical literature was limited, it did not correspond to the Soviet ideology, especially the works of composers and musicologists, who were called «bourgeois nationalists».

As author proves, the limitations of printed works subsequently had negative impact on the further development of Ukrainian culture.

К е у о р д: musical literature, a library, Soviet censorship, ideological control, restriction of musical publications, checking libraries, closed funds, prohibition of printed editions, proscriptions.

Стаття надійшла до редакції 19.06.2018 р.

УДК 94(477):03

Олександр Музичко,

канд. історичних наук, доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Південноукраїнські історики в енциклопедичному дискурсі XIX–XX ст.

У статті проаналізовано участь вчених-істориків, які мешкали і працювали у Південній Україні у XIX – на початку XX ст., у тогочасних енциклопедичних проектах. Встановлено, що головний внесок в енциклопедичну справу зробили одеські автори. Їх статті присвячені широкому колу питань з історії та історіографії. Відзначається, що більшість південноукраїнських істориків стали героями окремих статей у енциклопедичних виданнях XIX–XX ст., що створює міцну історіографічну основу для досліджень їх біографій.

К л ю ч о в і с л о в а: книгознавство, біографістика, історіографія, вчені-історики Новоросійського університету в Одесі, Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона, Православна енциклопедія, Єврейська енциклопедія, Російський біографічний словник, Енциклопедія українознавства.

Наприкінці XVIII ст., коли побачила світ знаменита «Енциклопедія» французьких просвітителів, серед інтелектуалів, зокрема й ідеологів національних рухів, запанувало уявлення про енциклопедію як інструмент впливу на масового читача, і водночас як проміжний підсумок розвитку наукових досліджень. Доба позитивізму, починаючи з середини XIX ст., лише посилила таке уявлення, адже для позитивістів накопичення фактів було найважливішим показником об'єктивності та прогресу. Видання енциклопедій, словників, мап, історій окремих країн, народів постало на порядок

денний як показник зрілості народу, нації. І сьогодні енциклопедії залишаються головним універсальним джерелом масових знань, засобом структурування наукових досягнень, лаконічним способом самопрезентації певного автора-дослідника. У середовищі істориків, а серед них було багато націєтворців, громадських діячів, просвітителів, енциклопедичний жанр стабільно викликав підвищений інтерес. З численних прикладів активної участі провідних вчених у створенні енциклопедій згадаємо лише британця Еліса Міннза, його статті про слов'янські народи, античні міста на території України у «British

Encyclopaedia» (1911) та видатного польського історика Тадеуша Корзона як автора численних публікацій з історії Польщі у «Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana», до редакційного комітету якої він входив з 1889-го по 1901 р.

Мета статті – висвітлити участь південноукраїнських істориків у енциклопедичних проектах кінця XIX – 20-х років XX ст. Джерелами нашого дослідження є, передусім, їх відповідні публікації, а також інші, епістолярні, актові та мемуарні, матеріали. У наявній історіографії існують лише побіжні згадки про відповідний напрям діяльності південноукраїнських вчених-істориків, адже він традиційно вважається похідним і не дуже суттєвим в їх творчих біографіях.

Першими південноукраїнськими істориками, які взяли участь у реалізації енциклопедичних проєктів, були М. І. Надеждин і В. В. Григор'єв. Ще наприкінці 1830-х рр. вони друкувалися в «Енциклопедичному лексиконі» (видання А. Плюшара). Крім того, В. В. Григор'єв долучався до підготовки восьмого тому столичного «Военного энциклопедического лексикона». Його авторством позначені статті з історико-сходознавчої тематики: «Мавраннегр», «Маври», «Магреб», «Мамелюки».

Академік Санкт-Петербурзької Академії наук, кримчанин П. І. Кеппен жив, так би мовити, на «два полюси» – у столиці та Криму, де мав маєток, у якому подовгу працював, вивчаючи історію півострова. Спираючись на зібрані матеріали, вчений опублікував низку статей про міста Криму, їх історію, заснування у петербурзькому «Географічно-статистично-му словнику Російської імперії».

Наприкінці XIX – початку XX ст. одеські історики більш активно долучаються до реалізації масштабних енциклопедичних проєктів. У 1890-х рр. в «Енциклопедичному словнику» знаменитого столичного акціонерного видавництва Ф. А. Брокгауза і І. А. Єфрона були опубліковані великі статті трьох професорів кафедри загальної історії Новоросійського університету (НУ). Ф. І. Успенський підготував матеріал про Візантійську імперію (згодом його передрукували у другому виданні цієї енциклопедії на початку XX ст. з незначними доповненнями) [16], а Є. М. Щепкін – про лицарство у Західній Європі, Семирічну війну та хронологію. Натомість Р. Ю. Віппер, хоча й працював в Одесі значно менше Є. М. Щепкіна, опублікував 14 статей [2; 3]. Майже всі вони були присвячені історії протестантизму, основним його течіям (зокрема кальвінізму) та провідним ідеологам (М. Падуанському, М. Лютеру, Ж. Кальвіну, Д. Ноксу). Перу згаданих вчених нале-

жало чимало публікацій і на дотичні теми, наприклад, про англійського гуманіста Т. Мора, німецького католицького історика протестантизму В. Кампшульте, монархомахів Ж.-Б. Машо, Д. Ньюмана, статті про хронологію тощо. Варто зауважити: якщо для Р. Ю. Віппера і Є. М. Щепкіна енциклопедичні статті були популяризацією висновків з їхніх наукових праць, передусім, дисертацій про Ж. Кальвіна (Р. Ю. Віппер) та австрійсько-російські відносини доби Семирічної війни (Є. М. Щепкін), з якими вони увійшли у високу науку як провідні спеціалісти Російської імперії, то для Ф. І. Успенського його стаття була значною мірою підготовчою у реалізації більш масштабного проєкту – написання першого у вітчизняній історіографії великого узагальнюючого нариса про Візантійську імперію. Незважаючи на енциклопедичний жанр, що спонукав до лапідарності, великий обсяг згаданих статей дав змогу одеським авторам вкласти у тексти не лише фактаж, але й ґрунтовні концептуальні висновки. Зокрема, Р. Ю. Віппер показав суперечливий характер Реформації, чітко виокремив основні риси її провідників, Є. М. Щепкін обґрунтував велике значення Семирічної війни для ідеології та політики держав-учасниць, Ф. І. Успенський розкрив високий рівень культури Візантії, тим самим «реабілітуючи» її від попередніх закидів у регресивності.

Професор кафедри класичної філології, антикознавець О. М. Деревницький опублікував у виданні Ф. А. Брокгауза і І. А. Єфрона 8 статей. Найбільш ґрунтовна з них була присвячена історії новогрецької літератури. Історик виокремив 3 великих періоди в її розвитку: 1453–1700 рр.; 1700–1800 рр.; 1800–1900 рр. Історію грецької літератури впродовж другого та третього періодів вчений проаналізував у контексті грецького національного відродження [4].

Серед одеської професури найбільша кількість публікацій (55) у цьому знаменитому виданні належить професору кафедри історії всесвітньої літератури О. І. Кірпічникову. Його статті відображали не лише основні науково-педагогічні інтереси вченого, але й побічні. Так, йому належить авторство статті про Бога стародавніх східних слов'ян – Дажбога. Один з матеріалів присвячений книзі як загальнокультурному явищу. Усі, хто виявляє інтерес до україністики, й досі не обходять увагою велику статтю про Мелетія Смотрицького, в якій О. І. Кірпічников високо оцінює українського церковного діяча кінця XVI – першої половини XVII ст. Велику кількість статей вчений присвятив історії німецької та російської літератури. Найбільш фундаментальними є його публікації про Ф. М. Достоевського, О. С. Пушкіна, М. М. Ка-

рамзіна, про німецьких літераторів. Що характерно, у статті про М. М. Карамзіна одеський історик виступив і в ролі історіографа, адже детально описав його внесок в історіографію. Відзначаючи великий вплив М. М. Карамзіна на думки сучасної йому еліти, О. І. Кірпічніков водночас вказував на його недосконалість як історика [7]. У статті «Німецька література», О. І. Кірпічніков не намагається періодизувати її розвиток, а обмежується лише характеристиками творчості окремих письменників.

Професорську корпорацію одеських авторів енциклопедії вдало доповнювали видатні єврейські історики. Наприклад, С. М. Дубнов, який у 1890–1903 рр. мешкав в Одесі, опублікував у 26 і 27 томах Енциклопедії дві великі статті про релігійні рухи серед євреїв Польщі і України: хасидизм та франкізм. Інший єврейський історик Й. Г. Клаузнер взяв активну участь у 6-томному видавничому проєкті Брокгауза і Єфрона: «Еврейская энциклопедия». Його авторству належить 9 статей з історії іудаїзму у різних томах видання. Вчений також наголошував на необхідності видання енциклопедії іудаїзму на івриті [8]. До речі, саме в цей період (1895–1896 рр.) в Одесі працювала комісія Товариства поширення просвітництва євреїв, яка обстоювала ідею видання єврейської енциклопедії в Російській імперії російською мовою (так званий план Ахад-Гаама) [6, с. 202].

Не менш активно одеські вчені друкувалися на сторінках «Нового енциклопедичного словника». Так професор кафедри історії руського права НУ В. В. Сокольський надрукував у Словнику дві великі статті про збірник законів грузинського царя Вахтанга та Візантійське право, а його колега по кафедрі О. Я. Шпаков – про видатного історика права Ф. І. Леонтовича. Викладач Одеських вищих жіночих курсів К. В. Флоровська опублікувала низку статей про середньовічну культуру, зокрема, релігію, хоча більшість з них не були нею підписані. Не виключено, що саме вона є автором статей про ліонського архієпископа IX ст. Агобарда, архієпископа Магдебурзького X ст. Адальберта, про Папу Римського кінця XIV – початку XV ст. Боніфация IX, про світських осіб, маркіза Монфератського Боніфация, німецьких імператорів XI ст. Генріха III, Генріха IV та їх церковну політику [12].

Однак, найбільшим є доробок професора кафедри загальної історії НУ В. Е. Крусмана, який входив до титульних, неодмінних авторів Енциклопедії. Він писав на теми середньовічної та ранньомодерної історії Західної Європи, переважно Англії та Німеччини. Ось неповний перелік його статей: «Альфред Великий», «Англія (історія до 1688 року)», «Бекет»,

«Бедфорд», «Вільгельм I Завойовник», «Вітенагемот», «Вітербо», «Велика хартія вольностей», «Відродження», «Ганза», «Гільдії», «Гогенштауфени», «Генріхи Англійські», «Германія» та ін. Ще один представник одеського вишу В. Ф. Буряченко у 1910-х рр. консультував редактора «Нового енциклопедичного словника» К. Арсеньєва щодо джерел та літератури про український та білоруський національні рухи [17, арк. 3–4, 9].

Дещо меншою була співпраця одеських вчених з «Настільним енциклопедичним словником видавництва Гранат». У 3-му томі цього видання С. М. Дубнов опублікував статті «Єврейська література», «Ізраїльський народ», «Ізраїльське царство», «Іудейське царство», а професор кафедри філософії НУ М. М. Ланге упродовж 1911–1916 рр. підготував для Словника 18 статей. Половина з них були ґрунтовними біографічними нарисами, присвяченими великим філософам античності та нового часу: Геракліту, Гоббсу, Бруно, Лейбніцу, Канту, Гегелю, Конту, Бредлі, Гюйо.

Приділяючи велику увагу у своїх публікаціях біографіям, одеські історики отримали можливість взяти участь у кількох суто біографічних енциклопедичних проєктах. Так, у шести томах «Критико-біографічного словника російських письменників та вчених» С. А. Венгерова, що видавався у 1889–1904 рр. було опубліковано 9 статей професора кафедри історії російської літератури НУ В. О. Яковлева, 2 статті О. І. Кірпічнікова та 1 стаття О. О. Андрієвського про його брата М. О. Андрієвського.

Усі статті В. О. Яковлева містили не лише біографічні факти, а й аналіз поглядів, творчого доробку персоналії з використанням різноманітних джерел, зокрема, й усної історії. Наприклад, у статті про діяча болгарського національного відродження В. Є. Априлова В. О. Яковлев використав спогади іншого болгарського діяча М. Х. Палаузова. Завдяки такому підходу створювався складний, «кольоровий», але максимально об'єктивний біографічний портрет. Хоча не завжди досить суворі оцінки біографа сприймаються сучасними дослідниками. Так, піддається сумніву «вирок», який у свій час виніс В. О. Яковлев кримському археологу А. Б. Ашику. На думку вченого, його праці не вирізнялися науковістю, а були лише зібраннями фактичних даних [18; 15, с. 279]. Інколи В. О. Яковлев використовував енциклопедичні шпальти, щоб обґрунтувати ту чи іншу пропозицію, зокрема про видання в одному томі усіх невеличких творів одеського археолога-античника П. В. Беккера.

Окрім авторських статей у словнику С. А. Венге-

рова було опубліковано 5 автобіографій істориків: одеських Д. І. Азаревича, О. Ф. Базінера, О. О. Башмакова, Г. Ф. Блюменфельда та катеринославського О. О. Андрієвського.

На жаль, низка вже підготовлених статей так і залишилася в рукописному варіанті в особовому архіві С. А. Венгерова. Насамперед, це змістовні автобіографії С. Л. Аваліані, В. Ф. Лазурського, історика-священника І. Х. Стрельбицького, стаття І. Л. Смоленського про свого батька, лідера української одеської громади кінця XIX ст. Л. А. Смоленського [13].

Найвидатнішим біографічним виданням у Російській імперії означеного періоду був «Русский биографический словарь» за редакцією О. О. Половцова. Вагомий внесок у це видання зробив кримський морський офіцер П. І. Белавенець. Ним було підготовлено 51 статтю про відомих російських флотоводців.

Із одеських істориків найбільше статей, десять, опублікував у Словнику професор кафедри російської історії НУ О. І. Маркевич. Більшість з них є, безумовно, українознавчими: про Михайла та Миколу Ханенків, Богдана та Юрія Хмельницьких, П. І. Калнишевського, Г. Ф. Квітку, М. І. Костомарова. Стаття про Б. Хмельницького містить не лише фактаж, але й розгорнутий аналіз особистості гетьмана [9]. О. І. Маркевич відстоював виважену позицію між радикальним негативізмом П. М. Буцинського та глорифікацією з боку М. І. Костомарова. Одеський історик вважав, що Б. Хмельницький був розумний, але не геній, йому не вдалося стати видатною державною особою, адже він не сповна засвоїв макіавеллізм. На думку дослідника, гетьман зберігав прихильність до польського устрою, який загалом був його ідеалом, він не думав про інтереси народу, тому і не став народним героєм, а залишився лише знаряддям об'єднання з Росією, яке було підготовлене попередньою історією цих країн. Вважаємо, що М. П. Василенку, стаття якого про Б. Хмельницького з'явилася в Енциклопедії Брокгауза через 2 роки після статті О. І. Маркевича, не вдалося «перевершити» одесита, і не лише через значно менший обсяг публікації, а тому, що вона не містила концептуальних узагальнень. Те саме можна сказати, порівнюючи статті про М. І. Костомарова у «Брокгаузі» В. О. Мякотіна і О. І. Маркевича. Аналіз одеситом поглядів М. І. Костомарова слід визнати взірцевим, він охопив усі нюанси його стилю як історика та історіософа [10].

Значно скромнішою була участь у «Русском биографическом словаре» двох інших одеських професорів: В. О. Яковлева (4 статті) і Б. В. Варнеке

(2 статті). Хоча 5 статей В. О. Яковлева залишилися ненадрукованими, їх оприлюднили лише в наш час, у додаткових томах РБС.

Професор кафедри історії російської літератури НУ С. Г. Вілінський брав активну участь у харківському проекті «Народная энциклопедия научных и прикладных знаний». Лише впродовж 1910 р. тут було опубліковано 23 його статті на історико-літературні теми.

Його університетський колега, професор кафедри історії християнської церкви О. П. Доброклонський співробітничав з «Православной богословской энциклопедией», що видавалася у Санкт-Петербурзі у 1900–1911 рр. [5, с. VI]. Одесит подав до редакції видання 8 статей: «Константин V», «Копроним», «Константин VI визант. император», «Констанций II», «Косой Феодосий», «Св. Косьма Халкидонский», «Квириин Кульман», «Люблинский сейм 1569 и уния». Однак, на 12-му томі видання було припинено на гаслі «Константинополь». Статті О. П. Доброклонського мали увійти до 13-го тому.

Беручи участь у різних енциклопедичних виданнях «на стороні», південноукраїнські вчені намагалися започаткувати і власний проект. 11 жовтня 1914 р. на засіданні Одеського бібліографічного товариства при НУ була заслухана доповідна записка Л. О. Чижикова з пропозицією започаткувати видання словника місцевих уродженців та діячів Півдня. За задумом, статті цього видання мали виглядати на кшталт формулярних списків. Доповідь викликала дискусію, зокрема щодо змісту поняття «місцевий діяч». Так і не дійшовши згоди, члени товариства вирішили обмежитись Одесою. Перші варіанти статей мали публікуватись в «Известиях» товариства. Подальшою долею проекту опікувалась створена комісія, до складу якої увійшли голова товариства, професор кафедри російської історії Новоросійського університету І. А. Линниченко та члени Л. О. Чижиков, О. М. Де-Рібас, А. В. Флоровський, С. Л. Аваліані [1].

Одеські історики долучалися і до розроблення проблематики, пов'язаної з історією іудаїки. С. М. Дубнов у 1892 р. встановив контакти з віденським публіцистом Ісидором Зінгером щодо участі у виданні енциклопедії єврейських знань німецькою або французькою мовами. Австрійський проект цілком відповідав концепції С. М. Дубнова, яку він виклав у своїй відомій статті, що закликала до систематизації даних з єврейської історії, підготовчої роботи задля подальшого видання великого компендіуму. Час спливав, а реалізувати задумане ніяк не вдалося. На початку XX ст. той самий І. Зінгер зумів організувати видання у Нью-Йорку «The Jewish

Encyclopedia», в якому С. М. Дубнов став редактором-консультантом з історії російських євреїв. Йому надсилалися у великих свитках на пергаменті надруковані списки статей в алфавітному порядку з пробілами для вставки назв, яких бракувало. Упродовж кількох років С. М. Дубнов надсилав ці матеріали до США з доповненнями. Він листувався у справах редагування з редакторами відділів: загальноєврейської історії Готардом Дейтшем та російсько-єврейської історії Германом Розенталем. Кожен том, що виходив друком, С. М. Дубнов сприймав як свято [6, с. 187, 202, 245, 260]. Упродовж 1903–1904 рр. в Енциклопедії було надруковано 3 статті одеського іудаїста: про Ваад чотирьох країн, Якоба Франка, Хасидизм [19].

Накопичений досвід підготовки енциклопедичних видань в означений період прислужився радянським історикам у 1920-х – на початку 1930-х рр. Одеські вчені в цей час готували видання біобібліографічного словника діячів Степової України, активно співпрацювали з ленінградською Русько-візантійською комісією Академії наук СРСР щодо перевидання словника Дюканжа [18 с. 84], а також з Постійною комісією ВУАН для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933) [14]. Останнім виявом енциклопедичної діяльності наших вчених були статті у першому виданні «Большой советской энциклопедии» на початку 1930-х рр. одеського медієвіста, франкознавця, вихованця Новоросійського університету О. Л. Вайнштейна.

Роблячи вагомий внесок в енциклопедичну справу, історики з південноукраїнських земель популяризували не лише свої здобутки, але й напрацювання своїх попередників, колег. Таким чином закладалася основа для перетворення енциклопедій на своєрідний тезаурус південноукраїнської історіографії, матрицю для подальшої систематизації та просопографічного аналізу історіографічного процесу на території Південної України. Звичайно, найбільше інформації про південноукраїнських істориків містить Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона – 130 окремих статей. Вони розповідають про осіб, котрі незалежно від свого фаху торкалися питань минувшини. На жаль, далеко не до всіх героїв відповідних статей застосовувалися адекватні дефініції. Лише невелика їх частина була названа авторами статей одним словом – історик або археолог. У деяких випадках відсутність цієї дефініції відверто дивує. Так, відомі історики О. О. Андрієвський, О. П. Доброклонський, Г. О. Афанасьєв названі, відповідно, «письменник та педагог», «письменник» та «журналіст». Щось подібне відбулось і з дослідниками історії права та літератури. До деяких з них (наприклад, Ф. І. Леонтовича,

О. І. Кірпічнікова, В. М. Мочульського) застосована дефініція «історик права», «історик літератури», тоді як у більшості випадків варто було б писати «юрист», «філолог». Найбільше статей про південноукраїнських істориків до цього видання написав їх столичний колега В. Є. Рудаков. Автором декількох матеріалів був М. І. Сумцов. Окремі статті належать авторству таких видатних істориків, як М. І. Карєєв і В. П. Бузескул. Здебільшого автори досить стримані у своїх характеристиках, хоча зрідка на початку статей ними вживаються такі суб'єктивні дефініції, як «відомий», «видатний», «знаменитий», «талановитий». Історіографічні характеристики зводяться переважно до перерахування фактів. Лише інколи трапляються більш сутнісні характеристики, а в окремих випадках навіть критичні нотки. Так, М. І. Карєєв і С. О. Венгеров досить позитивно оцінюють наукову діяльність Р. Ю. Віппера і О. І. Кірпічнікова, натомість у статті В. П. Бузескула про В. К. Надлера йдеться лише як про історика-оповідача, котрий обмежувався у своїх дослідженнях описом політичної історії. Суперечливі оцінки містять також статті про О. С. Великанова і В. М. Мочульського.

Крім Енциклопедії Брокгауза і Єфрона інформацію про південноукраїнських істориків можна віднайти і у відомому «Російському біографічному словнику». Це, зокрема, статті Геннаді, Язикова, Половцова, Венгерова та інших, загалом 41 матеріал. Така обмежена кількість має просте пояснення – за об'єкт вивчення бралися винятково померлі особи. У «Критико-біографічному словнику російських письменників та вчених» С. О. Венгерова (6 томів та «Джерела» до цього словника (4 томи) було розміщено відповідно 15 і 93 статті. Друге з цих видань було лише довідковим. Натомість «Критико-біографічний словник...» містив аналітичні статті. Майже всі публікації у цьому виданні підготовлені вищезгаданими південноукраїнськими істориками, передусім М. М. Ковалевським, В. О. Яковлевим та ін. Серед інших видань ґрунтовністю своїх матеріалів вирізнялася «Православна енциклопедія». Взяти хоча б біографію одеського історика релігій, протоієрея О. М. Клітіна [20].

Унікальним здобутком єврейської громади Російської імперії стало видання на початку ХХ ст. російськомовної багатотомної «Єврейської енциклопедії» у знаменитому видавництві Брокгауза і Єфрона. На її сторінках були розміщені матеріали про 16 істориків, які тривалий час працювали на теренах Південної України, здебільшого у Одесі (С. М. Дубнов, Й. Г. Клаузнер, Б. Л. Сегаль та ін.). Зауважимо, що один з цих істориків, професор історії права Новоросійського університету Ф. І. Леонтович не належав до єврейсь-

ких істориків, хоча фігурував на сторінках цієї енциклопедії винятково завдяки своєму вагомому науковому доробку, що включав декілька праць з історії правового життя євреїв Східної Європи. Стаття про антикознавця М. І. Мандеса з'явилася в Енциклопедії лише завдяки його єврейському походженню, хоча він не студював історію євреїв і був далеким від єврейської культури. Натомість, упорядники «Руської енциклопедії» включили до одного з її томів статтю про класика єврейської історіографії С. М. Дубнова, напевно, з огляду на російську мову більшості його праць та великий авторитет серед російсько-єврейських діячів.

Енциклопедичні проекти другої половини XX ст. відображають усю суперечливість того часу, зокрема, ідеологічне протистояння між радянськими та українськими діаспорними історіографами. Автори головного енциклопедичного проекту діаспори «Енциклопедії українознавства» обрали апробований ще у 1920-х рр. у системі ВУАН критерій для включення певної особи до числа героїв словникових статей: територіальний. Таким чином, до Енциклопедії потрапили не лише українські (світоглядно, етнічно та культурно) особистості, котрі певний час працювали у південних регіонах України, але й представники інших націй, загалом 59 осіб. Що характерно, автори статей звертали увагу не так на національне походження та світогляд персоналій (через складність цих понять), як на місце народження. В описі життя перевага віддавалася фактографізму та бібліографізму. Проте, у статтях про А. О. Скальковського, М. Є. Слабченка (О. П. Оглоблін), Д. І. Яворницького (А. І. Жуковський) присутні важливі оцінки. Зокрема, О. П. Оглоблін відзначає цінність праць історика Нової Січі А. О. Скальковського для сучасної науки завдяки використанню вченим цінної джерельної бази, незважаючи на романтичний підхід та ідеалізацію козацтва (цікаво, що подібні докори лунали і з іншого боку «залізної завіси»). Описуючи діяльність М. Є. Слабченка, О. П. Оглоблін наголошує на тому, що цей історик у 1920-х рр. створив в Одесі осередок української історичної науки. Напевно, деяка незавершеність проектів М. Є. Слабченка через репресії стримала О. П. Оглобліна від вживання поняття «школа», що було виправлено вже у новітній українській історіографії. Історіографічним об'єктивізмом просякнута характеристика, яку дає Д. І. Яворницькому А. І. Жуковський. Він відзначає джерельну цінність його праць, але водночас наводить закиди на адресу вченого з боку радянської історіографії щодо ідеалізації історії України.

«Радянська історична енциклопедія» містить 19

статей про південноукраїнських істориків, а її український відповідник «Радянська енциклопедія історії України» – 34. Цілоком у душі радянської історіографії статті сповнені безапеляційністю оцінок (наприклад, корінний киянин І. А. Линниченко названий російським істориком, а уродженець Росії, цілоком російський за світоглядом історик М. М. Мурзакевич – українським). Виключно прихильно автори енциклопедії, відомі українські радянські археологи, висловлюються про своїх попередників – перших південноукраїнських археологів, що стало своєрідною їх реабілітацією в історіографії. Проте, для репресованих істориків, зокрема таких як М. Є. Слабченко, місця в Енциклопедії не знайшлося.

У 1960–1970-х рр. у Москві побачили світ перші спеціалізовані енциклопедичні довідники, присвячені історикам. До видання «Слов'янознавство у дореволюційній Росії» увійшло 32 статті про південноукраїнських істориків [21]. Звісно, не обійшлося без суттєвих упущень. Найбільш значущим є відсутність у цій книзі згадки про видатного одеського, а потім празького, славіста А. В. Флоровського. Понад 70 істориків було включено до біобібліографічного видання, що продовжило Венгерівську традицію, – «Історія історичної науки у СРСР. Дожовтневий період» [22]. Оригінальною рисою посібника є спроба його авторів класифікувати істориків за напрямками їхньої наукової діяльності. Так, до рубрики «Історики Росії» було включено 29 осіб; «Всесвітні історики» – 23; «Історики України» – 9; «Слов'янознавці» – 6; «Сходознавці» – 2, по одному – «Історики Прибалтики» та «Історики Середньої Азії». На наш погляд, такий розподіл є досить умовним, адже наукові інтереси більшості істориків були різнобічними.

На сьогодні енциклопедична справа аж ніяк не втратила своєї актуальності, про що свідчить видання цілої низки енциклопедій: від «Енциклопедії історії України» та «Енциклопедії сучасної України» до більш спеціальних видань. У всіх цих проектах коло південноукраїнських істориків розширено, а фактаж значно збільшено. Усунуто заполітизовані оцінки.

Прикметою нашого часу є видання просопографічних енциклопедій, в яких добір героїв статей здійснений за професійною та регіональною ознаками. Кожен з класичних південноукраїнських університетів вже має видання, присвячене своїм професорам. Наймасштабнішим проектом є 4-томний біографічний словник про професорів Одеського університету [23]. До нього включено 77 біографій професорів, які упродовж усього свого

творчого життя системно, або частково висвітлювали історичні питання. Вочевидь, коло персоналій могло бути й більшим у разі включення до видання приват-доцентів, серед яких були такі відомі фахівці, як Г. О. Афанасьєв. Біографії 25 істориків включено до аналогічного видання з історії Таврійського університету та 6 – Дніпропетровського. Проте, за рівнем ґрунтовності одеське видання значно їх перевершує, особливо кримське.

Великим здобутком вітчизняної історіографії є видання двох енциклопедій, спеціально присвячених історикам – одеським та південноукраїнським загалом [24]. До першого з них включено біографії 161 історика XIX – початку XX ст., а до другого – 51. Втім, загальновідомо, що одеські історики працювали й поза межами Одеси, зокрема в інших південноукраїнських містах, тому видання має ширше значення.

Серед зарубіжних видань найбільшу увагу південноукраїнській науці, південноукраїнським вченим приділили російські енциклопедії. Взяти хоча б перший том ґрунтовної енциклопедії «Правова наука та юридична ідеологія Росії», до якого включено 36 біографій південноукраїнських юристів, здебільшого з числа професури Новоросійського університету, які в т. ч. активно вивчали історію, тому можуть бути віднесені й до кола представників історичної думки [25].

Висновки. Отже, головний внесок в енциклопедичну справу серед південноукраїнських вчених зробили одеські історики. Їх статті були присвячені широкому колу питань історії та історіографії, від давнини до новітнього часу. Історики брали участь у реалізації загальнонаукових (Енциклопедія Брокгауза і Єфрона, англомовна «Єврейська енциклопедія», «Російський біографічний словник»), загальнопросвітницьких («Народна енциклопедія»), біографічно-довідкових (видання Венгерова) проєктів. Серед цих видань можна виокремити як етноконфесійно-орієнтовані, так і загальнодержавні. У матеріалах, що публікувалися, переважав біографічний жанр. Власне, саме біографічні проєкти і можна вважати суто історіографічними, в реалізації яких брали участь одеські історики. Про значний доробок та авторитет південноукраїнських істориків свідчить і те, що у названих виданнях містяться не лише їх статті, але й статті про них, про багатьох інших південноукраїнських вчених, котрі не брали участі в енциклопедичних проєктах. Обидві групи енциклопедичних публікацій є сьогодні важливою джерельною та історіографічною базою для аналізу історіографічного процесу на теренах Південної України.

Бібліографічні посилання

1. В библиографическом обществе. *Одесские новости*. 1914, 13 октября.
2. Виппер Р. Ю. Кальвинизм. Кальвин. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. СПб, 1895. Т. XIV. С. 100–107.
3. Виппер Р. Ю. Лютер. *ЭСБ*. СПб, 1896. Т. XVIII. С. 258–263.
4. Деревицкий А. И. Новогреческая литература. *ЭСБ*. Т. XXI (1897): Нибелунги – Нэффер. С. 268–273.
5. Доброклонский А. П. Моя краткая автобиография. *Записки Русского научного института в Белграде*. Белград, Вып. 15. 1938. С. I–VIII.
6. Дубнов С. М. Книга жизни. Иерусалим; Москва, 2004. 795 с.
7. Кирпичников А. И. Карамзин Н. М. *ЭСБ*. Т. XIV (1895): Калака – Кардам. С. 440–447.
8. Клаузнер Й. Г. Об энциклопедии иудаизма на еврейском языке. Белосток, 1903. 21 с.
9. Маркевич А. И. Богдан Зиновий Хмельницкий. *Русский биографический словарь*. Т. 21 (1901): Фабер – Цявловский. С. 347–362.
10. Маркевич А. И. Н. И. Костомаров. *Русский биографический словарь*. Т. 9 (1903): Кнаппе – Кюхельбекер. С. 305–319.
11. Маркевич А. Выдающийся труд. *Одесские новости*. 1896, 20 декабря.
12. Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. СПб, 1911–1916. Т. 1. Стб. 394–395; Т. 8. Стб. 516–518; Т. 13. Стб. 30–32.
13. Отдел рукописей Института Русской литературы («Пушкинский дом»). Ф. 377. Оп. 7. Д. 16; 3315.
14. Стамбол І. Участь одеситів у роботі Постійної комісії УАН–ВУАН для складання біографічного словника діячів України. *У пошуках гармонії... Наукова збірка до 50-річчя професора Вадима Михайловича Хмарського*. Одеса, 2017. С. 279–293.
15. Тункина И. В. Русская наука о классических древностях юга России (XVIII – середина XIX в.). СПб, 2002. 676 с.
16. Успенский Ф. И. Византия. *ЭСБ*. СПб, 1892. Т. VI, (п/том XI). С. 251–260.
17. Фонд рукописів відділу рідкісних видань та рукописів Одеської національної бібліотеки ім. М. Горького. Ф. 29. К. 2. Р-515; К. 1. Р-514.
18. Яковлев В. Ашик А. Б. *Критико-биографический словарь русских писателей и ученых*. СПб, 1889 Т. 1. С. 891–892.
19. Council of the Four Lands. *Jewish Encyclopedia*. New York, 1903–1904. Vol. IV. P. 304–308; Jacob Frank. *Jewish Encyclopedia*. New York, 1903–1904. Vol. V. P. 475–478; Hasidism. *Jewish Encyclopedia*. New York, 1903–1904. Vol. VI. P. 251–258.
20. П-въ Н. В. Клигин А. М. *Богословская энциклопедия*. 1910. Т. XI. С. 251–252.
21. Славяноведение в дореволюционной России. *Библиографический словарь*. М. : Наука, 1979. 428 с.
22. История исторической науки в СССР. Дооктябрьский период: библиография. М. : Наука, 1965. 703 с.
23. *Професори Одеського (Новоросійського) університету*: біогр. словник: в 4 т. / відп. ред. В. А. Сминтина, заст. відповід. ред. М. О. Подрезова; редкол. : Ю. А. Амброз, Т. В. Васильєва, І. С. Гребцова, Д. С. Іщенко, Н. Л. Олегович, В. Г. Полтавчук, Т. М. Попова, В. Д. Севастьянова, М. Я. Тихоненко, М. І. Чеснокова, Н. Г. Юргелайтис ; упоряд. та бібліогр. ред. В. П. Пружина, В. В. Самодурова. 2-е вид. Одеса : Астропринт, 2005. Т. 1 : Ректори. 128 с.; Т. 2 : А – І. 509 с.; Т. 3 : К – П. 597 с.; Т. 4 : Р – Я. 629 с.
24. Одеські Історики. Том I (початок XIX – середина XX ст.). Одеса, 2009. 478 с.; *Дослідники історії Південної України: біобібліографічний довідник / упорядн. І. Лиман; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства*

імені М. С. Грушевського; Бердянський державний педагогічний університет, Науково-дослідний інститут історичної урбаністики. К., 2013. Т. 1. 382 с.

25. *Правовая наука и юридическая идеология России: энциклопедический словарь биографий* / отв. ред. и рук. авт. коллектива: В. М. Сырых. Москва : Юрист, 2009. Т. 1 : XI – начало XX в. 918 с.

References

- (1914, October 13). V bibliograficheskom obshchestve [In a bibliographic society]. *Odesskie novosti*. [in Russian].
- Vipper, R. Yu. (1895). Kalvinizm. Kalvin [Calvinism. Calvin]. *Entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona* [Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron] (Vol. XIV), (pp. 100-107). [in Russian].
- Vipper, R. Yu. (1896). Liuter [Luther]. *Entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona* [Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron] (Vol. XVIII), (pp. 258-263). [in Russian].
- Derevitskii, A. I. (1897). Novogrecheskaia literatura [New Greek literature]. *Entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona* [Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron] (Vol. XXI), (pp. 268-273). [in Russian].
- Obroklonskii, A. P. (1938). Moia kratkaia avtobiografiia [My short autobiography]. *Zapiski Russkogo Nauchnogo Instituta v Belgrade* (Issue 15), (pp. I-VIII). Belgrade. [in Russian].
- Dubnov, S.M. (2004). *Kniga zhizni* [The book of life]. Jerusalem; Moscow. [in Russian].
- Kirpichnikov, A. I. (1895). Karamzin N. M. [Karamzin N. M.] *Entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona* [Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron] (Vol. XIV), (pp. 440-447). [in Russian].
- Klauzner, I. G. (1903). *Ob entsiklopedii iudaizma na evreiskom yazyke* [About the Encyclopedia of Judaism in Hebrew]. Belostok. [in Russian].
- Markevich, A. I. (1901). Bogdan Zinovii Khmel'nitskii [Bogdan Zinovij Hmel'nitskij]. *Russkii biograficheskii slovar* [Russian Biographical Dictionary] (Vol. 21), (pp. 347-362). [in Russian].
- Markevich, A. I. (1903). Kostomarov N. I. [Kostomarov N. I.]. *Russkii biograficheskii slovar* [Russian Biographical Dictionary] (Vol.9), (pp. 305-319). [in Russian].
- Markevich, A. (1896, December 20). Vydaiushcheisia trud [Outstanding work]. *Odesskie Novosti*. [in Russian].
- (1911-1916). *Novyi entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona* [New Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron] (Vol. 1.), (pp. 394-395); (Vol. 8.), (pp. 516-518); (Vol. 13), (pp. 30-32). [in Russian].
- Otdel rukopisei Instituta Russkoi literatury («Pushkinskii dom»). F. 377. Op. 7. D. 16; 3315. [in Russian].
- Stambol, I. (2017). Uchast odesytiv u roboti Postiinoi komisii UAN-VUAN dlia skladannia biohrafichnoho slovnyka

Oleksandr Muzychko,

PhD, Associate Professor,

Asistant Professor of the Department of History of Ukraine, Odessa I. I. Mechnikov National University

HISTORIANS FROM SOUTHERN UKRAINE IN ENCYCLOPAEDIC DISCOURSE OF XIX-XX CENTURIES

The article analyzes the participation of historians who lived and worked in the territory of Southern Ukraine in the nineteenth and early twentieth centuries, in contemporary encyclopedic projects. On the other hand, it was researched how the figures of southern Ukrainian historians were covered in encyclopedic editions. It was established that the main contribution to the encyclopedic case was made by the Odesa authors. Their articles were devoted to a wide range of issues of history and historiography, from ancient times to modern history. The considerable contribution and authority of southern Ukrainian historians is evidenced by the fact that most of them are written in separate articles in encyclopedic editions of the nineteenth and twentieth centuries. This creates a solid historiographical basis for the modern elaboration of their biographies.

K e y w o r d s: historiography in the South of Ukraine, Novorossiisk University in Odessa, Encyclopedic Dictionary of publishing house F. A. Brokhaus and I. A. Efron, Jewish Encyclopedia, Encyclopedia of Ukrainian Studies.

diiachiv Ukrainy [Participation of Odessites in the work of the Standing Committee of the UAN-VUAN for the compilation of the biographical dictionary of the leaders of Ukraine]. *U poshukakh harmonii... Naukova zbirka do 50-richchia profesora Vadyma Mykhailovycha Hmarskoho* [In search of harmony... Scientific collection for the 50th anniversary of Professor Vadym Mikhailovych Khmarsky] (pp. 279-293). Odessa. [in Ukrainian].

15. Tunkina, I. V. (2002). *Russkaia nauka o klassicheskikh drevnostiakh iuga Rossii (XVIII - seredina XIX v.)* [Russian science about classical antiquities of the south of Russia (XVIII - middle of XIX century)]. Saint Petersburg. [in Russian].

16. Uspenskii, F. I. (1892). Vizantiia [Byzantium]. *Entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona* [Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron] (Vol.VI), (pp. 251-260). [in Russian].

17. Fond rukopysiv viddilu ridkisykh vidan ta rukopysiv Odeskoi natsionalnoi biblioteki im. M. Horkoho [The Fund of Manuscripts of the department of Rare editions and the Manuscripts of the Odessa M. Gorky National Library]. Found. 29. K. 2. R-515; K. 1. R-514. [in Ukrainian].

18. Yakovlev, V. (1889). Ashik A. B. [Ashik A. B.]. *Kritiko-biograficheskii slovar russkikh pisatelei i uchenykh* [Critical and biographical dictionary of Russian writers and scientists] (Vol. 1), (pp. 891-892). [in Russian].

19. (1903-1904). Council of the Four Lands. *Jewish Encyclopediia* (Vol. IV), (pp. 304-308). New York; 1903-1904. Jacob Frank. *Jewish Encyclopediia*. (Vol.V), (p. 475-478). New York; (1903-1904). Hasidism. *Jewish Encyclopediia* (Vol.VI), (pp. 251-258). New York.

20. P-v, N. V. (1910) Klitin A. M. [Klitin A. M.]. *Bogoslovskaia entsiklopediia* [Theological Encyclopediia] (Vol. XI), (pp. 251-252). [in Russian].

21. *Slavianovedenie v dorevoliutsionnoi Rossii. Bibliograficheskii slovar* [Slavic studies in pre-revolutionary Russia. Bibliographic Dictionary]. Moscow. [in Russian].

22. (1965). *Istoriia istoricheskoi nauki v SSSR. Dooktiabrskii period: Bibliografiia* [History of historical science in the USSR. Pre-October period: Bibliography]. Moscow. [in Russian].

23. Smyntyna, V. A. (Ed.) (2005). *Professory Odeskoho (Novorossiiskoho) universytetu: biohrafichnyi slovnyk* [Professors of the Odesa (Novorossiysky) University: biographical dictionary] (Vol. 1-4). Odesa: Astroprynt. [in Ukrainian].

24. (2009). *Odeski istoriki* [Odesa historians] (Vol. 1). Odessa; Zyman, I. (Ed.) (2013). *Doslidnyky istorii Pivdennoi Ukrainy: biobibliografichnyi dovidnyk* (Vol. 1.). Kyiv. [in Ukrainian].

25. Syrykh, V. M. (Ed.). (2009). *Pravovaia nauka i iuridicheskaia ideologiia Rossii: entsiklopedicheskii slovar biografii* [Legal science and legal ideology of Russia: encyclopedic dictionary of biographies] (Vol. 1). Moscow. [in Russian].

УДК 028.02Rubakin:001.8

Віктор Соколов,канд. історичних наук, головний бібліотекар
Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого**Теорія бібліопсихології М. О. Рубакіна та її інтерпретації**

У статті охарактеризовано сутність, об'єкт, предмет, основні положення та методологічні принципи теорії бібліопсихології М. Рубакіна; проаналізовано її місце і роль у формуванні вітчизняного читачезнавства; розкрито основні завдання та функції бібліопсихології; наводяться тлумачення змісту бібліопсихології в новітніх дослідженнях з бібліотекознавства та книгознавства; проаналізовано деякі методологічні підходи та зміст окремих досліджень з вивчення психології читача та читання; наголошується на значенні розвитку бібліопсихології у посиленні інтеграції наук, що вивчають інформаційно-комунікаційну діяльність людини.

Ключові слова: М. О. Рубакін, бібліотекознавство, книгознавство, бібліопсихологія, читачезнавство, психологія читання, історія книги, класифікація читачів, класифікація книг.

Наукове обґрунтування взаємодії читача і книги, розкриття соціального механізму їх взаємовідносин, дослідження психологічних особливостей процесу читання було закладено відомим книгознавцем, вченим-енциклопедистом М. О. Рубакіним (1862–1946) у його концепції бібліопсихології. Формування на початку ХХ ст. бібліопсихології як окремої галузі науки стало своєрідною відповіддю на виклик, пов'язаний із зародженням масової книжково-писемної культури. Проте, внаслідок певних соціально-політичних, культурних чинників бібліопсихологія остаточно не сформувалася як окрема галузь науки і не отримала подальшого розвитку. У Радянському Союзі представники влади, вчені-марксистки розглядали психологію читача, здебільшого, як засіб ідеологічного впливу, одне з джерел знань, які необхідно враховувати у роботі з удосконалення, підвищення ефективності тих чи інших галузей професійної діяльності. Внаслідок певних політичних та ідеологічних причин бібліопсихологія з другої половини 1930-х і до 1960-х рр. була поза межами офіційної науки, і більшість дослідників тлумачила її як псевдонауковий напрям психології чи книгознавства. Навіть на початку 1970-х рр. дехто з радянських науковців (В. Таловов та ін.) дотримувалися думки, що концепція М. Рубакіна зводиться переважно до вивчення психофізіологічної сфери діяльності абстрактного індивіда, що вона не має чітко визначеного предмета, тому не може претендувати на науковість [32, с. 38, 54, 55]. Бібліопсихологічний підхід не набув широкого вжитку не тільки в Радянському Союзі (через ідеологічні причини), а й на Заході ще тому, що для практичного (раціонального) використання системи М. Рубакіна необхідно було по-новому класифікувати бібліотечні фонди, перейшовши на систему

О. Конта, яку більшість фахівців бібліотечної справи того часу не визнавала за оптимальну. Окрім того, необхідно було змінити всі підходи до класифікації читачів і здійснити масштабну професійну перепідготовку співробітників бібліотек, що було, фактично, неможливо [30, с. 16]. Отже, ліквідація у 1930-х рр. бібліопсихології як окремого напрямку наукових досліджень і перехід М. Рубакіна до числа напівзаборонених авторів відчувалися ще протягом тривалого часу, що значною мірою гальмувало роботу з вивчення психології читання, психології книжкової справи, дослідження важливого періоду вітчизняної історії книгознавства та бібліотекознавства.

Нині ідеї та принципи теорії бібліопсихології, започатковані М. Рубакіним, набувають дедалі більшого розвитку, що свідчить про актуальність завдань щодо дослідження психологічних основ читання, сформованих на рубежі 1920–1930-х рр. Проте, багато питань з розвитку бібліопсихології в Україні, зокрема її впливу на вивчення психології читача і читання та розвій читачезнавства загалом, залишаються ще недостатньо вивченими. Окрім того, актуальність досліджень з бібліопсихології, виявлення особливостей її еволюції зумовлена загальними тенденціями інформаційно-бібліотечної діяльності, міжгалузевим синтетичним характером інформаційно-комунікаційних процесів, специфікою розвитку психології читання, а також своєрідністю сучасних умов і чинників соціально-психологічного спілкування.

Метою статті є характеристика сутності, основних положень, методологічних принципів теорії бібліопсихології М. Рубакіна, визначення її місця і ролі у формуванні вітчизняного читачезнавства, розкриття особливостей тлумачення змісту

бібліопсихології в сучасних дослідженнях з бібліотекознавства та книгознавства.

Бібліопсихологія (бібліологічна психологія) (від грец. *biblion* – книга, *psyche* – душа, *logos* – вчення) – галузь психології, яка виникла на межі книгознавства, бібліотекознавства, психології, фізіології, рефлексології, лінгвістики та інших наук. Бібліопсихологія вивчає психологічні аспекти бібліології (комплексної науки про книгу, зміст якої у 1920–1930-х рр. ототожнювався з філософією книги, теорією книгознавства) та питання сприйняття тексту (слова, книги) з урахуванням особистісного аспекту учасників процесу «читач ↔ текст ↔ автор». Суть теорії бібліопсихології М. Рубакін визначав, відштовхуючись від наявності «функціонального взаємозв'язку» між психікою читача та книгою. Водночас, вчений розглядав бібліопсихологію як науку про вивчення психічних явищ, пов'язаних зі створенням, функціонуванням, використанням друкованого, рукописного та усного слова, як психологію книжкової справи та будь-яких інших галузей людської діяльності, дотичних до книжкової справи. Саме тому М. Рубакін обстоював два визначення бібліопсихології: 1) як «психологію книжкової справи в процесі її еволюції і дисолюції, тобто розвитку і занепаду, у зв'язку з умовами навколишнього соціального середовища – місця і часу»; 2) як науку про соціальну психологічну дію [19, с. 40].

Вчений-енциклопедист зазначав, що бібліопсихологія – це «синтетична наука, родовою ознакою якої є психологія, а видовою – книжкова справа, об'єктом – поведінка робітників усіх сфер того трудового процесу, який називають книжковою справою і який передбачає всі процеси створення, розповсюдження, циркуляції, утилізації всіх цінностей друкованого, рукописного та усного слова» [21, с. 36–38]. Отже, за словами М. Рубакіна, об'єктами бібліопсихологічного вивчення є працівники книжкової справи та їх психічні типи; психічні особливості їхньої праці, її результати та продукти, від якості яких залежить ступінь впливу слова (тексту) на індивіда і колектив; соціальне середовище, що зумовлює якісну та кількісну сторони психології книжкової справи як трудового процесу [19, с. 47]. Предметом бібліопсихології виступають психологічні закономірності й явища, що виникають при взаємодії книги (тексту, слова) і читача, а також автора і читача, опосередковані процесами створення, розповсюдження та споживання друкованої продукції. Загалом, напями визначення предмета бібліопсихології як самостійної науки – різні, вони залежать від спроби пояснити його або з позицій психології, або з позицій

бібліології, або знайти інтегративний підхід (праці В. Бородіної, О. Ковальова, В. Невського, М. Рубакіна, Б. Умнова та ін.).

М. Рубакін використовував термін «бібліопсихологія» і в контексті медичної діяльності, що зближувало зміст даного поняття зі значенням терміна «бібліотерапія». Визначаючи бібліопсихологію одним з розділів психології, вчений відзначав, що вона вивчає психотерапевтичний потенціал друкованого слова, закономірності та механізми збереження цілісності особистості в несприятливих умовах за допомогою синтезування ситуацій читання спеціально підібраної літератури, досліджує типологію літератури залежно від її терапевтичного впливу. У медичній практиці, вважав М. Рубакін, «для лікаря необхідна певна наукова дисципліна, що вивчає дію слова на індивіда, на соціальний колектив, на людство в залежності від різних чинників нашого життя, як суб'єктивних, так і об'єктивних, у всьому різноманітті соціального і навіть космічного середовища взагалі, умов місця та часу. Така наукова дисципліна, об'єктом якої є не форма слів та не їхнє походження, а їх вплив на людину і суспільство, їх перцепція, власне і називається бібліологічна психологія» [25, с. 736]. Таким чином, бібліопсихологічна терапія – це уміння викликати у читача будь-якого психічного чи соціального типу за допомогою книг певні, бажані для лікаря, переживання. Лікар звертає увагу лише на типові та особливі психологічні риси конкретного пацієнта-читача і як певна книга справляє на нього вплив. За такого підходу можна скласти терапевтичний каталог книг для певного типу читачів, котрі потребують психологічної допомоги, розсортувавши книги за типами хвороб, читачів і змісту книжки. Бібліопсихологічну терапію М. Рубакін розумів як організацію впливу слів на хворого з метою боротьби з його хворобами, як соматичними, так і психічними. При цьому треба враховувати, що книги, які для одного типу читачів здаються неестетичними, для іншого – цілком естетичними, а те, над чим сміються читачі одного типу, читачі іншого типу сприймають, плачучи [19, с. 758–760].

Вчений-енциклопедист неодноразово наголошував, що бібліопсихологія – це наука про соціальний і психологічний вплив книги, головними завданнями якої є: з'ясування функціональної залежності бібліопсихологічного сприйняття від індивідуальних і соціальних особливостей суб'єкта; формування шляхів поліпшення творчої роботи, пов'язаної зі створенням, дією та використанням усного, рукописного і друкованого слова; аналіз форм і особливостей спілкування читача з текстом, з автором, а також – чи-

тачів між собою; виявлення вікових, гендерних, соціальних, професійних, психологічних та інших аспектів процесу читання. Покликання бібліопсихології, писав дослідник, перетворювати друковане, рукописне і усне слово зі знаряддя взаємного непорозуміння в знаряддя взаєморозуміння, робити його потужною зброєю у боротьбі за істину і справедливість; боротися з муштрою, з «*bourrages des canes*» (фр. «наповненням черепа»), тобто – з брехливою пропагандою, ідеологією); навчати самого працівника так організувати свою розумову роботу, щоб отримати від неї максимальну користь для колективу і суспільства, а через них і для себе самого [21, с. 41]. Досліджуючи вплив слова (тексту, книги) на індивіда та колектив, М. Рубакін вважав за необхідне дотримуватися в теорії книги спочатку вивчення індивідуальних психологічних характеристик читача, а потім вже соціально-психологічних, семантичних особливостей змісту тексту та задумів автора, адже «без читача немає книги» і «вивчати треба не слова, а психологічні явища, ними збуджені». Вчений зауважував, що створений автором зміст книги шляхом «збуджень і подразнень» переходить у свідомість читача.

На думку М. Рубакіна, сфера досліджень бібліопсихології значно ширша, ніж книгознавства або бібліотечної психології, а тим паче – психології читання, читача, автора чи книги. Останні входять до її складу в якості окремих структурних частин. Бібліопсихологія вивчає психологічні аспекти усіх ділянок «книжкової комунікації» та розуміється дослідником як наука, що займається розробленням, насамперед, психологічної та соціально-психологічної складової книжкової справи з урахуванням усіх сфер функціонування книги. М. Рубакін зазначав, що для бібліопсихології економічний і будь-який інший інтерес до книги, книжкової справи загалом означає, в першу чергу, психологію цих інтересів, вплив економічного чинника в книжковій справі на психіку його працівників як соціальну, так й індивідуальну. Таким чином, для бібліопсихології наука про книжкову справу є психологією книжкової справи, всіх її галузей в їх взаємодії, в їх функціональній залежності. Вчений підкреслював, що в книзі фіксується, відображається психологія працівника, особливості його праці (діяльності), що дає змогу говорити про «психічні властивості продукту і результату», про те, що «у кожного явища книжкової справи є свій психічний корелят» [21, с. 16–17, 24].

Бібліопсихологію М. Рубакін поділяв на теоретичну, описову і прикладну. На його думку, існує бібліопсихологія педагогічна, бібліотечна, бібліопсихологія самоосвіти, популяризації, пропаганди та агітації.

Крім того, є бібліологічна психопатологія (індивідуальна і соціальна, загальна і спеціальна), бібліопсихологічна географія, історія, до яких вчений відносив, наприклад, історію письменності, історію літератури та історію усіх сфер книжкової справи. Називаючи бібліопсихологію синтезом нового і старого (причому «нового у ній є стільки ж, наскільки новий цей синтез старого»), індуктивною і синтетичною наукою, що рухається від фактів до їх сортування, порівняння, об'єднання та узагальнення, М. Рубакін стверджував, що вона покликана зібрати, систематизувати, «по-перше, відомості природничих наук і математики, по-друге, гуманітарних (суспільних, філософських, історичних) наук, по-третє, філології та лінгвістики, по-четверте, бібліографії і бібліології, по-п'яте, різноманітних прикладних наук, по-шосте, усіх галузей сучасної психології» [21, с. 39]. З погляду дослідника, «бібліопсихологія – це одна з позитивних наук, яка застосовує у своїй області основні принципи природознавства і доводить свої висновки до їх математичного формулювання» [23, с. 50].

Теорія бібліопсихології – це результат майже півстолітніх пошуків, спостережень, дослідів і роздумів М. Рубакіна, що ґрунтувалися на аналізі дії десятків, і навіть, сотень тисяч книг на читачів. Книгознавець проаналізував понад 5500 анкет читачів, які перебували з ним в особистому листуванні. Відомо, що за своє життя М. Рубакін прочитав приблизно 250 тис. книг; написав 49 великих наукових праць; зібрав дві великі бібліотеки (близько 100 тис. т. кожна), які передав у дар громадським установам Росії; склав і розіслав близько 15 тис. програм самоосвіти; опублікував понад 350 статей [18, с. 8–12]. Видатний вчений розбудовував свою теорію бібліопсихології, спираючись на тогочасні дослідження нейрофізіології, психології, лінгвістики, соціології читача і читання. Більшість наукових праць М. Рубакіна з вивчення читачів та процесу читання, що публікувалися ним з 1880-х рр., були підготовчим етапом створення теорії бібліопсихології, основні ідеї якої викладені у книгах: «О сбережении сил и времени в деле самообразования» (СПб, 1914), «Этюды по психологии читательства» (СПб, 1913–1914), «Введение в библиологическую психологию» (Т. 1–2, Париж, 1922, французькою мовою), «Что такое библиологическая психология» (Л., 1924), «Библиологическая психология как теория и практика книжного дела» (Прага, 1928), «Психология читателя и книги. Краткое введение в библиологическую психологию» (М; Л., 1928, 2-е вид. – 1929). З неопублікованих праць на цю тему варто назвати «Основы и задачи библиологической психологии», «Введение в библиопсихоло-

гию. Принципы, цели и проблемы оценки» (1935), «Библиологическая психология. Ч. I–IV. 1933–1934», «Основные идеи и система библиопсихологии. 1939–1941», «Библиопсихология. Материалы. 1940–1946» і багато інших (загальним обсягом понад 10 тис. аркушів) [30, с. 15].

Проте, ще в 1895 р. в «Этюдах о русской читающей публике. Факты, цифры и наблюдения» М. Рубакін вперше висловив думку, що історія літератури – це не лише історія письменників, їх творів, які несуть у суспільство ті або інші ідеї, але й історія читачів цих творів [24]. Продовжуючи думку М. Рубакіна про те, що історія літератури – це не тільки історія письменників, а й історія читачів, видатний вітчизняний літературознавець, академік О. Білецький (1884–1961) наполягав на вивченні читача як повноправного учасника літературного процесу, його значущості для історико-літературних досліджень. О. Білецький вважав, що необхідна класифікація літературних явищ за читацькими групами не тільки з точки зору соціального значення цих груп, а й з точки зору взаємовідношення цих груп і письменника (автор завжди має хоча б фіктивного читача) [2]. На думку багатьох дослідників (зокрема, зі школи М. Бахтіна), істинне сприйняття й інтерпретація тексту можливі тільки за умови діалогу (посередництвом книги, тексту) читача і автора, а зменшення або перебільшення ролі одного з них веде до неспроможності літературної комунікації.

Офіційно бібліологічна психологія заявила про себе 22 жовтня 1916 р., коли в Женевському педагогічному інституті Ж.-Ж. Руссо на засіданні, скликаному директором цього інституту П'єром Бове, професором Женевського університету Едуардом Клапаредом, професором А. Феррьєром і директором Бібліографічного інституту в Брюсселі Полем Отле була організована Секція бібліопсихології, керівником якої призначили М. Рубакіна. У 1928 р. Секція відокремилася від Інституту і перетворилася в самостійний Міжнародний інститут бібліологічної психології. Виникненню бібліопсихології, її становленню сприяли тогочасні досягнення філософії, літературознавства, естетики, соціології, лінгвістики, психології, фізіології та інших наук. Заслуга М. Рубакіна полягала в тому, що, на основі аналізу та узагальнень значного науково-теоретичного матеріалу, він зумів об'єднати різні галузі знання, закони, теорії та концепції в рамках створеної ним самостійної комплексної науки про психологію читання і книжкової справи [12, с. 128–135].

Сутнісні смисли бібліопсихології М. Рубакін сформулював у трьох основних положеннях: 1) біографія

письменника – це ключ до розуміння його творчості; 2) твор і читач становлять спільну ланку процесу спілкування, під час якого читач отримує життєвий досвід; 3) індивідуальне сприйняття книги залежить, передусім, від духовного досвіду особистості, особливостей його конституційно-біологічних, соціально-побутових та психологічних ознак, тобто характеру виховання, соціального стану, професії, освіти, класової приналежності, віку, статі тощо. Вчений наголошував, що на світогляд читача, на його сприйняття книги (тексту) накладає глибокий відбиток його соціальний, професійний та психічний стан, а також умови його життя (географічні, економічні, соціальні, культурні та ін.). Дослідницька програма бібліопсихології – це системне вивчення тріади «читач ↔ текст(книга) ↔ автор». На переконання М. Рубакіна, вивчати елементи даної тріади необхідно в їх взаємодії на основі системного підходу, де повинен домінувати читач (пріоритет читача у 1920-х рр. відстоювали також Б. Борович, О. Покровський, Я. Ривлін, Л. Хавкіна та ін.) [31, с. 336]. Примат конкретного читача (особистості) – це перший принцип книжкової справи, який виокремив видатний книгознавець. Згідно з цим принципом, любити і розуміти книгу можна лише настільки, наскільки поважаєш, розумієш окрему особистість і людство. Книга сама по собі – це лише фетиш, який можна використовувати для маніпуляцій, якщо не мати на меті розвиток, підвищення добробуту людини і суспільства загалом.

Другим принципом книжкової справи є примат життя над книгою. Автору і видавцю потрібно думати не про книгу, а про життя, яке в ній відображене. Згідно з третім принципом, книгу варто розглядати як знаряддя, створене автором для передавання певного знання, розуміння, настрою. Іншими словами, книга – це знаряддя добра, справедливості і правди, вона не сходить з читацького обр'ю, доки сіє добро, істину і справедливість [26, с. 39–40].

У теорії бібліопсихології текст (слово, книга) розглядається як стимул для виникнення у свідомості читача певних психічних феноменів, явищ. Читач тут інтерпретується не тільки за інтересами, зумовленими специфікою його середовища, але й на підставі особливостей його переживань. М. Рубакін зауважував, що фахівці кожну з частин вищезазначеної тріади, зазвичай, розглядають окремо, а потрібно зосереджуватися на їх взаємодії і єдності. На переконання вченого, неправомірно вивчати спочатку текст, потім автора (або спочатку автора, потім текст) і в останню чергу читача. Адже кожен читач по-своєму, вибірково, засвоює й осмислює текст (книгу). Читацьке сприйняття має свої індивідуаль-

но-природні передумови, тому взаємозв'язок «читач↔ текст(книга)» потрібно розглядати в культурно-історичному контексті. Видатний книгознавець вважав, що бібліопсихологія, яка виникла на перетині різних наук, повинна поєднувати в собі проблематику, методи і природознавства, і гуманітарного знання, вона повинна будуватися як галузь «точного знання». «Ідеалом бібліопсихології, – писав М. Рубакін, – має стати точне знання настільки об'єктивне, наскільки об'єктивність суджень доступна людині. Звідси слідує: одним з найважливіших завдань методології бібліопсихології є боротьба із встановленням суб'єктивних суджень в усіх галузях книжкової справи» [21, с. 85].

Вчений-енциклопедист намагався кожного читача, кожну книгу виразити цифровою формулою за допомогою бібліопсихологічного коефіцієнта. Пошук оптимального співвідношення між формулою автора, формулою книги і формулою читача дасть змогу, на переконання М. Рубакіна, забезпечити кожного читача необхідною його інтересам і сприйняттям книгою у певний час. Запропонована автором класифікація читачів і книг – це формальний, математичний вираз ступеня їх максимальної відповідності один одному. Вчений розробив методику математичного розрахунку процесу усвідомлення психічних переживань читача під час читання певного тексту [11, с. 82]. Бібліопсихологічні коефіцієнти є математичним вираженням ступеня відповідності інформації (у формі понять, відчуттів, образів, інстинктів, емоцій, прагнень, бажань, дій), що циркулює в психіці людини в певний момент часу і надходить з усного або письмового джерела. Загальна сума вищезначених восьми форм-позицій дає в кінцевому підсумку бібліопсихологічне рівняння автора, читача і книги. Порівняння таких формалізованих результатів уможливує встановлення відповідності тієї чи іншої книги тому чи іншому читачу. Об'єктивна класифікація книг, вважав дослідник, повинна допомогти орієнтуватися в нескінченній їх розмаїтості, а об'єктивна класифікація авторів – орієнтуватися в історії літератури.

При розбудові своєї теорії М. Рубакін спирався на, сформовані на рубежі XIX–XX ст., закони: 1) слово, фраза, книга є збудники, а не передавачі чужої думки, чужого почуття, чужих прагнень (В. Гумбольдт – О. Потебня); 2) у психологічних процесах спостерігається єдність психічних і фізіологічних явищ (Р. Семон); 3) походження й еволюція культурних і літературних явищ зумовлені змінами суспільних потреб, побуту, звичаїв та уявлень, які, у свою чергу, залежать від сукупності природжених та набутих нахилів, від середовища та від історичного розвитку

даної культури (І. Тен). Закон І. Тена дав бібліопсихології фундамент соціологічний, подібно до того, як закон Р. Семона – фундамент біологічний, а закон Гумбольдта–Потебні – психологічний.

М. Рубакін сформулював такі основні аксіоми бібліопсихології:

1) Читання і слухання чужої мови є надзвичайно складними психічними процесами відтворення реальності під впливом подразнень, що надходять до нас від мови (слів, фраз) або від тексту.

2) Слова (текст, книга) – не передавачі, а збудники психічних переживань, причому кожний читач має власний досвід сприйняття, зберігання і передавання вражень, який закріплюється на фізіологічному рівні (на рівні клітини). Звідси, «скільки у книги читачів, стільки у неї і змістів», а кожний читач у процесі читання вибудовує свою індивідуальну проєкцію книги, залежно від кількісних та якісних параметрів своєї «мнеми» [20, с. 81]. Термін «мнема» (з давньогрец. Μνήμη – «спогад, пам'ять») вперше вжив німецький біолог Річард Семон (1904), який (як і М. Рубакін) тлумачив його ширше, ніж поняття «пам'ять», оскільки він означає не тільки накопичення індивідом онтогенетичної інформації, тобто отриманої із зовнішнього середовища в процесі онтогенезу (розвитку особи), але й інформації, набутої раніше в процесі філогенетичного розвитку (розвитку виду), як процесу оживлення в пам'яті фрагментів спогадів (енграм) та відновлення за ними цілісності подій чи образу [19, с. 106]. Згідно теорії Семона–Рубакіна, у результаті подразнень, одержаних індивідом із зовнішнього середовища, у клітинах організму відбувається деяка зміна, що фіксується на клітинному, молекулярному рівнях, і яка отримала від Р. Семона назву «енграма» (грец. Έν – перебування в якому-небудь стані або дії + грец. γράφω – «запис»). «Енграфується» все, що пережив організм – все, що стає усвідомленим і все, що відкладається у підсвідомості. Сукупність таких енграм (записів), вважав Р. Семон, створює «мнему». Джерелами енграм є спадковість, соціальне середовище (колективний досвід людства) та особистий досвід індивіда [21, с. 67]. На молекулярному рівні речовина зберігає слід від пережитого збудження (в сучасних дослідженнях це явище знайшло підтвердження при вивченні механізмів пам'яті, клітинних змін у субстанції мозку).

3) Здатність живої клітини вбирати, зберігати і передавати враження визначається спадковістю (особливості психічного характеру, емоцій, інстинктів, безумовних рефлексів), соціальним середовищем (колективний досвід людства, умовні рефлекси, звички та ін.), особистим досвідом індивіда.

4) Емоціями визначаються такі процеси, як увага, уява, запам'ятовування, інтерес, а також воля – прагнення, бажання та ін. Друковане, рукописне, усне слово розуміється позитивно або негативно залежно від того, які емоції переживає читач або слухач (закон «консонанса–дисонанса емоцій»). У комунікації головну роль відіграють емоції, а інтелектуальні, вольові елементи є вторинними [19, с. 142–143]. Книга, як і бібліотекар, повинні збуджувати у читача певні емоції.

5) Літературний твір справляє найбільший вплив на того читача, психічна організація якого найбільш подібна до психічної організації автора [19, с. 279].

М. Рубакін неодноразово підкреслював, що бібліопсихологія як наука має соціальний характер, оскільки «немає і не може бути у книжковій справі жодного психічного явища, яке не було б зумовлене соціальним чинником. І читання, і вплив книги передбачають соціальне середовище, що зумовлює і їх походження, і їх розвиток, і їх результати» [19, с. 40]. Слово (текст, книга) діє на особу залежно від соціального середовища, від того, з чим це слово асоціюється в її минулому, від її психічного складу. Тому слово для людини – подразник, що викликає у неї реакції, пов'язані зі значенням цього слова. Проте, одне і те ж слово може викликати у різних осіб неоднакові і навіть протилежні реакції. Кожне слово має нескінченно багато смислів тому, що у різних слухачів і читачів воно може збуджувати найрізноманітніші психічні явища. Свої суб'єктивні переживання читач, переважно, приписує не собі, а слову. Отже, як наголошував М. Рубакін, зміст книги – це те, що нею збуджується. Аналізуючи психологію сприйняття художнього твору, вчений зазначав, що «ми знаємо не книги, і не чужі слова, і не їхній зміст, – ми знаємо наші власні проєкції їх і тільки той зміст, який в них ми самі вкладаємо, а не те, що вклав автор. Скільки у книги читачів, стільки й тлумачень» [21, с. 65–66]. Текст, слово, фраза, сукупність книг, література загалом розглядалися ним як збудники реакцій, як реактиви індивіда чи групи людей. Їх дослідження відбувалося на основі гіпотези про те, що між типами книг і типами читачів існує функціональна залежність [22, с. 134].

М. Рубакін першим у книгознавстві спробував системно підійти до методологічного обґрунтування бібліопсихології, оскільки такий підхід дає змогу дослідити видові, родові ознаки та взаємозв'язки, систему явищ, а окреме явище розглядати як структурну та функціональну частину цілого, як його елемент і компонент. У бібліопсихології вчений також дотримувався діяльнісного підходу, ос-

новними складниками якого є об'єкти та процеси, оскільки книжкова справа розглядалась ним як трудовий процес. Таким чином, М. Рубакін одним з перших використав системно-діяльнісний метод при аналізі взаємовідносин «читач ↔ книга», який отримав свій розвиток у бібліотекознавстві лише у 1970–1980-х рр. Дослідник також вперше обґрунтував зв'язок книги і читача за допомогою психологічної категорії людського сприйняття, реакцій на такі подразники, як друковане, рукописне, усне слово. Він довів, що засвоєння семантичної інформації опосередковується психологічними категоріями людського сприймання. І саме це зумовлює вивчення психології читача та особливостей зв'язку між документом і користувачем. Фактично, вчений розробив бібліопсихологічний метод, який є науково організованою статистикою психічних переживань: що відчуває читач у процесі читання або під час взаємодії з усною чи зафіксованою інформацією, що надходить до психіки, свідомості людини від документального джерела.

Серед основних методологічних принципів бібліопсихології вчений-енциклопедист виокремив такі: 1) перш ніж досліджувати будь-який об'єкт книжкової справи, необхідно досліджувати самого дослідника – його соціальну приналежність, психічні властивості, установки, орієнтації, що значно зменшує суб'єктивні характеристики дослідження; 2) необхідно здійснювати «натуралістичний (біологічний або психофізичний) підхід до об'єкта дослідження», а до вивчення книжкової справи слід підходити як до комплексного вивчення трудового процесу; 3) важливо дотримуватися примату об'єктивного дослідження над інтроспективним; 4) бібліопсихологічне дослідження має проходити низку етапів: від вивчення процесу читання до вивчення читача, через вивчення читача до вивчення змісту і якісних характеристик книги, незалежно від властивостей читача; від об'єктивного вивчення твору певного автора до визначення автора як збудника різних переживань; 5) бібліопсихологічне дослідження передбачає обов'язкове поєднання соціального та індивідуального підходу до особи; 6) позитивні емоції, що виникають під дією друкованого, рукописного або усного слова, сприяють оптимальному розумінню тексту (книги, слова), тоді як негативні – призводять до мінімального його розуміння [21, с. 87–94].

Використовуючи принципи бібліопсихології, М. Рубакін розробив теорію книжкового ядра, за допомогою якої можна було обґрунтувати на-

явність у бібліотеках книг, обов'язкових для масового, спеціального та індивідуального читача. Вчений намагався структурувати книжкове ядро: а) спираючись не на формальні ознаки документа як об'єкта класифікації, а на змістовні характеристики книги як об'єкта, що є частиною певного «тезаурусного поля», в якому документ класифікується відповідно до семантичного, конотативно-аксіологічного і опозитивно-діалогічного значення; б) дотримуючись позицій вивчення соціальних і психологічних типів читачів з метою максимального впливу на них кожного окремого тексту в певний означений період життя [29, с. 6]. Дослідник вважав, що бібліопсихологічна концепція дає змогу виявляти найскладніші психічні переживання залежно від характеру, темпераменту, типу, складу мислення, переважаючих емоцій, здібностей, активності чи пасивності суб'єктів взаємодії.

Своїми дослідженнями М. Рубакін довів, що споживання інформації, зафіксованої в документі або в усному слові, опосередковується психічними реакціями сприйняття, пам'яті, уявлень, мислення, інтуїції особи. Ця обставина зумовлює необхідність вивчення психології самого читача та вказує на психологічний зв'язок між споживачем інформації і документом (книгою, текстом, словом). Вчений багато уваги приділяв біологічним аспектам формування соціальної пам'яті бібліотечно-бібліографічними засобами [27, с. 24]. Згідно з теорією бібліопсихології, межа усвідомлення інформації не може перевищувати 50 % обсягу від прочитаного тексту, оскільки в процесі читання бере участь не тільки свідомість, а й підсвідомість людини [10, с. 71]. Процес усвідомлення й осмислення інформації в психіці людини відбувається таким чином: від осмислення окремих слів і взаємодії слів на рівні будови фрази до синтезу фраз і слів у певну думку на рівні контексту. Під сенсом слова М. Рубакін розумів сукупність переживань читача, які цим словом збуджені [22, с. 146].

Вельми важливими в концепції М. Рубакіна є обґрунтування феномена діалогічності тексту, представлення сприйняття тексту (книги) та «спілкування» з книгою (з автором) як сукупності інформаційних, комунікаційних та психофізіологічних процесів. Під час читання книги індивід переживає цілу низку психічних станів, які відомі тільки йому одному. Незважаючи на певну суб'єктивність читацьких переживань М. Рубакін вважав, що використовувати інтро-

спективні дані читачів – значить віддалятися в дослідженні від об'єктивності. Саме тому бібліопсихолог-дослідник, на думку вченого, повинен вивчати читача і автора (а також будь-якого працівника книжкової справи) як натураліст, об'єктом дослідження якого є психофізіологічний організм, що перебуває в певних умовах соціального середовища, місця і часу.

Звичайно, зведення дії книги тільки до збуджень, переживань, думок читача заходило М. Рубакіна на позиції суб'єктивної психології, абсолютизації читацької інтерпретації – до примату суб'єктивізму. Тому і прибічники, і супротивники бібліопсихології критикували М. Рубакіна за його схильність до соліпсизму, оскільки, згідно з логікою міркувань вченого, можна зробити висновок, що авторський зміст книги пізнати неможливо і вона, як писав І. Кант, залишається «річчю у собі». Але такі висновки суперечать не тільки світогляду, а й всій діяльності вченого, який писав свої книги насамперед для того, щоб передати читачеві зміст своїх переживань, міркувань, дослідів. М. Рубакін намагався викласти матеріал так, щоб той збуджував у читача відповідні емоції і переживання. Звідси одна з основних суперечностей теорії бібліопсихології – наголошуючи на соціальному походженні і значенні книги, М. Рубакін водночас розглядав її як проєкцію психіки певного читача, заперечуючи за книгою її об'єктивний вплив і зміст. Як справедливо у свій час зазначала Н. Фрідьєва у рецензії на працю М. Рубакіна «Психология читателя и книги. Краткое введение в библиологическую психологию» (М; Л., 1929), «...ідеалістична філософія, психологізм, заводять її автора до краю.., який заплутується у низці протиріч» [34, с. 211]. Визнаючи абсолютну своєрідність окремого, М. Рубакін заперечував тим самим біологічну спільність людей, що приводило його до ідеалістичних уявлень про психічне [6, с. 54]. Суб'єктивізм у бібліопсихології, який відразу почали критикувати у Радянському Союзі, став істотною перешкодою для поширення теорії М. Рубакіна на дослідження читача та процесу читання.

Витлумачуючи читання як творчий процес, М. Рубакін спирався на такі положення: 1) творче читання неадекватне змісту прочитаної книги, на ньому позначається особистість читача, його суб'єктивний світ; 2) різні читачі, читаючи одну і ту ж книгу одночасно, вкладають у неї різний зміст, як і один читач, читаючи її в різний час; 3) автор не передає свої думки читачеві, а викликає в нього його власні думки; 4) творчий характер зас-

воєння змісту книги залежить як від якості самого читання, так і від якості книги, що читається; 5) читання як творчому процесу потрібно навчати, насамперед розвивати у читача його творчі здібності; 6) педагогіка читання, щоб бути ефективною, забезпечувати належний вплив книги на читача, повинна спиратися на закони бібліопсихології.

Теорія читання – одна з основних частин бібліопсихології, яка ґрунтується на вивченні психології читача, книги та її автора, а також психології впливу книги на читача та суспільство. Досліджуючи психологію читача, М. Рубакін виокремлював різні психічні типи читачів (типи мислення). Ретельний аналіз читацької психології дав йому змогу вирізнити три психічні типи споживачів друкованого слова: абстрактний; синтетичний або аналітичний; індуктивний або дедуктивний. Книги він також поділяв на три основні типи: книги інтелектуального типу; книги емоційного типу; книги активного типу, що спонукають людину до дій. Для того щоб зміст книги читач краще зрозумів і засвоїв, треба, щоб психічні типи книги та її автора відповідали його психічному типу. Одна і та ж книга діє на різних суб'єктів по-різному залежно від їхнього психічного типу. Знаючи свій тип, читач може при виборі книги робити поправку на самого себе. Отже, необхідне вивчення психічних типів читачів і психічних типів книг та їх авторів, для того щоб рекомендувати читачам ті книги, які вони, внаслідок свого власного психічного типу, можуть легше і швидше засвоїти [17, с. 16]. М. Рубакін вважав умови життя, характер праці одними із найважливіших чинників, що справляють вплив на читання та сприйняття прочитаного. Проте, соціальні чинники не в змозі подолати біологічні та психологічні задатки людини [22, с. 17].

Програму вивчення читачів вчений вибудовував таким чином, що вона давала змогу отримувати інформацію про те, які книжки в яких прошарках суспільства знаходять найбільш позитивний відгук. М. Рубакін відзначав, що запит – це перша сходинка, з якої читач починає свою освіту, зокрема розвиток читацьких інтересів. Але за першою сходинкою повинні йти друга, третя і т. д., тобто ціла низка сходинок, які б вели людину до вершин знань, розуміння істини. Причому дослідник наголошував: читач може обирати для читання що завгодно, головне – не гасити його читацького інтересу. Тому завданням бібліотекаря є демонстрація читачеві тих сходинок, якими він може самостійно рухатися вперед і вгору, а також пояснення значен-

ня цих сходинок у процесі його загальної освіти, при розбудові його свідомого життя. Свою методику М. Рубакін застосував у бібліотеці Народного дому в Лозанні у 1929 р. Тут він організував бібліопсихологічне вивчення читачів і відповідний підбір книг для них, у результаті чого видача наукової і науково-популярної літератури зросла майже у 50 разів [18, с. 154]. У 1992 р. російські бібліотекознавці перевірили дієвість методів бібліопсихології М. Рубакіна. За допомогою зазначених методів, як вважає В. Беспалов, є можливість отримати певні індекси людини як споживача інформації, а також формалізовані показники його здібностей реагувати на словесний подразник. Під час експерименту підтвердилося, що бібліопсихологічні індекси відображають пристосованість людини до різних психологічних ситуацій, до певних видів професійної діяльності. Виявлено, що інформаційно-психологічні тести М. Рубакіна придатні для профорієнтаційної роботи, прогнозування сумісності людей, можливостей їх взаєморозуміння [3, с. 40–46].

Незважаючи на те, що теорія читання М. Рубакіна має певні недоліки, її автор залишається першим вченим, який комплексно, на науковому рівні проаналізував процес читання, потреби та інтереси читача, його емоції, смаки, інтелектуальний та духовний рівень [17, с. 18]. Запроваджені вченим: особистісний підхід, фундаментальність, системність та широта охоплення питань вивчення читача та процесу читання; розуміння створення та сприйняття книги (твору, тексту, слова) як творчих процесів; розроблення типологічних моделей читацької діяльності; спроби технічно вдосконалити процедуру проведення бібліотекознавчих та книгознавчих досліджень зберігають свою актуальність і нині.

Переходячи до аналізу інтерпретацій творчої спадщини М. Рубакіна, варто зазначити, що у 1920-х рр. відбувалося, переважно, об'єктивне обговорення питань теорії бібліопсихології, хоча й мала місце критика окремих її принципів і положень. Остання була, як правило, неупередженою, аргументованою, конструктивною. Так, теорію бібліопсихології в «Проблемах філософії книги» (Л., 1924) критикував М. Куфаєв, який розглядав книгу в процесі комунікації, причому в обов'язковій зумовленості цього процесу діалектичною єдністю соціальних, психологічних і фізіологічних умов читання і користування книгою. Про певну хиткість висновків М. Рубакіна говорив і О. Лов'ягін в «Основах книговедень» (Л.,

1925). Водночас він вважав плідною ідею М. Рубакіна про функціональну залежність між автором, книгою та читачем, але виступав проти абсолютизації в ній психології, проти еклектики і суб'єктивізму. Російський бібліотекознавець Я. Шафір, полемізуючи з М. Рубакіним, наголошував на соціальній природі читання, на її домінуванні над індивідуальним досвідом, визначав читання як процес залучення індивіда до колективної практики у тому разі, коли бракує власного знання [35, с. 9]. На його переконання, мотивація читання завжди соціально зумовлена. Я. Шафір акцентував увагу на відмінностях між читацьким інтересом і читацьким попитом, зазначаючи, що констатація факту читання того чи іншого автора або твору ще не дає розуміння читацького інтересу. Висвітлення читацького інтересу вимагає виявлення реакції читача на книгу, аналізу зв'язку структури його психіки з особливостями біологічної конституції, класовою приналежністю, соціально-культурними умовами життя.

На думку іншого російського бібліотекознавця С. Вальдгарда, в основі читацьких інтересів як особливої форми прагнення та пізнавальної спрямованості лежить орієнтовний рефлекс. Вчений пов'язував розвиток читацьких інтересів з етапами читацької діяльності та відзначав важливу роль навіювання, соціальних стереотипів, моди у формуванні читацьких інтересів та книжкових уподобань. Головна помилка М. Рубакіна, писав С. Вальдгард, полягає в індивідуалістичному розумінні читання, недооцінці ним соціальної природи книжкового процесу [4, с. 48]. Проте, і М. Куфаєв, і О. Лов'ягін, і Я. Шафір, і С. Вальдгард, як і багато інших вчених 1920-х рр., віддавали належне результатам колосальної науково-дослідної роботи, що була здійснена М. Рубакіним.

Незважаючи на те, що упродовж кількох десятиліть теорія бібліопсихології майже не згадувалася, на сьогодні бібліографія про творчість і життєдіяльність М. Рубакіна налічує сотні назв. Значна кількість досліджень, присвячених питанням розвитку бібліопсихології, здійснена російськими фахівцями, зокрема, В. Беспаловим, В. Бородіною, К. Воробйовою, О. Євтюхіною, О. Казанцевою, В. Кольцовою, А. Соколовим, Ю. Сорочініним, Ю. Столяровим та ін. [10; 11; 12; 28; 29; 30]. Йдеться не тільки про ґрунтовні монографії, дисертації (наприклад, дисертаційні праці Ю. Сорочініна (1973), К. Воробйової (1996), О. Євтюхіної (1998), О. Казанцевої (2006), В. Бородіної (2007), а й про численні публікації у фахових журналах, де

порушуються проблеми бібліопсихології у зв'язку з опрацюванням питань бібліотечної класифікації книг, роботи з читачем; у зв'язку з дослідженнями історії культури, педагогіки, освіти і самоосвіти, розвитку психології, лінгвістики та ін.

За останні 30 років, питання бібліопсихології дедалі частіше стають предметом досліджень вітчизняних книгознавців та бібліотекознавців. Так, загальні питання бібліологічної психології М. Рубакіна та її значення для розвитку бібліотекознавства стали об'єктом вивчення Ж. Романченко [17]. Компаративний аналіз концепцій бібліопсихології та використання її методології при текстуальному аналізі художніх творів у процесі філологічних та бібліотекознавчих досліджень здійснила Н. Демчук [7; 8; 9]. Зокрема, Н. Демчук у своїх наукових працях обстоює необхідність теоретичного обґрунтування бібліопсихології як цілісної метанауки вищого рівня для всіх наук документо-комунікаційного циклу. Більшість сучасних науковців, на її думку, визначають бібліопсихологію як психосемантичну гносеологію, що має своїм об'єктом інформаційне поле замкненої системи «автор – документ(текст) – посередник – споживач(реципієнт)» та оперує комплексом синтетичних методик і методів його вивчення, яке, зрештою і є вивченням книжкової справи [8, с. 16–17]. На думку Н. Демчук, завдяки активному використанню теорії бібліопсихології як ґрунтовної мегадисципліни інформаційної системи можна досягти досконалої системності й цілісності бібліотечних знань та практик, оптимальних реформ у царині бібліотечно-бібліографічної діяльності, книговидання, книжкової торгівлі [8, с. 19]. Вона зауважує, що відсутність єдиної загально визнаної дефініції бібліопсихології призводить до неоднозначних її оцінок (від абсолютного заперечення до безперечного визнання) і пропонує визначення бібліопсихології як «науки, що вивчає всі ланки, передумови та чинники діалектичної єдності психічного процесу «документ-споживач», оперуючи парадигмою сучасного бібліотекознавства, бібліографії, лінгвістики, мовознавства, психології тощо» [7, с. 141]. Дослідниця, відштовхуючись від компаративного аналізу теорій Д. Балики і М. Рубакіна, обґрунтовує необхідність створення на основі цих вчень принципово нової теорії вивчення книги і читача в широкому суспільному контексті. На переконання Н. Демчук, синкретичну природу зазначених теорій слід розглядати як біхевіоральну передумову та міжгалузеву основу нової мегадисципліни (психосемантичної гносеології) [9,

с. 178]. Вона також наголошує на необхідності запровадження навчальної дисципліни «Основи бібліопсихології» для підготовки всіх майбутніх фахівців системи документальних комунікацій [8, с. 16–17]. Нині «Основи бібліопсихології» викладаються в багатьох вишах культури, зокрема на факультеті культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка. У Московському інституті відкритої освіти для студентів введена навчальна дисципліна «Акмеологія читання», в якій багато тем присвячено розвитку читачезнавства у працях М. Рубакіна (акмеологія – наука з психології розвитку людини про її найвищі досягнення; можна згадати заклик вченого-енциклопедиста до бібліотекарів «служити завжди і всюди піднесенню читача»). У деяких вишах Росії почали готувати фахівців за такими спеціальностями, як «бібліотекар-психолог», «бібліотекар-соціолог», «бібліотекар-соціальний психолог».

Досить часто у сучасних словниках та наукових працях бібліопсихологія тлумачиться як бібліотечна психологія. На думку І. Осіпової («Библиотечная энциклопедия» (М., 2007), бібліопсихологія, створена як знаряддя вивчення процесу читання, у 1960–1970 рр. трансформувалася у бібліотечну психологію, що вивчає психологію суб'єктів бібліотечної діяльності (бібліотекарів і користувачів) [16, с. 139]. Але ж бібліотечну психологію як один з прикладних напрямів бібліопсихології ще у 1920-х рр., окрім М. Рубакіна, активно розвивали такі бібліотекознавці, як В. Невський, О. Гайворовський, Д. Балика та ін. Надалі вона розглядалася радянським керівництвом в якості політичного інструменту з «формування людини нового типу» та вже на початку 1930-х рр. ні в тлумаченні М. Рубакіна, ні В. Невського, ні Д. Балики бібліотечна психологія не вписувалася в нову картину соціалістичного будівництва. Водночас почалося і певне отождолення бібліопсихології з бібліотечною психологією, що було, безумовно, спрощенням теорії М. Рубакіна, проти чого він сам неодноразово виступав. Однак, і нині у деяких наукових працях термін «бібліопсихологія» тлумачать як «бібліотечна психологія». Наприклад, О. Матвійчук зазначає, що бібліопсихологія – це психологія бібліотечної праці, професіограми спеціальностей бібліотечних працівників, формування особистості бібліотечного працівника. На її думку, бібліотечна психологія досліджує розвиток психіки, рефлекторну теорію психіки, свідомість і особистість, психічні процеси і стани, відчуття, сприйняття, увагу, психологію бібліотечного

працівника, його пам'ять, мислення, інтуїцію та уяву [14, с. 64]. Окремі розділи цієї науки присвячено мові бібліотекаря, його професійній спостережливості, вияву емоцій і почуттів, емоціональній саморегуляції, розвитку психологічних контактів, психології виховання культури читання та іншим соціально-психологічним аспектам інформаційно-бібліотечної діяльності. Водночас, об'єктом бібліопсихології, дослідниця визначає вікові, психофізіологічні та психологічні особливості читачів.

Звичайно, бібліотечну психологію можна тлумачити як цілісне структурне утворення в суспільній або індивідуальній свідомості, що регулює стосунки бібліотекаря і читача (особистості, групи, суспільства), як наукову дисципліну, що складається з психології бібліотечного спілкування та психології читання. І тут правий О. Грива, який зазначає, що бібліотечна психологія – це підрозділ бібліотекознавства, котрий виник на межі бібліотекознавства і психології і вивчає психологічні основи бібліотечної справи [5, с. 11–12]. Проте, «бібліопсихологія» і «бібліотечна психологія» – це напрями наукового пізнання, вони мають суттєві відмінності, це різні галузі науки.

Нині бібліопсихологію часто визначають як «галузь науково-дослідницької діяльності, предметом якої є психологічні аспекти взаємовідносин в системі «суспільство – автор – твір» [33, с. 26]. Російський психолінгвіст і літературознавець, професор Ю. Сорокін (1936–2009) у передмові до видання «Библиологической психологии» М. Рубакіна (М., 2006) зазначає, що концептуальні положення бібліопсихології становлять, можливо, основу тієї мегадисципліни, яку можна назвати психосемантичною (психосеміо-біологічною) гносеологією [29, с. 9]. Таким чином, парадигма бібліопсихології забезпечує комплексний розгляд усіх сфер (професій) інформаційно-комунікаційної діяльності, оскільки немає жодної іншої теорії, яка вивчала б системно, комплексно й одночасно всі процеси цієї діяльності та її учасників. Безумовно, бібліопсихологія цілком актуальна в умовах глобалізації, оскільки за логікою її методологічних і гносеологічних підходів створюється не вузька галузева спеціалізація, а синтетична методологія, формується професійний світогляд, котрий відповідає системному розумінню інформаційних процесів. Міжгалузевий синтетичний характер бібліопсихологічних досліджень підносить цю дисципліну на рівень метанауки, що існує поза часом, оскільки пояснює загальні закономірності розвитку вербального

суспільства. На погляд російського бібліотекознавця А. Соколова, який називає бібліопсихологію метатеорією, предметом якої є вивчення загальних законів смислової комунікації та творчості в духовній сфері суспільства, об'єктом цієї науки виступає не книжкова галузь індустріальної цивілізації, а духовна сфера людини, людства загалом. Остання охоплює раціональні, емоційні, вольові процеси, які традиційно досліджуються психологією, а також процеси комунікації і творчості, що вивчаються нині культурологією [28, с. 380]. Отже, на переконання дослідника, об'єктами вивчення бібліопсихології постають всі інтелектуальні процеси, що відбуваються у свідомості особистості, у суспільній свідомості, зумовлені природними, біологічними чинниками. Підтвердженням такого висновку є те, що М. Рубакін досить розширено тлумачив діяльність, пов'язану з книжковою справою, а бібліологічну психологію вважав дисципліною, котра вивчає людину в процесі читання і слухання чужої мови [19, с. 38].

На таку важливу частину бібліопсихології, як теорія читання, сучасні дослідники почали звертати увагу після виходу в світ у 1973 р. праці вже згаданого нами В. Таловою «О читательской психологии и теоретических основах ее изучения». Автор, продовжуючи критикувати теорію бібліопсихології, водночас здійснює ґрунтовний аналітичний огляд вітчизняної літератури про вивчення читача та процесу читання. Усвідомлюючи актуальність даної проблематики, В. Таловою окреслює основні завдання науково-дослідної роботи у цьому напрямі: 1) поглиблено проаналізувати читацьку психологію у світлі лєнінської теорії відображення; 2) здійснювати вивчення читацької психології як структурно оформленого явища, дослідження взаємозв'язку та взаємодії таких її компонентів, як читацькі інтереси, читацькі установки та читацький попит; 3) досліджувати закони функціонування та розвитку читацької психології в умовах сучасної науково-технічної революції та побудови нових суспільних відносин; 4) розкрити місце читацької психології у системі суспільної, групової та індивідуальної свідомості; 5) визначити місце читачезнавства у структурі науки, наукового пізнання соціальних явищ; 6) охарактеризувати весь набір притаманних читачезнавству функцій – історичних, теоретичних, прикладних; 7) виокремлення форм і методів систематизації сучасного наукового читачезнавчого знання [32, с. 71]. Як бачимо, означена проблематика тісно пов'язана з теорією

бібліопсихології М. Рубакіна, котрий вперше здійснив соціологічний підхід до вивчення читачів і читання, першим став вивчати книги з точки зору їх сприйняття різними соціальними групами читачів та першим диференціював читачів за певними верствами суспільства. Рубакінська програма вивчення читачів була побудована таким чином, щоб отримати відомості про те, які книги і в яких прошарках суспільства знаходять найбільш сприятливий відгук. Нині у бібліотечній соціології застосовується «формула Рубакіна» при визначенні «читаності» творів конкретного автора, а ідеї та положення бібліопсихології враховуються при проведенні державних соціологічних досліджень з вивчення читачів.

У сучасному вітчизняному бібліотекознавстві проблеми психології читачів в умовах інформаційного суспільства досліджує професор Т. Новальська, яка вважає, що формування знань про читачів, у т.ч. – читацької психології, є вкрай необхідним для максимально повного задоволення їх інформаційних потреб, створення єдиної бази даних про користувачів для відстеження еволюції читацького складу, корегування номенклатури послуг, удосконалення системи обслуговування загалом. Т. Новальська зазначає, що завдяки М. Рубакіну, який ґрунтовно вивчав психологію читача і читання, у 1920-х – на поч. 1930-х рр. значно активізувалися наукові дослідження проблем вивчення читачів [15, с. 9]. Проте, лише з 1980–1990-х рр. поступово почалося подолання стереотипів радянського бібліотекознавства, в якому домінували політичні підходи до характеристики читача і читання, а вивчення читацької психології, перш за все, зумовлювалося необхідністю ідеологічного виховання народних мас.

Нині верифікація бібліопсихологічних ідей М. Рубакіна важлива як з прагматичної, так і з теоретичної точок зору, оскільки дає змогу визначити сферу пріоритетних досліджень та корегувати теоретичні положення бібліопсихології. Ідеї видатного вченого недооцінювалися його сучасниками не тільки внаслідок ідеологічних і політичних чинників, а й тому, що були дещо передчасні, оскільки певні об'єкти досліджень цілої низки наук не були достатньо розвинуті. Тільки на рубежі ХХ–ХХІ ст. ідеї та положення бібліопсихології, набуваючи більш глибокого змісту, починають активно використовуватися науковцями. Російський психолог і лінгвіст, академік О. О. Леонт'єв (1936–2004) вважав, що М. Рубакін багато в чому передбачив теорію ма-

сової комунікації, а деякі положення його бібліопсихології знаходять свій подальший розвиток у сучасній психології, соціології, лінгвістиці, книгознавстві, бібліотекознавстві та в інших науках [13, с. 12].

Попри те, що теорія бібліопсихології містила не зовсім правильне положення, що книга (вір) не має об'єктивного змісту, а має стільки змістів, скільки читачів, – використання синтетичного підходу у дослідженнях дали змогу М. Рубакіну поєднати досягнення книгознавства, бібліотекознавства, психології та інших наук в одне ціле, розробити основи класифікації читачів за психологічними типами, обґрунтувати положення про творчий і соціально зумовлений характер читацької, авторської та критичної діяльності, виявити та вивчити процес співтворчості читача й автора, закласти підвалини для системного вивчення читацької психології. Теорія бібліопсихології збагатила методологію книгознавства та бібліотекознавства і дала змогу сформулювати «психологічний напрям» досліджень. Низка положень теорії бібліопсихології (про вивчення автора, твору і читача як окремих ланок процесу спілкування; про індивідуальну своєрідність сприйняття книги, її залежність від життєвого досвіду читача та ін.) застосовуються у сучасних дослідженнях з бібліотечної психології, психолінгвістики, теорії масових комунікацій, системотехніки тощо.

Нині методи бібліопсихології переживають новий етап свого розвитку, адже дана теорія спрямована на вирішення одного з головних завдань бібліотеки – виявлення та рекомендація для конкретного читача відповідної для його розвитку і психічного складу книги (тобто йдеться про реалізацію бібліотечного закону відповідності). Складність використання ідей і положень М. Рубакіна у сучасній науці полягає в тому, що бібліопсихологія не послуговується звичайними емпіричними інструментами соціології чи соціальної психології, розрахованими на дослідження великого масиву респондентів, оскільки вивчає читача як унікальну рецептивну особистість [1]. У зв'язку з виходом науки на іншу парадигму вивчення особистості та розуміння пріоритету загальнолюдських цінностей виникає необхідність перегляду і переоцінки теоретичного і емпіричного матеріалу стосовно з'ясування місця і ролі читання, книги в житті людини, розкриття читацької діяльності, що ґрунтується на психофізіологічних механізмах мовної діяльності, у вивченні якої бібліопсихологія виступає єдиним фронтом з психолінгвістикою та нейрофізіологією

(тут чітко простежується інтеграція гуманітарно-суспільних наук та природничих). Суть комплексного підходу, який сповідує бібліопсихологія, полягає у вивченні різних психологічних аспектів особистості читача як суб'єкта читацької діяльності, використанні змістовно-понятійних та організаційно-методичних можливостей багатьох наукових дисциплін, об'єктом вивчення яких є читач (психолінгвістики, мовознавства, соціології, педагогіки, аксеології, нейрофізіології та ін.). Отже, є всі підстави вважати, що бібліопсихологія перетворюється нині на дедалі надійніше знаряддя об'єднання зусиль різних галузей науки у пізнанні людини.

Бібліографічні посилання

1. Tsvetkova M. Conflicts with the reading and their decisions through the bibliopsychology. *International Journal of Media and Information Literacy*, 1(2), 128–145. URL: <https://doi.org/10.13187/ijmil.2016.2.128>
2. Белецкий А. И. *Об одной из очередных задач историко-литературной науки (изучение истории читателя)*. Белецкий А. И. Сборник трудов в 5 т. Киев, 1996. Т. 3. С. 255–273.
3. Беспалов В. М. Возможности практической методики Н. А. Рубакіна в современных условиях. *Научные и технические библиотеки*. 1992. № 8. С. 40–46.
4. Вальдгард С. Л. *Очерки психологии чтения*. М.; Л., 1931. 112 с.
5. Грива О. А. *Основы библиотечной педагогики и психологии* : уч.-метод. пособие. Симферополь: РВУЗ «Крымский университет культуры, искусств и туризма», 2013. 131 с.
6. Гуров П. Что даёт библиотечарю библиопсихология Н. А. Рубакіна. *Красный библиотечарь*. 1930. № 2. С. 49–55.
7. Демчук Н. Концепція посіву бібліопсихологічних цінностей (оповідання Івана Франка «Борис Граб»: текстувальний аналіз). *Вісник Львів. ун-ту. Сер. мистецтвознавство*. Львів: Вид. Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2006. Вип. 6. С. 130–149.
8. Демчук Н. Парадигма бібліопсихології в системі реформування вищої бібліотечно-інформаційної освіти. *Вісник Книжкової палати*. 2009. № 4. С. 15–20.
9. Демчук Н. Синкретична природа теорії бібліопедagogіки та бібліопсихології (компаративістична студія книгознавчих парадигм Д. Балики та М. Рубакіна). *Вісник Львів. ун-ту. Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. Львів, 2008. Вип. 3. С. 164–179.
10. Евтюхина Е. А. Библиопсихологический метод Н. А. Рубакіна в исследовании связи: психика человека – текст документа. *Библиотековедение*. 2006. № 4. С. 69–72. URL: <http://www.rsl.ru/index.php?doc=1354>
11. Евтюхина Е. А. Творчество Николая Александровича Рубакіна и перспективы библиопсихологии. *Библиотековедение*. 2003. № 3. С. 80–84.
12. Кольцова В. А. Н. А. Рубакін – выдающийся русский просветитель, создатель библиопсихологии. *Психологический журнал*. 2000. № 2. С. 128–135.
13. Леонтьев А. А. *О Н. А. Рубакіне* : Предисловие к изданию 1977 года. Рубакін Н. А. Библиологическая психология. Москва: Акад. проект; Триеста, 2006. С. 10–13.
14. Матвійчук О. Є. Бібліотечна педагогіка. Педагогічна освіта : теорія і практика. *Педагогіка. Психологія*. 2012. № 17. С. 61–65.

15. Новальська Т. В. *Вивчення читача в українському бібліотекознавстві (друга половина XIX – початок XXI століття)*: автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2007. 40 с.
16. Осипова И. П. Библиопсихология. *Библиотечная энциклопедия*. Москва : Пашков дом, 2007. С. 139.
17. Романченко Ж. Теорія бібліологічної психології М. О. Рубакіна. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 4. С. 15–18.
18. Рубакин А. Н. *Рубакин (Лоцман книжного моря)*. Москва : Молодая гвардия, 1979. 204 с.
19. Рубакин Н. А. *Библиологическая психология*. Москва : Академический проект; Трикта, 2006. 800 с.
20. Рубакин Н. А. Письма к читателям о самообразовании. *Рубакин Н. А. Избранное*. В 2 т. Москва : Книга, 1975. Т. 2. С. 3–126.
21. Рубакин Н. А. *Психология читателя и книги. Краткое введение в библиологическую психологию*. Москва: Книга, 1977. 264 с.
22. Рубакин Н. А. *Психология читателя и книги. Краткое введение в библиопсихологию*. Москва : Госиздат, 1929. 307 с.
23. Рубакин Н. А. Работа библиотекаря с точки зрения библиопсихологии. К вопросу об отношении книги и читателя. *Читатель и книга. Методы их изучения*. Сб. статей. Харьков : Труд. 1925. С. 37–65.
24. Рубакин Н. А. *Этюды о русской читающей публике. Факты, цифры и наблюдения*. СПб, 1895. 246 с. ; Рубакин Н. А. *Этюды о русской читающей публике. Факты, цифры и наблюдения*. Рубакин Н. А. Избранное. В 2 т. Москва : Книга, 1975. Т. 1. С. 34–104.
25. Рубакин Н., Шмидт П. Принципы и методы библиологической психологии в их применении к медицинской практике. Рубакин Н. А. *Библиологическая психология*. Москва : Акад. проект; Трикта, 2006. С. 735–766.
26. Сапожникова С. Анализ феноменологии выбора через контекст триады «автор – книга – читатель» и попытка реконструкции концептуального видения Н. А. Рубакіна. *Развитие личности*. 2008. № 3. С. 35–43.
27. Сафиуллина З. А. *Социальная память: библиотечно-библиографическая репрезентация в прошлом, настоящем и будущем*. Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2016. 498 с.
28. Соколов А. В. Библиопсихология и ноосфера. *Библиотекословеніе*. 2017. № 4. С. 378–385.
29. Сорокин Ю. А. *Какое библиопсихологическое наследство оставил нам Н. А. Рубакин*. Рубакин Н. А. Библиологическая психология. Москва : Акад. проект; Трикта, 2006. С. 5–9
30. Столяров Ю. Н. Н. А. Рубакин – библиопсихолог-самородок : к 155-летию со дня рождения. *Школьная библиотека*. 2017. № 5. С. 12–20.
31. Стоюхина Н. Ю. *Психология воздействия в советской психотехнике (1920–1930-е гг.)* : монография. Ярославль : РИО ЯГПУ, 2016. 429 с.
32. Таловов В. П. *О читательской психологии и теоретических основах ее изучения*. Ленинград, 1973. 77 с.
33. *Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания* / сост. З. Г. Высоцкая. Москва, БЕН РАН, 1995. 268 с.
34. Фридьева Н. [Рецензія]. *Шлях освіти*. 1929. № 5/6. С. 210–213. – Рец. на кн.: Рубакин Н. А. Психология читателя и книги : Краткое введение в библиологическую психологию. М.; Л. : Гос. изд-во, 1929. 308 с.
35. Шафир Я. Библиопсихологическая фантастика. *Книгоноша*. 1926. № 46/47. С. 7–9.

References

1. Tsvetkova, M. (2016). Conflicts with the reading and their decisions through the bibliopsychology. *International Journal of Media and Information Literacy*. 1(2). 128-145. Retrieved from <https://doi.org/10.13187/ijmil.2016.2.128>
2. Beletskii, A. I. (1996). Ob odnoi iz ocherednykh zadach istoriko-literaturnoi nauki (izuchenie istorii chitatelia) [About one of the next tasks of historical and literary science (studying the history of the reader)]. Beletskii, A. I. *Sbornik trudov*. Vol. 3, (pp. 255-273). Kyiv. [in Russian].
3. Bespalov, V. M. (1992). Vozmozhnosti prakticheskoi metodiki N. A. Rubakina v sovremennykh usloviakh [Possibilities of the practical technique of NA Rubakin in modern conditions]. *Nauchnye i tekhnicheskie biblioteki*, 8, 40-46. [in Russian].
4. Valdgard, S. L. (1931). *Ocherki psikhologii chteniia* [Essays on the psychology of reading]. Moscow. [in Russian].
5. Griva, O. A. (2013). *Osnovy bibliotечноi pedagogiki i psikhologii: Uch.-metod. posobie* [Fundamentals of Library Pedagogy and Psychology]. Simferopol: RVUZ «Krymskii universitet kultury, iskusstv i turizma». 131 p. [in Russian].
6. Gurov, P. (1930). Chto daet bibliotekariu bibliopsikhologii N. A. Rubakina [What gives the librarian the bibliography of N. A. Rubakin.]. *Krasnyi bibliotekar*, 2, 49-55. [in Russian].
7. Demchuk, N. (2006). *Kontseptsiiia posivu bibliopsikhologichnykh tsinnosti (opovidannia Ivana Franka «Borys Hrab»: tekstualnyi analiz*) [Concept of sowing of bibliophysical values (Ivan Franko's story Boris Hrab: textual analysis)]. *Visnyk Lviv. Un-tu. Ser. Mystetstvoznnavstvo*, 6. Lviv: Vyd. Lviv. Un-tu im. I. Franka, 130-149. [in Ukrainian].
8. Demchuk, N. (2009). Paradyhma bibliopsikhologii v systemi reformuvannia vyshchoi bibliotечно-informatsiinoi osvity [The paradigm of bibliopsychology in the system of reforming the higher library and information education]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 4, 15-20. [in Ukrainian].
9. Demchuk, N. (2008). Synkretychna pryroda teorii bibliopedahohiky ta bibliopsikhologii (komparatyvistychna studiiia knyhoznavchykh paradyhm D. Balyky ta M. Rubakina) [Syncretic nature of the theory of bibliopedagogy and bibliophysiology (comparative study of book science paradigms by D. Balyki and M. Rubakin)]. *Visnyk Lviv. Un-tu. Ser.: Knyhoznnavstvo, Bibliotekoznnavstvo ta Informatsiini Tekhnologii*, 3, 164-179. [in Ukrainian].
10. Evtiukhina, E. A. (2006). Bibliopsikhologicheskii metod N. A. Rubakina v issledovanii svyazi: psikhika cheloveka – tekst dokumenta [N. A. Rubakin's bibliopsychological method in the study of communication: the human psyche - the text of the document]. *Bibliotekovedenie*, 4, 69–72. Retrieved from <http://www.rsl.ru/index.php?doc=1354>. [in Russian].
11. Evtiukhina, E. A. (2003). Tvorchestvo Nikolaia Aleksandrovicha Rubakina i perspektivy bibliopsikhologii [Creativity of Nikolai Aleksandrovich Rubakin and perspectives of bibliography.]. *Bibliotekovedenie*, 3, 80-84. [in Russian].
12. Koltsova, V. A. (2000). N. A. Rubakin – vydaiushchiisia russkii prosvetitel, sozdatel bibliopsikhologii [N. A. Rubakin is an outstanding Russian educator, creator of bibliography.]. *Psikhologicheskij Zhurnal*, 2, 128-135. [in Russian].
13. Leontiev A. A. (2006). O N. A. Rubakine: Predislovie k izdaniiu 1977 goda. In *Rubakin N. A. Bibliologicheskaiia psikhologiiia* [About N. A. Rubakin: Preface to the 1977 edition] (pp. 10-13). Moscow: Akad. proekt; Triкта. [in Russian].
14. Matviichuk, O. (2012). Bibliotечna pedahohika [Library Pedagogy]. *Pedahohichna Osvita: Teoriia i Praktyka. Pedahohika. Psykholohiia*, 17, 61–65. [in Ukrainian].
15. Novalska, T. V. (2007). *Iyvchennia chytacha v ukrainskomu*

bibliotekoznavstvi (druha polovyna XIX – pochatok XXI stolittia) [Study of the reader in Ukrainian library science (second half of the XIX – the beginning of the XXI century). Extended abstract of Doctor's thesis. Kiev. [in Ukrainian].

16. Osipova, I. P. (2007). Bibliopsikhologiya [Bibliopsychology]. *Biblioteknaia Entsiklopediia*. Moscow: Pashkov dom. [in Russian].

17. Romanchenko, Zh. (2008). Teoriia bibliolohichnoi psykholohii M. O. Rubakina [The theory of bibliological psychology N. A. Rubakin]. *Biblioteknyi Visnyk*, 4, 15-18. [in Ukrainian].

18. Rubakin, A. N. (1979). *Rubakin (Lotsman knizhnogo moria)* [Rubakin (Pilot of the Book Sea)]. Moscow: Molodaia gvardiia. [in Russian].

19. Rubakin, N. A. (2006). *Bibliologicheskaiia psikhologiya* [Bibliological Psychology]. Moscow: Akademicheskii proekt; Triksa. [in Russian].

20. Rubakin, N. A. (1975). Pisma k chitateliu o samoobrazovanii [Letters to readers about self-education]. In Rubakin N. A. *Izbrannoe*. Vol. 2, (pp. 3-126), Moscow: Kniga. [in Russian].

21. Rubakin, N. A. (1977). *Psikhologiya chitatelia i knigi. Kratkoe vvedenie v bibliologicheskuiu psikhologiyu* [Psychology of the reader and books. A Brief Introduction to Bibliographic Psychology]. Moscow: Kniga. [in Russian].

22. Rubakin, N. A. (1929). *Psikhologiya chitatelia i knigi. Kratkoe vvedenie v bibliopsikhologiyu* [Psychology of the reader and books. A Brief Introduction to Bibliology]. Moscow: Gosizdat. [in Russian].

23. Rubakin, N. A. (1925). Rabota bibliotekaria s tochki zreniia bibliopsikhologii. K voprosu ob otnoshenii knigi i chitatelia [The work of the librarian from the point of view of bibliography. On the relationship between the book and the reader]. In *Chitatel i kniga. Metody ikh izucheniia*. (pp. 37-65). Kharkiv. [in Russian].

24. Rubakin, N. A. (1895). *Etiudy o russkoi chitaiushchei publike. Fakty, tsify i nabliudeniia* [Etudes about the Russian reading public. Facts, figures and observations]. St. Petersburg; Rubakin, N. A. (1975). *Etiudy o russkoi chitaiushchei publike. Fakty, tsify i nabliudeniia* [Etudes about the Russian reading public. Facts, figures and observations]. In Rubakin N. A. *Izbrannoe*. Moscow: Kniga. [in Russian].

25. Rubakin, N., Shmidt, P. (2006). Printsipy i metody bibliologicheskoi psikhologii v ikh primenenii k meditsinskoi praktike [Principles and methods of bibliological psychology in their application to medical practice]. In Rubakin N. A. *Bibliologicheskaiia psikhologiya* (pp. 735-766). Moscow: Akad. proekt; Triksa. [in Russian].

26. Sapozhnikova, S. (2008). Analiz fenomenologii vybora cherez kontekst triady «avtor – kniga – chitatel» i popytka rekonstruktsii kontseptualnogo videniia N. A. Rubakina [Analysis of the phenomenology of choice through the context of the triad «author-book-reader» and an attempt to reconstruct the conceptual vision of N. A. Rubakin]. *Razvitie Lichnosti*, 3, 35-43. [in Russian].

27. Safiullina, Z. A. (2016). *Sotsialnaia pamiat: bibliotekno-bibliograficheskaiia reprezentatsiia v proshlom, nastoiashchem i budushchem* [Social Memory: Library-Bibliographic Representation in the Past, Present and Future]. Moscow; Berlin: Direkt-Media. [in Russian].

28. Sokolov, A. V. (2017). Bibliopsikhologiya i noosfera [Bibliopsychology and noosphere]. *Bibliotekovedenie*, 66(4), 378-385. [in Russian].

29. Sorokin, Yu. A. (2006). Kakoe bibliopsikhologicheskoe nasledstvo ostavil nam N. A. Rubakin [What a bibliography-psychological legacy N. A. Rubakin left us]. In Rubakin N. A. *Bibliologicheskaiia psikhologiya* (pp. 5-9). Moscow: Akadem. proekt. [in Russian].

30. Stoliarov, Yu. N. (2017). N. A. Rubakin – bibliopsikholog-samorodok: K 155-letiiu so dnia rozhdeniia [N. A. Rubakin – bibliopsychologist-nugget: To the 155th anniversary of his birth]. *Shkolnaia Biblioteka*, 5, 12-20. [in Russian].

31. Stoiukhina, N. Yu. (2016). *Psikhologiya vozdeistviia v sovetskoi psikhotehnike (1920-1930-e gg.)* [Psychology of influence in Soviet psychotechnics (1920-1930-ies.)]. Yaroslavl: RIO IaGPU. [in Russian].

32. Talovov, V. P. (1973). *O chitatskoi psikhologii i teoreticheskikh osnovakh ee izucheniia* [On the reader's psychology and the theoretical foundations of its study]. Leningrad. [in Russian].

33. Vysotskaia, Z. G. (Comp.). (1995). *Terminologicheskii slovar po biblioteknomu delu i smezhnym otrasliam znaniia* [Terminological dictionary on librarianship and related branches of knowledge]. Moscow: BEN RAN. [in Russian].

34. Fridieva, N. (1929). Rets. na kn.: Rubakin N. A. *Psikhologiya chitatelia i knigi: Kratkoe vvedenie v bibliologicheskuiu psikhologiyu* [Book review: Rubakin N. A. Psychology of the reader and books: a brief introduction to bibliographic psychology]. Moscow: Gos. izd-vo. *Shliakh osvity*, 5/6, 210-213. [in Ukrainian].

35. Shafir, Ia. (1926). Bibliopsikhologicheskaiia fantastika [Bibliopsychological science fiction]. *Knigonosha*, 46/47, 7-9. [in Russian].

Viktor Sokolov,

PhD, Chief Librarian, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine

M. O. RUBAKIN'S THEORY OF BIBLIOPSIHOLOGY AND ITS INTERPRETATION

The article describes the essence, object, subject, basic provisions and methodological principles of the theory of bibliophysics M. Rubakin; analyzed their place and role in the formation of domestic readership; the basic tasks and functions of bibliopsychology are revealed; the interpretation of the contents of bibliopsychology in the latest research on librarianship and book science is presented; some methodological approaches and the content of individual studies on studying the reader's psychology and reading are analyzed; the importance of the development of bibliophysics in the strengthening of the integration of sciences, studying information and communication activities of the person.

Key words: M. O. Rubakin, library science, book science, bibliopsychology, reader's aesthetics, psychology of reading, the story of the book, classification of readers, classification of books.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2018 р.

УДК 005.11:002.2]:027.54(477-25)"1918/2018"

Галина Ковальчук,

д-р історичних наук, професор, директор Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Книгознавчі наукові школи Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: спроба ретроспективного аналізу

У статті аналізується зміст понять «наукова школа», «книгознавча наукова школа». Охарактеризовано творчі здобутки лідерів книгознавчих шкіл Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, здійснено історіографічний огляд відповідних наукових шкіл бібліотеки за майже 100-річний період її історії.

К л ю ч о в і с л о в а: історія книгознавства, книгознавча наукова школа, національні книгознавчі школи, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Український науковий інститут книгознавства.

Сьогодні існує значний масив публікацій, розвідок, в яких розглядаються засадничі характеристики наукових шкіл загалом, наукових шкіл певних галузей знань, певних інституцій чи навіть певних країн. Підсумовуючи основні постулати цих публікацій, можна констатувати наступне.

Найчастіше під науковою школою розуміється об'єднання однодумців, котрі втілюють отримані результати дослідження у життя; оформлена система наукових поглядів, своєрідний груповий стиль мислення, а також наукове співтовариство, яке дотримується таких поглядів. Формування наукової школи відбувається під впливом лідера, ерудиція, коло інтересів і стиль роботи якого мають визначальне значення для залучення нових adeptів. Наукові школи формуються в рамках відділів, інститутів, країн, об'єднань учених будь-якого рівня. Наукова школа реалізує такі функції: виробництво наукових знань; поширення знань; підготовка висококваліфікованих фахівців. Ознаки наукової школи: 1) значущість одержаних результатів, багаторічна наукова продуктивність, що характеризується кількісними і якісними показниками; 2) високий авторитет школи у певній галузі науки; 3) широта проблемно-тематичного, географічного та хронологічного діапазонів функціонування наукової школи; 4) оригінальність методології, методики досліджень, спільність наукових поглядів; 5) збереження традицій і цінностей наукової школи на всіх етапах її становлення та розвитку, забезпечення наступності у дослідженнях; 6) атмосфера творчості, новаторства, відкритості для дискусій; 7) висока кваліфікація дослідників, згуртованих навколо провідного вченого. Постійне розширення кола вчених – виконавців наукової теми тощо.

Історія кожної наукової школи неповторна. Найважливішим чинником формування школи є науко-

ва ідея, висунута її лідером. Ця ідея (або теорія), як правило, трансформується в дослідницьку програму з чітко окресленими завданнями, вона уможливує дослідження об'єкта в певному ракурсі, дає змогу визначати перспективи аналізу наукової проблеми. Водночас, діяльність окремо взятого вченого, котрий належить до наукової школи, може бути відносно автономною в тому сенсі, що він самостійно розробляє певний аспект заявленої теми. Результати діяльності вченого інтегруються в загальний результат вирішення проблеми і, водночас, це його власний внесок у досягнення наукової школи. Там, де школа встигла розробити нову ефективну методологію і виростити видатних учених, вона або зберігається, продовжує нарощувати свій потенціал, або ж розпадається на кілька гілок з тим чи іншим ступенем наступності та новизни цілей і завдань. Як правило, історична роль наукової школи є досить вагомим, оскільки її вплив на розвиток наукових досліджень набагато триваліший, ніж фактичне існування школи, і він може поширюватися далеко за межі конкретного творчого колективу.

Сьогодні дедалі помітнішим стає формальний підхід до визначення наукової школи. Наприклад, у положеннях про наукові школи певних вишів нормується обов'язкова наявність трьох (чи п'яти) докторів наук, десятка кандидатів, активна педагогічна діяльність, потік підготовлених дисертацій. На наше переконання, лише ці характеристики не гарантують наявності справжньої наукової школи.

Разом з тим, історія будь-якої науки свідчить, що значний внесок у її поступ можуть зробити окремі талановиті вчені чи навіть колективи, які не належать до тієї чи іншої наукової школи. В цьому полягає найскладніше питання: чи становить певний

колектив, тим більше окремих вчених, справжню наукову школу.

Існує думка, що в минулому столітті поділ вчених на наукові школи чітко простежувався, а нині це видно значно менше, адже наші знання під впливом глобалізації і доступності інформації стають дедалі більше спільними. І все-таки наукові школи існують у різних галузях знань і сьогодні. Вони вирізняються спільною термінологією, системою поглядів, методами досліджень, науковими цінностями. Ці утворення прагнуть до пропаганди своєї наукової традиції, своїх результатів, вони самоідентифікуються через визначення рамок дослідження.

Як правило, наукові школи за свою історію проходять кілька етапів: зародження нового наукового напрямку чи дисципліни, його розвиток, пік здобутків, досягнень школи, а далі вичерпаність її дослідницької програми, затухання й розпад. Наразі причинами згасання креативу школи часто виступають нестача фінансування, бюрократизація науки, яка вбиває творчість, плінність кадрів, поява нових перспективних напрямів дослідження, нових лідерів, і, відповідно, – нових наукових шкіл.

Історія книгознавчих наукових шкіл тісно вплетена в процес становлення книгознавства як науки: здобутки австрійського бібліографа М. Деніса (друга половина XVIII ст.) ми б назвали бібліофільською науковою школою, котра істотно вплинула на розвиток подальших книгознавчих досліджень; широко відома була бібліографічна концепція книгознавства (кінець XVIII – початок XIX ст.), пов'язана з французькою книгознавчою школою (її найяскравіші представники Дебюр, Не де ля Рошель, Л. Кост, Ф. Х. Лер, Е. Г. Пеньо); досить значною була і польська бібліологічна школа XIX – початку XX ст., що вирізнялася прагненням до узагальнення книгознавчих знань у рамках єдиної науки, тобто концепцією комплексності. До речі, родоначальником цієї концепції виступив П. Ярковський, бібліотекар Кременецького (Волинського) ліцею, згодом бібліотекар Університету св. Володимира у Києві, якого ми вважаємо, зрозуміло, основоположником вітчизняного книгознавства. До польської книгознавчої школи входили Й. Лелевель, В. Богаткевич, К. Естрайхер, С. Вргель-Верчинський, К. Пекарський, М. Руліковський, К. Глобівський. У XIX ст. існувало також дві німецькі книгознавчі школи: одна характеризувалася бібліографічною орієнтацією із заглибленням в історію книги (Ф. А. Еберт), а друга розвивала бібліотекознавчу концепцію книгознавства (М. Шреттінгер, А. Ф. Шмідт, Ф. Ейхлер). При цьому зміни наукових шкіл у книгознавстві ми розглядаємо не як ме-

ханічний набір фактів, упорядкованих у часі, а як логіку розвитку науки, історію ідей і людей в їх тісному, органічному взаємозв'язку з урахуванням соціокультурного контексту їх становлення та розвитку. Однак історія наукових шкіл і історія науки загалом – не синоніми: завжди були вчені (і їх кількість постійно збільшується), які хоч і не створили наукової школи, однак зробили вагомий внесок у науку.

У XX ст. активно, проте не лінійно, розвивалися різні національні книгознавчі школи: польська, чеська, німецька, російська, українська. В різних країнах за останні десятиріччя випущені монографії, підручники, енциклопедії з книгознавства, щоправда, термін «книгознавча школа» в них, як правило, не розглядається. Виходять періодичні фахові видання, збірники, матеріали конференцій, тобто, незважаючи на пророкований «кінець галактики Гутенберга», книга і науки, що її вивчають, живі, існують цілі книгознавчі школи, які, звичайно, мають свою специфіку.

Задуматися над змістом поняття «книгознавча наукова школа» і взятися за написання даної статті спонукало кілька нещодавніх публікацій на тему книгознавчих наукових шкіл. Насамперед нас заінтересувала спільна стаття відомих книгознавців – польського вченого К. Мігоня і білоруської дослідниці Л. Довнар – «О научных школах и национальных книговедческих школах (памяти Кароля Глобівського и Робера Эстиваля)» [22]. На думку авторів, саме французький вчений Р. Естиваль (1927–2016) першим почав послуговуватися у книгознавстві поняттям «національна наукова школа». Професор К. Мігонь багато років працює на ниві історії книгознавства і йому безперечно можна довіряти. Ще понад 10 років тому він наголошував: «сущность научной школы – это традиция, преемственность, впрочем, неоднократно прекращенная» [21, с. 10–11]. У публікації, що розглядається, нашу увагу, серед іншого, привернула така теза: «Зрелость современного книговедения как науки выявляется и в том, что в его рамках развиваются и сосуществуют многие и разные течения, направления, подходы, иным образом понимаемые основные категории дисциплины, источники знаний, выступают различия в применении исследовательских методов. Вместе с наступающей интеграцией дисциплины идет процесс ее специализации и дифференциации; на почве определенных концепций и задач зарождаются научные школы различного типа, характера и ранга» [22, с. 28–29]. Наші зарубіжні колеги стверджують, що визначення предмета досліджень у науці про книгу є особ-

ливо складним, у першу чергу через те, що саме поняття книга «відкрито», неточне, невиразне як об'єкт досліджень. Можна визначити з існуючою в науці точністю такі категорії, як «рукописна книга» чи «друкована книга», ще точніше – інкунабул, але загалом обсяг і рамки поняття «книга» розмиті, нечіткі. В науці, зауважують автори, подібні ситуації зустрічаються часто, наприклад, при визначенні таких понять, як «культура», «література», «мистецтво», «музика», але це не заважає студіювати ці явища в рамках відповідних спеціальних наук.

Автори статті також аналізують функціональну концепцію так званої польської, точніше вроцлавської, книгознавчої школи, започаткованої К. Гломбівським (1913–1986) і підтриманої його учнями, зокрема К. Мігонем, зі сформульованою парадигмою «бібліологічного мислення». Вчені наводять відповідну історіографію щодо книгознавчих шкіл і роблять висновок: розроблення й застосування категорії «наукова школа» створює унікальну можливість виявлення не тільки найважливіших наукових напрямів книгознавства, але й їхніх внутрішніх зв'язків, взаємодій і взаємовпливів, заснованих на пізнанні, наступності традицій і новаторстві, що безумовно сприяє розбудові, укріпленню науки про книгу, її перспективному розвитку.

У збірнику «Беларуская кніга у кантэксце сусветнай кніжнай культуры» опублікована й наша стаття «Українська книгознавча школа 1920-х рр.», присвячена Українському науковому інституту книгознавства (УНІК) [17], в якій на конкретних фактах, документах і публікаціях доводиться, що впродовж 1923–1930 рр. у Києві сформувалася вітчизняна школа книгознавства, яка одержала визнання далеко за межами України, хоча надалі у зв'язку з репресіями книгознавство в Україні до кінця 1950-х, по суті, не розвивалося.

Хочемо привернути увагу до щойно випущеної вже другим виданням антології «Книгознавча школа Київського національного університету культури і мистецтв» (укладач В. М. Медведєва, 676 с.; перше аналогічне видання вийшло 2016 р.). У книзі представлені науково-творчі, науково-педагогічні здобутки викладачів, випускників Університету культури. Позитивно оцінюючи цю фундаментальну працю, яку можна використовувати як довідник, де зібрано біографії, фотографії, бібліографії, окремі наукові праці широкого кола фахівців (понад 75 особистостей), водночас варто вказати на занадто розширений характер відбору матеріалу, який виходить за рамки книгознавства. Він згрупований за такими розділами: 1) Теоретичні засади книгознавства, бібліотекознавства, бібліографо-

знавства; 2) Книжкова справа України; 3) Бібліографознавство; 4) Документно-інформаційні ресурси; 5) Бібліотека і читач у документно-інформаційній системі суспільства; 6) Управління діяльністю бібліотек. Інноваційно-методична робота; 7) Бібліотечно-інформаційна освіта, професійна комунікація. Зауважимо, що сюди потрапили також біографи викладачів літератури, культурології, документознавства та інших дисциплін. Запропонована структурна конструкція засвідчує бажання авторів об'єднати в презентованій праці фахівців галузі (в широкому розумінні) як представників книгознавчої школи університету. Проте напрацьоване ними не становить якоїсь єдиної школи, пов'язаної з одним лідером, чи з одним напрямом досліджень, з однією традицією. Тут присутні не тільки сьгоднішні викладачі університету, але й багато тих, хто давно працює в інших установах, а відтак може належати до інших наукових шкіл, не пов'язаних з КНУКіМ. Нам здається, доцільніше було б відібрати наукові праці, підготовлені чи опубліковані під час роботи цих вчених в університеті. Принаймні це могло б свідчити про зв'язки в середині однієї наукової школи.

І все-таки, поява таких тематичних праць лише поглиблює розуміння наукової школи загалом і книгознавчої наукової школи зокрема. Тут варто додати, що певні аспекти вітчизняних книгознавчих досліджень (тематичні, кількісні, хронологічні, за спеціальностями тощо), відбиті в дисертаціях, проаналізовані Л. А. Литвиною [19] і О. В. Пастушенко [24]. Проведена ними робота засвідчує, що підготовка й захист дисертацій у певній галузі є одним з вагомих (не єдиним, безперечно), доказів існування наукових шкіл у книгознавстві, бібліотекознавстві, бібліографознавстві.

Вітчизняне книгознавство, як уже зазначалося, стрімко почало розвиватися ще з 1920-х рр. Вже в ті часи була сформована українська книгознавча школа, яка уособлювалася працями Українського наукового інституту книгознавства (УНІК) [13]. Вона відрізнялася від інших національних шкіл розумінням книгознавства як комплексу «книга – читач», тобто соціокомунікаційним підходом; крім того, пошуки науковців спрямувалися на дослідження історії (в т. ч. історії мистецтва) вітчизняної книги, преси, створення українського бібліографічного репертуару, і у такий спосіб формувалося розуміння книгознавства в широкому сенсі цього слова. Тут ми спостерігаємо цікаву картину: школа національна, а зосереджена в одній науковій установі. Виявляється, це типове явище, пов'язане з конкретними вченими – представниками цієї школи:

Ю. Меженком, С. Масловим, Д. Баликою, М. Макаренком, В. Ігнатіенком, Я. Стешенком, В. Іванушкіним та ін. Для більш детального ознайомлення з книгознавчими напрацюваннями Інституту відсилаємо читача до розділу «Науковий доробок УНІК» з нашої монографії [18, с. 219–413].

Більшість з названих вище вчених працювала одночасно і у Всенародній бібліотеці України, нині – НБУВ. Саме ця обставина сприяла формуванню у Бібліотеці своєї книгознавчої школи, яка на сьогодні має вже майже сторічні традиції.

Витоки розвитку цього напрямку проглядаються вже в перших теоретичних розробках, пов'язаних з обґрунтуванням того, що слід розуміти під рідкісною книгою, що таке стародрук, підготовлених В. Ф. Іваницьким (1881–1955), заступником директора бібліотеки у 1923–1933 рр. На жаль, всі ці напрацювання залишилися неопублікованими, тому мало відомі. Сподіваємося, що підготовлений до 100-річчя НБУВ збірник на пошану Віктора Федоровича ліквідує цю білу пляму. Книгознавчий доробок В. Ф. Іваницького має щонайменше три складники: 1) розроблення теоретичних і методичних засад стосовно стародруків та рідкісних видань; 2) розуміння змісту, складу книгознавства як науки; 3) дослідження історії єврейського друкарства в Україні. Слід зазначити, його обґрунтування – що таке стародруки, українські стародруки, першодруки, рідкісні видання; які колекції стародруків (інкунабул, альдин, етьєнів, ельзевірів) належить створити у ВБУ, як їх розміщувати відносно читалень; з яких етапів має складатись опрацювання фондів стародруків при інтенсивних надходженнях, як розставляти їх залежно від форматів, мов, часу виходу, авторів; що вважати чи не вважати дублетом стародруку та ін. – знайшло практичне впровадження у Бібліотеці. Розуміння вченим поняття «книгознавство» за аналогією з німецьким «Buchwesen», тобто без бібліотекознавства і бібліографознавства, також було сприйнято вітчизняною наукою. А ось розвідку В. Ф. Іваницького з історії єврейського друку в Україні, на жаль, й досі не знайдено, і це лишається білою плямою в історії українського книговидання, адже у зведеному каталозі українських стародруків Я. Запасака і Я. Ісаєвича інформація про такі друки відсутня.

Отже, внесок В. Ф. Іваницького у книгознавчу науку є вагомим. Але чи можна це назвати книгознавчою школою? Начебто ні, адже через проблеми зі штатним розписом, через хронічну відсутність спеціалістів, постійні надходження гігантських фондів націоналізованих установ і приватних зібрань, нагальну необхідність їх улаштування і

створення каталогів налагодити в першій половині 1920-х рр. ґрунтовні книгознавчі дослідження було неможливо. І це при тому, що Іваницький був лідером у різних напрямках бібліотечної діяльності. Однак через рутинну адміністративну діяльність він не мав часу для підготовки наукових публікацій, створення розлогіх концепцій, виховання своїх послідовників. Він просто не встиг: вже з 1929 р. розпочалися цькування й переслідування дирекції ВБУ, а в серпні 1933-го В. Ф. Іваницького було звільнено з Бібліотеки з жахливими звинуваченнями, в т. ч. у націонал-фашизмі.

І все-таки ми наважимося стверджувати: книгознавча школа В. Ф. Іваницького, хоч і в урізаному вигляді, все-таки існувала. Основні книгознавчі ідеї, висунуті Віктором Федоровичем, ми вже назвали. А ось реальним провідником цих ідей, послідовником свого вчителя, можна вважати Б. І. Зданевича (1886–1966), який починав працювати у Бібліотеці під керівництвом Іваницького як сходознавець (закінчив до революції Лазаревський інститут східних мов). Але оскільки відділ сходознавства так і не відкрився, Б. І. Зданевич був переорієнтований (слід розуміти – Іваницьким) і переведений до відділу стародруків. Тут він плідно співробітничав з С. І. Масловим. Ці два науковці рухались у своїх дослідженнях, так би мовити, паралельно: Маслов вивчав кириличні стародруки, Зданевич – західноєвропейські, насамперед – інкунабули. Він також сформував колекції палеотипів, альдин, етьєнів, плантенів, ельзевірів, дідо. Ще до початку війни Б. І. Зданевич підготував до друку науковий каталог створеної ним же колекції інкунабул Бібліотеки; він, як перед тим і Іваницький, листувався і консультувався з фахівцями найбільших бібліотек світу, з представниками Міжнародного комітету зі створення зведеного каталогу інкунабул світу. Ерудиція та фахова підготовка дали змогу Б. І. Зданевичу в 1935 р. атрибутувати серед аркушів, вилучених з оправи примірника Біблії XVI ст., невідомий у бібліографії друк Й. Гутенберга – т. зв. «Provinciale Romanum» [12]. Можна стверджувати, що книгознавча школа, започаткована Іваницьким, з приходом Зданевича одержала потужний імпульс до свого розвитку. Зокрема, було започатковано новий самостійний книгознавчий напрям – дослідження іноземних стародруків. Традиції цієї школи вже у повоєнний час знайшли своє продовження у роботі Г. І. Ломонос-Рівної. Вона довела до друку каталог інкунабул Б. І. Зданевича [11], створила машинописний абетковий картковий каталог іноземних стародруків відділу стародруків бібліотеки, ідентифікувала і описала, виявивши у масивах літератури, поверну-

тої після евакуації, найцінніші видання XVI ст., розпочала дослідження колекції палеотипів Бібліотеки, готувала, як, до речі, робили це і В. Ф. Іваницький, і Б. І. Зданевич, переклади давніх творів з мертвих мов, а також статті про певні раритети. В цьому ж напрямі згодом працювала М. А. Шамрай, яка підготувала до друку каталог палеотипів Бібліотеки (1995), альбум у зібраннях України (2008) тощо.

Ще одну книгознавчу школу заклав знаний фахівець у галузі історії української стародрукованої книжності С. І. Маслов (1880–1957), який очолював відділ стародруків ВБУ у травні 1926 р. Не зупиняючись на всій його історико-книгознавчій спадщині, відзначимо, насамперед, «Етюди з історії стародруків» (12 етюдів, тобто наукових розвідок про певні стародруки чи явища в історії книжкової культури, в трьох випусках) та низку теоретико-методичних праць: «Всенародна бібліотека України та стародруки» (1927); «Обсяг та план українського бібліографічного репертуару XVI–XVIII вв.» (1927); «Спроба інструкції та план роботи над складанням українського бібліографічного репертуару XVI–XVIII вв.» (1928); передмова до книжки М. Ф. Яновського «О книге. Опыт анализа понятия «книга» (1929); «Визначення дублетів в ділянці стародруків» (1936). Маємо надію, що ми деякими своїми працями продовжили започатковану відомим вченим діяльність з дослідження, збереження, введення в науковий обіг стародруків, рідкісних видань та створення зведених ресурсів [15].

Найважливішим для характеристики своєї історико-книгознавчої школи С. І. Маслова ми вважаємо запроваджений ним метод виявлення варіантів видань стародруків, утілений, насамперед, при підготовці «Етюдів з історії стародруків». Ідея та її практична реалізація полягала в залученні до дослідження максимальної кількості примірників одного видання, які вчений умовно поділяв на окремі групи чи типи, залежно від різниць між ними в обсязі, в кількості рядків на сторінці, в особливостях нумерації аркушів (і відповідних помилках), шрифтах, наборі, художньому оформленні, папері, філігранях, форматі тощо. Така деталізація в описі давала змогу виявити не просто окремі відмінності, а зробити важливі висновки щодо історії видань, їх варіантів, кількості видань одного твору в певній друкарні і послідовності їх друку, або навіть виходу в різних друкарнях, визначити видавничі фальсифікати. Наголошуючи, що описувати стародруки можна тільки *de visu*, обов'язково перевіряючи весь примірник посторінково, С. І. Маслов чітко слідував розробленим принципам і вима-

гав дотримуватися цієї методики від інших дослідників. Такий підхід давав можливість побачити історію редакційно-видавничої та складально-друкарської справи давнини, вимогливість до якості видань з боку авторів та всіх причетних до цієї справи. Вчений вважав за потрібне залучати також, за можливості, архівні документи, які стосувалися історії стародруку, додавати фото титулів та інших характерних аркушів видання, тексти віршів, опублікованих на початку книги, подавати відомості про використання художнього оздоблення в інших виданнях; вказувати джерела з теми дослідження певного стародруку, інформувати про власницькі записи на окремих примірниках тощо. Однак, не слід думати, що всі ці характерні риси історико-книгознавчої наукової школи С. І. Маслова, – це була усталена практика 1920-х рр. Як відомо, вчений досліджував не лише вітчизняні стародруки, хоча переважно – саме їх, і не лише видання старослов'янською чи староукраїнською мовами, а й польською, латинською мовами. Головну увагу він приділяв рідкісності та цінності тих чи інших видань, що допомогло йому зробити низку відкриттів в історії вітчизняного книговидання.

Традиції попримірникового глибокого дослідження стародруків кириличним шрифтом продовжили тодішні аспіранти Бібліотеки, а згодом відомі вчені Г. І. Коляда, Ф. П. Максименко. У 1947–1948 рр. у відділі стародруків працював І. П. Крип'якевич, і хоча він представляв іншу наукову школу, у процесі досліджень київських стародруків чітко дотримувався традицій школи С. І. Маслова. У 1950–1960-х рр. лави наукової школи Маслова поповнили представники нового покоління – аспірант С. І. Маслова С. Й. Петров [25], Т. П. Золотар, а згодом М. А. Шамрай. Слід зазначити, що крім перерви в дослідженнях стародруків, зумовлених війною, у цій школі була ще перерва, викликана кардинальною зміною концепції відділу стародруків: 1973 р. підрозділ перейменовується у відділ теорії та методології культури, історії книги і бібліотечної справи, а ще через рік – у відділ книгознавства. Думається, що зміни в тематиці досліджень були викликані як зміною співробітників, їх кваліфікацією та науковими інтересами, так і впливом загальної ситуації, що склалася на той час у книгознавстві та бібліотекознавстві. На перший план вийшли питання вивчення книги в поєднанні з теорією літератури, документної бази вітчизняної книжкової справи XX ст., дослідження більшовицьких листівок, періодики часів першої російської революції, літератури з історії фабрик і заводів тощо.

Наступну плеяду співробітників відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ 1990–2000-х рр., яких можна вважати продовжувачами наукової школи С. І. Маслова, представляють Є. В. Рукавіцина, І. О. Римарович, Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, Т. М. Росовецька, Н. В. Заболотна, О. О. Железняк, Г. С. Андрусенко та ін. Їм, особливо першим, було досить важко: традиції перервано, дослідження самих першоджерел (стародруків) потрібно було поєднувати з пошуком методики роботи, із засвоєнням практики попередників, які на той час вже давно не працювали і яких не можна було перепитати. Із результатів їх роботи варто відзначити два друковані наукові каталоги кирилических стародруків Н. П. Бондар [3]; дослідження видань певної друкарні (теж традиція С. І. Маслова [20]), колекції відділу, сформовані ще у 1920–1930-х рр., розроблення проблематики зі створення національної бібліографії та Державного реєстру книжкових пам'яток. Зокрема, історію друкарні Почаївського Успенського монастиря 1734–1830 рр. та її стародруки [5] активно вивчали Р. Є. Кисельов, Н. В. Заболотна, Г. І. Ковальчук, О. О. Железняк; Бердичівського монастиря босих кармелітів – І. О. Римарович. Колекцію рідкісних видань ґрунтовно досліджували Л. М. Дениско [4], А. В. Бондарчук, О. Ф. Шорткіна. Національну бібліографію українських стародруків, концепцію якої розробляв С. Маслов, нині доповнюють, виявляючи незареєстровані видання і ліквідуючи лакуни в бібліографічному репертуарі, Ю. К. Рудакова, І. О. Римарович, Н. В. Заболотна. Отже, можна говорити про новий етап історико-книгознавчих досліджень на межі бібліотекознавчих та бібліографічних студій, що розпочався з 1990-х рр. Науковці зосереджуються не лише на окремих книжках, що є пам'ятками історії та культури, але й на студіюванні комплексів – історичних зібрань, колекцій. Так, Є. В. Рукавіцина дослідила розпоршену бібліотеку київського митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова) [26]; І. О. Римарович (Ціборовська-Римарович) – приватні бібліотеки Правобережної України XVIII ст. [27]; Т. Є. Мяскова – історію та склад фундаментальної бібліотеки Київського університету св. Володимира [23].

Поступово в науковий обіг входить новий термін – книжкові пам'ятки, а з ним і книжкове пам'яткознавство як окремий напрям книгознавчих досліджень у бібліотеці та комплекс практичної діяльності з фондами рукописних книг, стародруків, рідкісних і цінних видань XIX–XX ст. [16], що також засвідчує продовження традицій наукової школи С. І. Маслова. Одним із елементів книжкового пам'яткознавства став поглиблений

філігранологічний напрям дослідження стародруків (Н. П. Бондар [2]), що теж характеризує книгознавчу школу саме НБУВ. За останні роки Н. П. Бондар, І. О. Ціборовська-Римарович стали визнаними в Україні та за її межами лідерами досліджень стародруків. За наявності учнів, послідовників у тих напрямках, на яких спеціалізуються названі дослідниці, за умови обґрунтування ними теоретичних засад своїх наукових пошуків, можна з часом сподіватися на відгалуження нових книгознавчих шкіл. Також хотілося б, щоб одержали подальший розвиток історіографічний та теоретичний напрями історико-книгознавчих досліджень, які є вкрай важливими для поступального розвитку науки [14].

Можна виокремити також наукову школу дослідників рукописної спадщини, представлену в 1920-х рр. працями Гната Павловича Житецького (1866–1929 [6]) як визнаного лідера і його наступників – П. М. Попова, М. В. Геппенера [7]. Особливістю цієї школи було вивчення і рукописних книг, і рукописних документів, у т. ч. листів. Вчені ввели в науковий обіг новий унікальний рукописний матеріал. Концептуальні засади школи були розроблені у статтях Г. П. Житецького «Деякі про рукописний відділ ВБУ» [10] та «Відділ рукописів ВБУ: Рукописні книги й бібліотеки, відділ рукописів ВБУ та наукова праця у відділі» [9]. Проте в зв'язку зі смертю Г. Житецького в 1929 р. школа втратила свого лідера, хоча її традиції у подальшому підтримувалися в працях О. А. Назаревського, А. Г. Адаменко, Й. В. Шубинського, Д. М. Іофанова, М. П. Візиря та ін.

Поза нашою увагою ми свідомо залишаємо творчі здобутки співробітників відділу рукописів з археографічних описів архівів видатних діячів, бо це не є книгознавство. Однак варто відзначити книгознавчі праці О. М. Апанович 1970–1980-х рр. [1]. Описом рукописних книг займався також М. П. Візир. Але виокремити їхні напрацювання в нову книгознавчу школу досить проблематично, адже дослідниками не зроблено теоретичного чи методичного обґрунтування, не окреслені ідеї наукової школи тощо.

Сьогодні загальновідомою є кодикологічна школа НБУВ, пов'язана з іменем її лідера – Л. А. Дубровіної (в багатьох публікаціях вона так і називається – кодикологічна школа Дубровіної). Безперечно, тут варто брати до уваги праці попередників. Але концептуально саме Л. А. Дубровіною був зроблений визначальний крок щодо теоретичного обґрунтування кодикології як наукової дисципліни, яка вивчає рукописні книги (кодекси), та кодикографії як її методичного апарату, галузі науково-практич-

ної діяльності зі створення описів рукописних книг, відповідних каталогів, покажчиків, баз даних [8].

У низці наукових праць Л. А. Дубровіної та праць, підготовлених іншими співробітниками під її керівництвом (зокрема О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко, О. А. Івановою), досліджується історія слов'янської рукописної книги, розвиваються кодикологічні засади вивчення рукописно-книжної спадщини, кодикографії рукописних пам'яток, текстологія пам'яток середньовічної слов'янської писемності, створення електронних ресурсів на базі унікальних книжкових пам'яток, рукописних та книжкових колекцій і збірань НБУВ, а також питання видання рукописних пам'яток. Отже, створено вітчизняну кодикологічну школу, яка об'єднує десятки дослідників. Під керівництвом Л. А. Дубровіної захищено понад 40 кандидатських і докторських дисертацій, здійснено 21 випуск наукового збірника «Рукописна та книжкова спадщина України», побачили світ серії путівників та наукових каталогів рукописних книг різними мовами по фондах Інституту рукопису НБУВ.

Підсумовуючи викладене, маємо порушити питання правомірності визнання однієї, спільної книгознавчої школи НБУВ чи існування низки книгознавчих шкіл установи впродовж її історії. На нашу думку, є підстави говорити про єдину книгознавчу школу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, яка в різні періоди мала свою специфіку, конкретні напрями досліджень (у т. ч. не названі, не виокремлені нами з огляду на обсяг і завдання журнальної публікації), своїх лідерів та їх послідовників. Загальною характерною рисою книгознавчої школи НБУВ є глибоке, всебічне вивчення примірників із власних фондів, що слугує надійною основою вироблення достовірних узагальнень, формулювання певних тверджень з історії книжкової культури України або іншої країни, з теорії чи методики книгознавчих, кодикологічних чи бібліотекознавчих досліджень, практики їх проведення.

Звичайно, наш погляд на книгознавчі школи НБУВ і, водночас, як не парадоксально, на спільну книгознавчу наукову школу Національної бібліотеки, не є «істиною в останній інстанції». Цілком можливі й інше бачення, інші акценти в ретроспективній картині розвитку книгознавчих досліджень, їх неофіційного структурування в наукові школи НБУВ. Маємо сподівання, що організація в найбільшій бібліотеці держави Інституту книгознавства сприятиме створенню відповідної наукової школи (адміністративна організація підрозділу не гарантує цільної системи, властивої для наукової школи, а лише дає ґрунт для цього), яка вирізняти-

меться широким розумінням історії книжкової культури, насамперед – книжкової культури України. Зміст цього поняття охоплює вивчення не лише книжок, але й інших видів друку, інших пам'яток культури – образотворчих (гравюр, поштівків, плакатів), музичних (нот, грамплатівок), картографічних документів, газет, журналів, листівок, і без них (у сукупності), ми переконані, уявити культуру певної епохи неможливо.

Сьогодні книгознавча школа НБУВ зосереджена на вивченні через конкретні книжкові пам'ятки історії книжкової культури України, на атрибуції та експертизі пам'яток як складової частини наукових досліджень, підготовці відповідних сучасних інформаційних ресурсів, що включають електронні та друковані наукові каталоги, цифрові бібліотеки, методичні матеріали, статті та монографії.

Бібліографічні посилання

1. Апанович Е. М. *Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР. Проблемы рукописной и печатной книги*. Москва, 1976. С. 70–86 ; Апанович Е. М. *Историческая рукописная книга XVI–XVIII вв. в фондах ЦНБ АН УССР. Книга в России до середины XIX века* : докл. Всесоюз. науч. конф. 1976 г. Ленинград, 1978. С. 195–204 ; Апанович О. М. Читацьке середовище України XVIII ст. *Радянське літературознавство*. 1983. № 5. С. 43–49; Апанович Е. М. *Рукописная светская книга XVIII в. на Украине: ист. сборники*. Киев, 1983. 222 с.
2. Бондар Н. П. *Історико-книгознавче дослідження видань І. Федорова та П. Мстиславця: філігранологічний аспект* : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2011. 17 с.
3. Бондар Н. П., Кисельов Р. Є. *Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського* : каталог / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; за уч. Т. М. Росовецької; заг. ред. Г. І. Ковальчук. Київ, 2008. 232 с., 44 арк. іл.; Бондар Н. П. *Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, поперімірниковий опис* / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. 311 с. : іл.
4. Дениско Л. М. *Автографи на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : каталог / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2007. 134 с.; Дениско Л. М., Рудакова Ю. К. *Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : каталог / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2017. 350 с.
5. *Друкарня Почаївського Успенського монастиря та її стародруки* : зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 263 с.
6. Дубровіна Л. А. Гнат Житецький як засновник та перший керівник відділу рукописів Всенародної бібліотеки України (1918–1929). *Вісник Харк. держ. акад. культури*. 1999. Вип. 1. С. 111–119.
7. Дубровіна Л. А. М. В. Геппенер – український архівіст і палеограф та його архівні матеріали у фондах ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України. *Укр. археогр. щоріч*. Київ, 1993. Вип. 2. С. 32–37.
8. Дубровіна Л. А. *Кодикологія та кодикографія української рукописної книги*. Київ, 1992. 262 с.; Дубровіна Л. А., Гальченко

ко О. М. *Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису*. Київ, 1992. 153 с.; Дубровіна Л. А. Опис рукописних книг: бібліографія, археографія, кодикографія. *Бібліотечний вісник*. 1993. № 1/2. С. 12–20; Дубровіна Л. А. Рукописна книга як об'єкт національного бібліографічного репертуару України в контексті поняття «Писемна пам'ятка» та її автора. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 1999. Вип. 2. С. 141–154.

9. Житецький Г. П. Відділ рукописів ВБУ : Рукописні книги й бібліотеки, відділ рукописів ВБУ та наукова праця у відділі. *Бібліотечний збірник*. 1927. № 2. С. 66–73.

10. [Житецький Г. П.] Дещо про рукописний відділ ВБУ. *Бібліотечний журнал*. 1925. № 2–3. С. 17–20.

11. Зданевич Б. І. *Каталог інкунабул / упоряд. Г. І. Ломонос-Рівна*. Київ, 1974. 252 с.

12. Зданевич Б. І. *Provinciale Romanum: невідоме видання Йогана Гутенберга*. Київ, 1941. 55 с. : іл. Текст паралельно укр., нім.

13. Ковальчук Г. І. *Історія розвитку книгознавства в УСРР в 20–30 рр.* : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1991. 225 с.

14. Ковальчук Г. І. *Історія розвитку книгознавства в УСРР в 20–30-х рр.* : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1991. 225 с. ; Шалашна Н. М. *Розвиток історико-книгознавчої думки в Україні в XIX ст.* : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2004. 204 с.

15. Ковальчук Г. І. *Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2004. 644 с.

16. Ковальчук Г. І. *Теорія та практика книжкового пам'яткознавства XX століття* : автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2005. 38 с.

17. Ковальчук Г. І. Украинская книговедческая школа 1920-х гг. *Беларуская кніга у кантэксце сусветнай кніжнай культуры*. Мінск, 2017. Вип. 7. С. 94–121.

18. Ковальчук Г. І. *Український науковий інститут книгознавства (1922–1936)*. Київ, 2015. 688 с.

19. Литвинова Л. А. *Дисертаційні дослідження як джерело визначення стану і тенденцій розвитку книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства в Україні (1994–2012)* : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій. Київ, 2013. 16 с.

20. Маслов С. *Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст.* Київ, 1924. 39 с. ; Маслов С. *Українська друкована книга XVI–XVIII вв.* Київ, 1925. 80 с.

21. Мигонь К. Особенности восточноевропейского книговедения и формирование национальных научных школ до Второй мировой войны. *Книгоtura*. Vilnius, 2007. Т. 48. Р. 9–21.

22. Мигонь К., Довнар Л. О научных школах и национальных книговедческих школах (памяти Кароля Гломбёвского и Робера Эстиваля). *Беларуская кніга у кантэксце сусветнай кніжнай культуры*. Мінск, 2017. Вип. 7. С. 26–40.

23. Мяскова Т. С. *Бібліотека університету св. Володимира : з історії комплектування (1834–1927 рр.)*. Київ, 2005. 184 с.

24. Пастушенко О. В. *Книга і періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України: соціокомунікаційний аспект* : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій. Київ, 2016. 36 с.

25. Петров С. О. *Книги гражданской печати XVIII века: каталог книг, хранящихся в ГПБ УССР*. Киев, 1956. 302 с. ; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. *Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв.: описание книг, хранящихся в ГПБ УССР*. Киев, 1958. 266 с. ; Петров С. О. *Книги первой четверти XIX века: каталог книг, хранящихся в ГПБ УССР*. Киев, 1961. 400 с.

26. Рукавіщина-Гордзієвська Є. В. *Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітнов): Біобібліографія. Бібліотека. Архів / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2010. 856 с.

27. Ціборовська-Римарович І. О. *Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких-Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2006. 396 с.

References

1. Apanovich, E. M. (1976). *Zapisi na rukopisnykh knigakh TsNB AN USSR* [Inscriptions on manuscript books of CSL AS USSR]. Problemy rukopisnoi i pechatnoi knigi [Issues of manuscript and printed book]. Moscow. [in Russian]; Apanovich, E. M. (1978). *Istoricheskaia rukopisnaia kniga XVI–XVIII vv. v fondakh TsNB AN USSR* [Historical manuscript book of 16–18th centuries in funds of CSL AS USSR]. In *Kniga v Rossii do serediny XIX veka* [Book in Russia until the middle of 19th century]: Proceedings of the international scientific conference (pp. 195–204). Leningrad. [in Russian]; Apanovich, E. M. (1983). *Chytatske seredovyshe Ukraine XVIII st.* [Ukrainian readers of 18th century]. *Radianske Literaturoznavstvo*, 5, 43–49. [in Ukrainian]; Apanovich, E. M. (1983). *Rukopisnaia svetskaia kniga XVIII v. na Ukraine : ist. sborniki* [Manuscript secular book of 18th century in Ukraine. Historical collections of works]. Kyiv. [in Russian].

2. Bondar, N. P. (2011). *Istorko-knyhoznaveche doslidzhennia vydan I. Fedorova ta P. Mstyslavtsia: filihranolohichni aspekt* [Historical and bibliographical research of I. Fedorov and P. Mstyslavets editions. Filigree studies aspect]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Bondar, N. P., Kyseliov, R. Y. (Comps). (2008). *Kyrylychni starodruky 15–17 st. u Natsionalni bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho : kataloh* [Cyrillic old-printed editions of 15–17th centuries in Vernadsky National library of Ukraine] (G. I. Kovalchuk, Ed.). Kyiv. [in Ukrainian]; Bondar, N. P. (2012). *Iydannia Ivana Fedorova ta Petra Mstyslavtsia z fondiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: doslidzhennia, poprymirnykovyi opys* [Editions of Ivan Fedorov and Petro Mstyslavets from the funds of Vernadsky National library of Ukraine. Research, single copy description]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Denysko, L. M. (2007). *Avtohrify na knykh iz koleksii ridkisykh vydan Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho : kataloh* [Autographs on books from rare editions collection of Vernadsky National library of Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian]; Denysko, L. M., Rudakova, Yu. K. (2017). *Knyzhkovi znaky na knykh iz koleksii ridkisykh vydan Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho : kataloh* [Book signs on books from rare editions collection of Vernadsky National library of Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].

5. (2011). *Drukarnia Pochaiivskoho Uspenskoho monastyria ta yii starodruky : zb. nauk. prats* [Printing-house of Pochaiv Dormition monastery and its old-printed editions]. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Dubrovina, L. A. (1999). *Hnat Zhytetskyi yak zasnovnyk ta pershyi kerivnyk viddilu rukopysiv Vsenarodnoi biblioteki Ukrainy (1918–1929)* [Gnat Zytetsky as a founder and first head of Manuscript department of Nationwide library of Ukraine (1918–1929)], *Visnyk Khark. Derzh. Akad. Kultury, Is. 1*, (pp. 111–119). [in Ukrainian].

7. Dubrovina, L. A. (1993). *M. V. Heppener – ukraïnskyi arkhivist i paleohraf ta yoho arkhivni materialy u fondakh TsNB im. V. I. Vernadskoho AN Ukrainy* [M. V. Heppner – Ukrainian archivist and paleographer and his archive materials in funds of Vernadsky CSLAS of Ukraine]. *Ukr. Arkheohr. Shchorichnyk, Is. 2*, (pp. 32–37). Kyiv. [in Ukrainian].

8. Dubrovina, L. A. (1992). *Kodykolohiia ta kodykohrafiia ukraïnskoï rukopysnoi knyhy* [Codicology and Codicography of Ukrainian manuscript book]. Kyiv. [in Ukrainian]; Dubrovina, L. A., Halchen-

ko O. M. (1992). *Kodykohrafiia ukrainskoi ta skhidnoslovianskoi rukopysnoi knyhy i kodykologichna model struktury formalizovanoho opysu rukopysu*. [Codicography of Ukrainian and East-Slavic manuscript book and codicologic model of formalized manuscript description structure]. Kyiv. [In Ukrainian]; Dubrovina, L. A. (1993). *Opys rukopysnykh knyh: bibliohrafiia, arkheohrafiia, kodykohrafiia* [Manuscript books description. Bibliography, archeography, codicography]. *Biblioteknyi Visnyk*, 1/2, 12-20. [in Ukrainian]; Dubrovina, L. A. (1999). Rukopysna knyha yak ob'ekt natsionalnoho bibliohrafichnoho repertuaru Ukrainy v konteksti poniattia «Pysemna pamiatka» ta yii avtora [Manuscript book as an object of Ukrainian national bibliographic repertoire in the context of concept 'national monument' and its author]. *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy Imeni V. I. Vernadskoho*, Is. 2, (pp. 141-154). Kyiv. [in Ukrainian].

9. Zhytetskyi, H. P. (1927). *Viddil rukopysiv VBU : Rukopysni knyhy i biblioteky, viddil rukopysiv VBU ta naukova pratsia u viddili* [Manuscript department of NLU. Manuscript books and libraries, manuscript department of NLU and scientific work in the department]. *Biblioteknyi Zbirnyk*, 2, 66-73. [in Ukrainian].

10. [Zhytetskyi, H. P.] (1925). *Deshcho pro rukopysnyi viddil VBU* [Something on manuscript department of NLU]. *Biblioteknyi Zhurnal*, 2-3, 17-20. [in Ukrainian].

11. Zdanevych, B. I. (1974). *Kataloh inkunabul* [Catalogue of Incunables] (Comp. H. I. Lomonos-Rivna). Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].

12. Zdanevych, B. I. (1941). *Provinciale Romanum: nevidome vydannia Yohana Hutenerba* [Provinciale Romanum: unknown edition of Johannes Gutenberg]. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR. [in Ukrainian].

13. Kovalchuk, H. I. (1991). *Istoriia rozvytku knyhoznavstva v USRR v 20-30 rr.* [The history of bibliography in USRR in 1920-30es development]. Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

14. Kovalchuk, H. I. (1991). *Istoriia rozvytku knyhoznavstva v USRR v 20-30-kyh rr.* [The history of book science in USRR in 20-30es development]. Kyiv. [in Ukrainian]; Shalashna, N. M. (2004). *Rozvytok istoriko-knyhoznavchoi dumky v Ukraini v XIX st.* [The development of historical-bibliological conception in Ukraine in 19th century]. Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

15. Kovalchuk, H. I. (2004). *Knyzhkovi pamiatky (ridkisni ta tsinni knyzhky) v biblioteknykh fondakh* [Book monuments (rare and valuable books) in library funds]. Kyiv. [in Ukrainian].

16. Kovalchuk, H. I. (2005). *Teoriia ta praktyka knyzhkovoho pamiatkoznavstva XX stolittia* [The theory and practice of book monuments studies of XX century]. Doctor's thesis. Vernadsky National Library of Ukraine Kyiv. [in Ukrainian].

17. Kovalchuk, G. I. (2017). *Ukrainskaia knigovedcheskaia shkola 1920-kyh gg.* [Ukrainian bibliological school of the 1920es]. *Belarускаia Kniga u Kontekstse Susvetnai Knizhnai Kultury* – Belorussisan book in the context of world book culture, Is. 7, (pp. 94-121). Minsk. [in Russian].

18. Kovalchuk, H. I. (2015). *Ukrainskyi naukovyi instytut knyhoznavstva (1922-1936)* [Ukrainian scientific institute of bibliography (1922-1936)]. Kyiv: Vydavnychi dim «Akademperiodyka». [in Ukrainian].

19. Lytvynova, L. A. (2013). *Dysertatsiini doslidzhennia yak dzherelo vyznachennia stanu i tendentsii rozvytku knyhoznavstva, bibliotekoznavstva, bibliohrafoznavstva v Ukraini (1994-2012)* [Dissertational studies as a source for defining the state and tendencies of the development of Book Studies, Library Studies and Bibliography Studies in Ukraine (1994-2012)]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

20. Maslov, S. (1924). *Drukarstvo na Ukraini v XVI-XVIII st.* [Book printing in Ukraine in 16-18th centuries]. Kyiv; Maslov, S. (1925). *Ukrainska drukovana knyha XVI-XVIII vv.* [Ukrainian printed book of 16-18th centuries]. Kyiv. [in Ukrainian].

21. Migon, K. (2007). *Osobennosti vostochnoevropeiskogo knigovedennia i formirovanie natsionalnykh nauchnykh shkol do Vtoroi mirovoi voyny* [The specificity of book science in Eastern Europe and formation of national research schools till World War II]. *Knygotyra (Vol. 48)*, (pp. 9-21). Vilnius. [in Russian].

22. Migon, K., Dounar, L. (2017). *O nauchnykh shkolakh i natsionalnykh knigovedcheskikh shkolakh (pamiaty Karolia Glombevskogo i Robera Estivalia)* [About scientific schools and national schools of book science (in remembrance of Karol Glombiovski and Robert Estivals)]. *Belarускаia Kniga u Kontekstse Susvetnai Knizhnai Kultury* – Belorussisan book in the context of world book culture (Is. 7), (pp. 26-40). Minsk. [in Russian].

23. Miaskova, T. Ye. (2005). *Biblioteka universytetu sv. Volodymyra: z istorii komplektuvannia (1834–1927 rr.)* [The Library of St. Volodymyr University. On history of acquisition]. Kyiv. [in Ukrainian].

24. Pastushenko, O. V. (2016). *Knyha i periodyka v dysertatsiynykh doslidzhenniakh nezaleznoi Ukrainy: sotsiokomunikatsiinyi aspekt* [Book and periodicals in dissertational researches of independent Ukraine. Social communicational aspect]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

25. Petrov, S. O. (1956). *Knihy hrazhdanskoi pečaty XVIII v.: kataloh knyh, khраниashchikhsia v GPB USSR* [Books of civil type of 18th century. Catalogue of books, stored in SPB USSR]. Kyiv. [in Russian]; Petrov, S. O., Biriuk, Ia. D., Zolotar, T. P. (1958). *Slavianskie knigi kirillovskoi pečaty XV-XVIII vv.: opisanie knig, khраниashchikhsia v GPB USSR* [Slavic books of Cyrillic type of 15-18th centuries. Description of books, stored in SPB USSR]. Kyiv. [in Russian]; Petrov, S. O. (1961). *Knigi pervoi chetverti XIX v.: katalog knig, khраниashchikhsia v GPB USSR* [Books of the first quarter of 19th century. Catalogue of books, stored in SPB USSR]. Kyiv. [in Ukrainian].

26. Rukavitsyna-Hordzievska, Ye. V. (2010). *Kyivskiy mytropolyt Yevhenii (Ye. O. Bolkhovitinov): Biobibliografiia. Biblioteka. Arkhiv* [Kyiv metropolitan Eugene (E. O. Bolhovitinov). Bibliography. Library. Archive]. Kyiv. [in Ukrainian].

27. Tsiborovska-Rymarovykh, I. O. (2006). *Rodovi biblioteky Pravoberezhnoi Ukrainy XVIII stolittia (Vyshnevetskykh-Mnishekykh, Pototskykh, Mikoshevskykh): istorychna dolia ta suchasnyi stan* [Family libraries of Right-Bank Ukraine of 18th century (Vyshnevetsky-Mnisheks, Pototskies, Mikoshevskies). History and present condition]. Kyiv. [in Ukrainian].

Halyna Kovalchuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of Bibliology Institute of Vernadsky National Library of Ukraine

BIBLIOLOGICAL SCHOLARLY SCHOOLS OF VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE: AN ATTEMPT OF RETROSPECTIVE ANALYSIS

In the article concepts of 'scholarly school', 'bibliological scholarly school' are discussed. An attempt to revise the history of bibliography as a science through the change of scholarly schools is made. The latest publications on bibliological schools are characterized. The leaders of Vernadsky National Library of Ukraine bibliological schools are defined and the reconstruction of relevant scholarly schools of the library during almost hundred years period of its history is made.

К е у о р д с: bibliological scholarly school, history of bibliography, Vernadsky National Library of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2018 р.

Всеукраїнська науково-практична конференція «Тенденції розвитку освітянських бібліотек в інформаційному суспільстві»

25–26 травня 2018 р. Науково-педагогічною бібліотекою міста Миколаїв спільно з Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського та Миколаївським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Тенденції розвитку освітянських бібліотек в інформаційному суспільстві».

У заході взяли участь науковці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Науково-педагогічної бібліотеки Миколаєва, наукової бібліотеки Національного університету ім. В. О. Сухомлинського, Національного університету «Києво-могилянська академія», Науково-технічної бібліотеки Національного університету «Львівська політехніка», наукової бібліотеки Національного університету кораблебудування імені Адмірала Макарова, фахівці Обласної бібліотеки для дітей ім. В. Лягіна, завідувачі бібліотек закладів загальної середньої освіти, методисти з бібліотечних фондів, а також представники освітніх установ різного рівня та публічних бібліотек міста Миколаєва, загалом понад 100 фахівців.

Конференцію відкрив директор Науково-педагогічної бібліотеки Миколаєва **К. Каргузов**. У своїй промові доповідач наголосив на тому, що становлення й розвиток інформаційного суспільства зумовили нове розуміння ролі й місця освітянських бібліотек у соціумі. З пасивних сховищ документної інформації вони перетворюються на сучасні бібліотечно-інформаційні центри, стають невід'ємною складовою інформаційної індустрії, осередками безперервної освіти, інформаційної та комп'ютерної грамотності, активними виробниками та поширювачами знань, цілеспрямовано накопичуючи свої ресурси та надаючи вільний доступ користувачам до вітчизняних й світових баз даних. Модернізація, оптимізація, поглиблення й розширення системи інформаційного забезпечення вітчизняної науки, освіти й культури – головні пріоритети їхньої діяльності на сучасному етапі. Науково-педагогічна бібліотека Миколаєва посідає провідне місце в мережі освітянських бібліотек. Вона функціонує вже понад 60 років і є центром інформаційного, комунікаційного задоволення потреб в освіті й самоосвіті, профорієнтації, духовному, емоційному та естетичному розвитку педагогічних працівників не тільки міста, а й всієї області. Створена як книгозбірня для освітян з доволі незначним фондом літератури за час свого існування вона стала потужною інформаційною інституцією. У 2003 р. книгозбірня увійшла до складу мережі освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України, а через рік, відповідно до рішення Миколаївської міської ради, отримала статус науково-педагогічної бібліотеки. Бібліотека тісно співпрацює з ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

К. Каргузов відзначив, що вагомий внесок у становлення та розвиток НПБ Миколаєва зробила її директор Т. І. Роскіна, яка очолювала установу двадцять вісім років

(1989–2017 рр.). Вона робила все можливе, щоб освітяни Миколаївщини відчували постійну турботу про своєчасне забезпечення їх новітньою інформацією. Високо оцінюючи професійну діяльність Т. І. Роскіної, її відданість улюбленій справі, рідній бібліотеці, колектив Миколаївської НПБ виступив з ініціативою присвоїти установі її ім'я.

З вітальним словом до учасників зібрання звернулися: начальник управління освіти Миколаївської міської ради Г. Личко; директор Миколаївського ОШПО, доктор педагогічних наук, професор, заслужений учитель України В. Шуляр, завідувач відділу науково-методичного забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, голова секції працівників шкільних бібліотек Української бібліотечної асоціації І. Хемчян.

На пленарному засіданні з доповіддю «Освітній ландшафт нової української школи: філософія співпраці школи і бібліотеки» першим виступив директор Миколаївського ОШПО **В. Шуляр**. Він наголосив, що характерною рисою більшості шкіл нового типу, незалежно від їх статусу, спеціалізації, технічної оснащеності, є зміна місця й ролі бібліотеки в навчальному процесі. Сьогодні дедалі глибшим стає усвідомлення того, що шкільна бібліотека вже не може бути тільки місцем видачі книг. Вона стає невід'ємною частиною інформаційно-освітнього простору, що стрімко розвивається, виконує роль культурно-просвітницької і науково-допоміжної інституції, яка забезпечує акумуляцію та загальнодоступність документно-інформаційних ресурсів і технологій, опікується підвищенням рівня бібліотечно-інформаційного обслуговування учнів і педагогічних працівників для досягнення нової якості освіти. Отже, наголосив на завершення доповідач, нагальним є завдання щодо тісної взаємодії бібліотеки зі школою.

Завідувач відділу науково-методичного забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського **І. Хемчян** у своєму виступі «Науково-методичне забезпечення інноваційної діяльності освітянських бібліотек» зупинилася на ролі шкільної бібліотеки в освітньому процесі. Вона підкреслила, що шкільна бібліотека сьогодні має інтенсивно розвивати інформаційні та освітні функції, які б виводили її діяльність на відповідний рівень. Сучасна школа повинна перестати сприймати шкільну бібліотеку як щось стороннє. Слід повернутися обличчям до своєї бібліотеки, оцінити її освітній потенціал і можливості як навчально-інформаційного середовища, визначити її корінні відмінності від інших типів бібліотек і розробити для шкільних бібліотекарів-практиків чіткі засади їхньої інформаційної та педагогічної діяльності. Доповідачка наголосила, що в умовах освітніх реформ, імплементації Закону України «Про освіту», реалізації положень «Концепції Нової Української школи» робота бібліотеки має спрямовуватися на реалізацію низки завдань, а саме: проведення цільових моніторингових досліджень, які б стали підґрунтям для розроблення концептуальних засад стратегії подальшого розвитку мережі освітянських бібліотек; роз-

ширення дослідницької функції методичної діяльності, яка забезпечуватиме розвиток найбільш ефективних і затребуваних форм роботи в цьому напрямі; оновлення нормативно-правової бази; виявлення й упровадження в практику роботи освітянських бібліотек інновацій, спрямованих на поліпшення якості, удосконалення форм, методів і результатів їхньої діяльності; посилення координації та корпоративної співпраці книгозбірень мережі освітянських бібліотек; оптимізація системи підвищення кваліфікації фахівців освітянських бібліотек із застосуванням дистанційних форм навчання; формування професійних інформаційних ресурсів для самоосвіти фахівців освітянських бібліотек на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вирішення окреслених вище завдань, на переконання І. Хемчян, сприятиме піднесенню якості бібліотечно-інформаційного забезпечення інноваційних процесів в освітянській галузі України в умовах євроінтеграційних процесів суспільства, інноваційному розвитку освітянських бібліотек як сучасних бібліотечно-інформаційних центрів.

На пленарному засіданні також виступили завідувач кафедри теорії й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти Миколаївського ОППО, кандидат педагогічних наук **Г. Гич**, («Mission Possible, або...»); заступник директора наукової бібліотеки НУ «Києво-Могилянська академія» **Т. Борисова** («Підтримка науковців як один із напрямів роботи університетської бібліотеки»); завідувач сектору Наукової бібліотеки Миколаївського НУ ім. В. І. Сухомлинського **В. Вілкул** («Інформаційно-бібліографічне забезпечення науково-педагогічних досліджень Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського») та ін.

У подальшому робота конференції проходила у секційному режимі. Секція № 1 «Освіта дорослих: нова роль бібліотек України» працювала на базі НПБ Миколаєва, модератори – директор Миколаївського ОППО В. Шуляр і завідувач кафедри теорії й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти Миколаївського ОППО Г. Гич. Учасники Секції № 2 «Реалії та перспективи діяльності бібліотек закладів загальної середньої освіти України» зібралися у приміщенні Обласної бібліотеки для дітей ім. В. Лягіна, модератори – завідувач відділу науково-методичного забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського І. Хемчян і директор НПБ Миколаєва К. Картузов.

На секційних засіданнях порушувалися актуальні питання інноваційного розвитку освітянських бібліотек, зокрема, діяльність освітянських бібліотек в умовах інформаційного суспільства, формування електронних галузевих бібліотечно-інформаційних ресурсів, піднесення якості бібліотечно-інформаційних послуг, освітянські бібліотеки у віртуальному інформаційному просторі, використання АБС Кола і DSpace та репозиторію в освітньому і науковому процесі у ВНЗ, роль бібліотек вишів в управлінні науковою діяльністю університету, упровадження Універсальної десяткової класифікації в практику роботи освітянських бібліотек, застосування сучасних форм мережевої взаємодії для професійного зростання фахівців освітянських бібліотек, соціальне партнерство бібліотек та ін.

У рамках конференції працював круглий стіл «Науково-методичний супровід процесу упровадження Універсальної

десяткової класифікації в практику роботи освітянських бібліотек», модератор – завідувач відділу комплектування та наукового опрацювання документів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського **І. Лобановська**. У своєму виступі вона докладно висвітлила питання науково-методичного забезпечення процесу впровадження Універсальної десяткової класифікації в практику роботи бібліотек закладів освіти, надала ґрунтовні методичні й практичні рекомендації з упровадження УДК, з організації роботи бібліотек навчальних закладів щодо переведення фондів і каталогів з ББК на УДК та пересистематизування фондів і каталогів, розкрила особливості роботи з ними залежно від обраної методики, торкнулася проблем наукової організації праці бібліотекарів із застосуванням типових і комплексних норм часу на бібліотечні процеси. На завершення доповідка презентувала розроблений нею методичний посібник «Упровадження Універсальної десяткової класифікації в практику роботи бібліотек закладів загальної середньої та професійно-технічної освіти». Вона також нагадала, що на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського в рубриці «Бібліотечному фахівцю» створено окрему сторінку «Упровадження Універсальної десяткової класифікації» (<http://dnpb.gov.ua/ua/13560-2/>), де всі бажаючі можуть ознайомитися з розміщеними там ресурсами й скористатися ними.

Для ознайомлення з досвідом роботи кращих бібліотек навчальних закладів Миколаєва учасники конференції відвідали Миколаївський муніципальний колегіум імені В. Д. Чайки. Завідувачка бібліотеки **Л. Заїчківська** розповіла, гостям про Миколаївський муніципальний колегіум, який є державним середнім загальноосвітнім закладом освіти, що забезпечує академічну та практичну природничо-математичну, суспільно-гуманітарну підготовку талановитої молоді південного регіону України. Колегіум позионує себе як український навчально-виховний заклад, головне завдання якого – виховання громадян України, формування національної свідомої інтелігенції з високим духовним, інтелектуальним і творчим потенціалом.

Шкільна бібліотека сьогодні – це відчинені двері у широкий світ знань, варто лише переступити поріг, щоб отримати тут необхідну інформацію. З кожним днем у цих бібліотеках з'являється дедалі більше сучасної техніки (комп'ютерів, підключених до Інтернету й оснащених веб-камерами, мультимедійних засобів, сканерів тощо), що дає змогу задовольняти будь-які інформаційні потреби користувачів. Головне завдання бібліотеки колегіуму – зробити інформацію доступною та навчити учнів орієнтуватися в безмежному інформаційному просторі. А обов'язок її працівників допомогти вчителям і учням навчитись ефективно працювати з інформаційними ресурсами, використовуючи інноваційні бібліотечні технології, спрямовувати їх на активізацію свого творчого потенціалу.

26 травня учасники конференції взяли участь у засіданні виїзної секції Миколаївської бібліотечної асоціації (місто Очаків), підбили підсумки своєї роботи та ухвалили низку рекомендацій щодо упровадження висловлених у ході конференції пропозицій.

Ірина Хемчян,
завідувач відділу ДНПБ України
ім. В. О. Сухомлинського